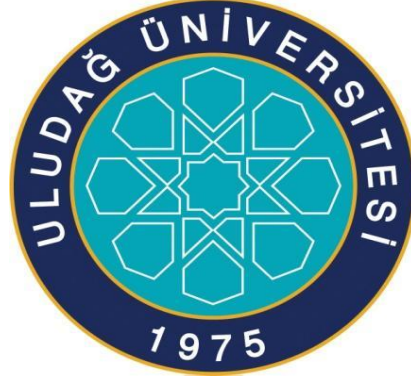

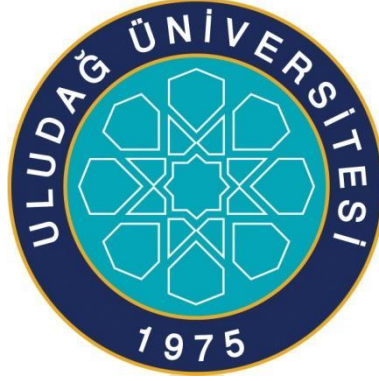
**T. C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**GÜVENLİK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN-
İRAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELNURE CELİLOVA

BURSA – 2019

**T. C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

GÜVENLİK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN- İRAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELNURE CELİLOVA

**DANIŞMAN:
PROF. DR. ÖMER GÖKSEL İŞYAR**

BURSA – 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim / Ana sanat Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 701516032 numaralı Elnure CELİLOVA'nın hazırladığı "Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 05/09/ 2019 günü 14⁰⁰ - 15⁰⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı / —başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği / -oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ömer Göksel

İŞYAR

Üye

Doç. Dr. Sezgin KAYA

Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN

Bursa Teknik Üniversitesi

05/09/.....2019

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05 / 09 / 2019

Tez Başlığı / Konusu: *Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri*

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin, 05 / 09 / 2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19 'dur. Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Elnure Celilova

Öğrenci No: 701516032

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

05.09.2019

Adı Soyadı: Elnure Celilova

Öğrenci No: 701516032

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Elnure CELİLOVA

Üniversite : Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : xiv+126

Mezuniyet Tarihi : ../../2019

Danışman(lar) : Prof.Dr. Ömer Göksel İŞYAR

GÜVENLİK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren, İran tarafından önemli ve varoluşsal bir tehdit olarak görülmüştür. Kendi iç güvenliği açısından bir tehlike olarak gördüğü için İran'ın, Azerbaycan'a yönelik adımları da bu ülkenin bölgede güçlü ve bağımsız bir aktör olarak varlığının engellenmesine hesaplanmıştır. Çalışmada “Ümmet” ülküsü ile kendini İslam ülkeleri arasında lider olarak konuşturmak isteyen İran'ın, bu amaç çerçevesinde Azerbaycan'la arasında bir merkez-çevre ilişkisi kurma çabalarını analiz edeceğiz. Çalışma, Laik ve Batı yönlü bir ilerleme yolu seçen Azerbaycan'ın, İran'ın zaman zaman müdahaleci politikaları nedeniyle sınır komşusundan kendi iç güvenliğine, enerji güvenliğine ve hatta toprak bütünlüğüne karşı algıladığı tehditleri ve bunun Azerbaycan'ın dış politikasına ve İran'la ilişkilerine yansımalarını gözden geçirmektedir. Yüzyıllar süren tarihi bağlara ve ortak mezhepsel aidiyetlerine rağmen, iki ülke arasında devletlerin yapısal özelliklerinde iç politik yönelimler ve ideolojik açıdan oldukça keskin farkların nedenini neoklasik realist çerçeve dâhilinde açıklamaya çalışacağız. Araştırmada Güney Azerbaycan meselesini de göz önüne alarak, farklı liderler döneminde değişiklik gösteren ideoloji ve söylemlerin zaman zaman ilişkilerin gerginleşmesine veya stabilleşmesine nasıl etki ettiğini ve ortaya çıkan siyasi düğüm nedeniyle, iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan inişli çıkışlı tabloyu detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Çalışmada bahsedilen bu farklılıklar ve çıkar çatışmalarına rağmen, bu iki ülkenin, bölgedeki önemli ekonomik partnerler olarak kurdukları işbirliği hususuna da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Azerbaycan, Güvenlik, Güney Azerbaycan, Neoklasik Realizm.

ABSTRACT

Name and Surname : Elnure CELİLOVA
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : xiv + 126
Degree Date : / / 2019
Supervisor (s) : Prof.Dr. Ömer Göksel İŞYAR

AZERBAIJAN-IRAN RELATIONS WITHIN THE CONTEXT OF SECURITY POLICIES

Since Azerbaijan Republic gained its independence, it was seen as an important and existential threat by Iran. As Iran accepts Azerbaijan as a danger in terms of internal security, the steps towards Azerbaijan have been calculated to prevent the existence of this country as a strong and independent actor in the region. We will analyze the efforts of Iran to establish a center-periphery relationship between Azerbaijan and Iran within the framework its this goal of deploying itself as a leader among the Islamic countries with “Ummah” ideal. This research is aiming to review the threats from its border neighbor Iran perceived by Azerbaijan, which has chosen to pursue a secular and western progression way, and reflections of Iran's interventionist policies against its internal security, energy security and even territorial integrity on the foreign policy of Azerbaijan and bilateral relations with Iran. We will try to explain the reason for the sharp differences between the two countries in terms of internal political orientations and ideological aspects of the structural features of the states, despite centuries of historical bonds and common religious affiliations within the neoclassical realist framework. Taking into account the issue of South Azerbaijan in thesis, we will examine in detail the turbulent picture of the relations between the two countries, because of how the ideologies and discourses that changed during the different leaders sometimes affected the tension or stabilization of relations and the emerging of the political node. Despite these differences and conflicts of interest mentioned above, these two countries' cooperation which they have established as important economic partners in the region will be referred in this research.

Key words: Iran, Azerbaijan, Security, South Azerbaijan, Neoclassical Realism

ÖNSÖZ

İki kutuplu sistemin sona ermesiyle uluslararası sistemde başlayan dönüşüm ve değişim süreci İran ve Azerbaycan ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Küresel güçlerin odak noktası olan bir bölgede kendi egemenliğini tesis etmeye çalışan İran ile sahip olduğu doğal kaynakların sayesinde hızla büyüyen genç ve dinamik ülke Azerbaycan arasındaki ilişkileri tüm yönleriyle analiz eden bir çalışma yapmak istememin nedeni doğduğum ve ilk gençlik yıllarımı geçirdiğim Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin İran'la sınır komşusu olmasıdır.

Öncelikle çalışmam boyunca bana her zaman maddi ve manevi olarak destek olan anneme ve babama teşekkürü borç biliyorum. Çalışmanın tüm aşamalarında bilgi ve birikimini, değerli görüşlerini esirgemeyen, karşılaştığım tüm zorluklarla benimle birlikte sabırla mücadele eden değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar'a özveri ve desteğinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Öğrenim hayatımıza katkıları için başta bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Tayyar Arı başta olmak üzere tüm bölüm hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Tez yazım aşamasında karşılaştığım tüm sorunlarda güler yüzle hiç yorulmadan destek gösteren Sayın Proje Asistanı Erkan Okalan'a minnettarım. Tez çalışmasının zamanında tamamlanması için göstermiş olduğu emek ve çabalarından dolayı Sayın Proje Asistanı Damla Kaderli'ye çok teşekkür ederim. Sayın jüri üyelerine yapmış olduğum çalışmayı dinlemek ve değerlendirmek için vakit ayırarak kıymetli görüşlerini bizimle paylaşacakları için şimdiden teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı tamamlamak için ihtiyaç duyduğum her türlü desteği bana hiçbir karşılık beklemezsin sağlayan, tavsiye ve görüşleri ile her daim yoluma ışık tutan, aydın kimliğini örnek aldığım değerli büyüğüm Sayın Burak Karacebe teşekkürden fazlasını hak ediyor.

Bu uzun ve zorlu yolculukta beni hiç yalnız bırakmayan Mert Aytun'a ve de adını sayamadığım tüm arkadaşlarıma minnettarım.

Elnure CELİLOVA

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE OLARAK NEOKLASİK REALİZM

1. NEOKLASİK REALİZMİN MEYDANA ÇIKIŞI, SAVUNUCULARI VE ELE ALDIĞI BAŞLICA PROBLEMLER.....	4
1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE REALİZM TARTIŞMALARI	4
1.2. REALİST TEORİLER VE NEOKLASİK REALİZM.....	7
1.3. ANARŞİK ULUSLARARASI SİSTEMLERDE NEOKLASİK REALİST BAKIŞ	8
1.4. NEOKLASİK ANALİZDE DEĞİŞKENLER.....	10
2. NEOKLASİK REALİST TEORİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ARASINDAKİ KONUMU, TEMEL PROBLEMLERİ VE TEORİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER	12
2.1. BİR “DIŞ POLİTİKA” TEORİSİ	12
2.2. NEOKLASİK REALİZME YÖNELİK TEMEL ELEŞTİRİLER	15
2.3. NEOKLASİK REALİSTLERE YÖNELİK ELEŞTİRİLERE CEVAPLAR, ÖNERİLER VE TEKLİFLER.....	17
3. AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN NEOKLASİK REALİST TEORİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ	21

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCANIN DIŞ POLİTİKA ÇİZGİSİ VE GÜVENLİK ALGISI

1.AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASININ ŞEKİLLENME SÜRECİ	25
1.1. DIŞ POLİTİKADA BELİRLEYİCİ STRATEJİK İLKELER	25
1.2. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ ŞEKİLLENMESİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR.....	28
1.3. DEĞİŞEN LİDERLER VE POLİTİKADA KAOS ORTAMI.....	29
1.4. HAYDAR ALİYEV'LE YENİ BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI	33
1.5. BATI VE ABD İLE İLİŞKİLERDE YAŞANAN SORUNLAR.....	36
2.AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇIKARLAR VE GÜVENLİK TEHDİTLERİ .	39
2.1. DIŞ POLİTİKANIN ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN TEMEL ÖĞELER.....	39
2.2.DIŞ POLİTİKA TERCİHLERİNİN ŞEKİLLENME SÜRECİ	43
2.3.ALİYEV'İN DENGELEME POLİTİKASI VE BU POLİTİKANIN TEMEL HATLARI ..	44
2.4.ALİYEV'İN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL HEDEFLERİ	45
3. ÜÇ BÜYÜK GÜÇ EKSENİNDE YENİ BİR DEVLET: RUSYA, İRAN VE TÜRKİYE'NİN ORTASINDA AZERBAYCAN.....	47
3.1.AZERBAYCAN'IN JEOSTRATEJİK KONUMUNUN DIŞ POLİTİKANIN ŞEKİLLENME SÜRECİNE KATKILARI	47
3.2.KOMŞU ÜLKELERLE İKİLİ İLİŞKİLER VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	48
3.3. DIŞ POLİTİKADA ETKİLİ BİR FAKTÖR OLARAK RUSYA-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	50
4. ULUSLARARASI SİSTEM PERSPEKTİFİNDEN AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI	53
4.1.ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYON ÇABALARI.....	53
4.2.ÇOK KUTUPLU SİSTEMLE BİRLİKTE YENİ BİR DIŞ POLİTİKA YÖNELİMİ: BATI İLE YAKIN İLİŞKİLER.....	55
4.3.AZERBAYCAN İÇİN STRATEJİK BİR ORTAKLIK: İSRAİL'LE İLİŞKİLER	56
4.4.AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER ..	57
4.5.BÖLGESEL GÜVENLİK AÇISINDAN AZERBAYCAN VE NATO İLİŞKİLERİ.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY AZERBAYCAN: ULUSLARIN KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKINA KARŞI DEVLETİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ

1.GÜNEY AZERBAYCAN VE İRAN'DA YAŞAYAN AZERİ AZINLIK MESELESİ	60
1.1.ÇAĞDAŞ İRAN POLİTİKASINDA GÜNEY AZERBAYCAN	60
1.2.İRAN AZERİLERİNİN GÖZÜNDEN GÜNEY AZERBAYCAN MESELESİ	63
2.AZERİ AZINLIĞIN İRAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ ŞEKİLLENMESİNDEKİ ROLÜ	64
2.1. ŞAHLIK REJİMİ DÖNEMİNDE İÇ VE DIŞ POLİTİKALARDA AZERİ AZINLIK KONUSU	64
2.2.İSLAM DEVRİMİNİN İTİCİ GÜCÜ OLARAK AZINLIKLAR.....	66
2.3.ANA DİL İÇİN POLİTİK MÜCADELE	68
2.4. İRAN'DAKİ AZINLIKLARIN GÖZÜNDEN KARABAĞ SAVAŞI	69
3.İKİ FARKLI ÜLKE TEK BİR ETNİSİTE: BENZERLİKLER, FARKLILIKLAR, BİRLEŞME İHTİMALİ VE OLASI SORUNLAR	70
3.1.BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'TIN KURULMASININ İRAN'A ETKİLERİ.....	70
3.2. GÜNEY AZERBAYCAN MESELESİNE YÖNELİK BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'DAKİ YAKLAŞIMLAR	72
3.3.İKİ ÜLKE ARASINDA İLİŞKİLERİN KURULMASI VE İŞBİRLİĞİ SÜRECİ	74
3.4.ARAS NEHRİNİN İKİ KİYİSİ: FARKLILIKLAR VE AYRI KİMLİKLER.....	75
3.5. İRAN'DA ETNİK HAREKETLERİ KONTROL ALTINA ALMA MEKANİZMASI OLARAK FARKLI BİR KİMLİK İNŞASI.....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞBİRLİĞİ Mİ, REKABET Mİ? KARŞILIKLI İLİŞKİLER VE GÜVENLİK ÇIKMAZI

1.DÜNDEN BUGÜNE AZERBAYCAN İLE İRAN ARASINDAKİ İLİŞKİLERE BİR BAKIŞ	78
2.İRAN'IN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TUTUMU, STRATEJİLERİ VE PLANLARI .	80
2.1.AZERBAYCAN'DAN ALGILANAN GÜVENLİK TEHDİDİ: BATI İLE İYİ İLİŞKİLER	80
2.2.İRAN DIŞ POLİTİKASINDA AZERBAYCAN.....	82

3. İRAN TARAFINDAN AZERBAYCAN'DAN ALGILANAN GÜVENLİK TEHDİTLERİ	85
3.1.BİR İÇ VE DIŞ GÜVENLİK TEHDİDİ OLARAK AZERBAYCAN.....	85
3.2.İRAN'IN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TEMEL HEDEFLERİ VE ÇIKARLARI	86
3.3.İRAN'IN AZERBAYCAN İÇ İŞLERİNE MÜDAHALE ÇABALARI	87
4.İRAN'IN ELİNDEKİ BİR KOZ OLARAK AZERBAYCANDAKİ ETNİK AZINLIKLAR	89
4.1.PANTÜRKİZM POLİTİKASININ AZERBAYCAN'DAKİ AZINLIKLARA ETKİSİ.....	89
4.2.TALIŞ ETNİK AZINLIĞI VE İRAN'IN PROVOKASYON ÇABALARI.....	90
5.AZERBAYCAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ ENDİŞESİ: HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ	91
STATÜSÜ MESELESİ.....	91
5.1.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜNE YÖNELİK TARTIŞMALAR	91
5.2.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜNÜN BELİRLENMESİNDE İRAN ENGELİ	93
5.3.AZERBAYCAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN HAZAR'IN HUKUKİ	
STATÜSÜNÜN BELİRLENMESİNİN ÖNEMİ.....	95
5.4.HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜNÜN BELİRLENMESİNDE İRAN'IN SAVUNDUĞU	
TUTUMUN TEMEL NEDENLERİ	97
6.KARABAĞ SORUNU'NUN İRAN VE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN BİR	98
OKUMASI	98
6.1.DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	98
6.2.İRAN VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KİLİT BİR ANLAŞMAZLIK FAKTÖRÜ	
OLARAK DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	100
6.3. İRAN'IN ARABULUCULUK ÇABALARI VE SONUÇLARI.....	102
6.4. İKİ ÜLKE ARASINDA İŞBİRLİĞİ VE ORTAKLIK.....	104
6.5. ERMENİSTAN'IN İRAN'DA DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK	
FAALİYETLERİ.....	105
SONUÇ	107
KAYNAKLAR.....	115

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BP	British Petroleum
EaP	Environment Action Programme
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KEPCO	Khazar Exploration and Production Company
KATB	Kars-Akhalkalaki-Tiflis-Bakü Demiryolu
MPRP	Muslim People's Republic Party
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe
PKK	Kürdistan İşçi Partisi\ Partiya Karkerên Kurdistanê
RF	Rusya Federasyonu
SALM	Southern Azerbaijan Liberation Movement
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUNİR	Iran Power & Water Equipment and Services Export Company
UNGA	United Nations General Assembly

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni aktörler, Kafkasya'da değişen siyasi haritalar ve güç dengesi bölgedeki tüm büyük güçlerin dikkatini çekmekteydi. Batı ve Rusya için nüfuz mücadelesinin belirgin olarak gözlemlendiği bu bölgede İran da yeni kurulmuş devletler üzerinde nüfuz mücadelesine katılmış, bu bağlamda Azerbaycan'la da yakın ilişkiler kurmuştur. Çalışmada Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde komşusu İran'la ilişkilerinin tarihsel süreç dâhilinde gelişimi, bu sürece etki eden iç ve dış faktörler ve iki ülke ilişkilerinde temel sorunlar güvenlik açısından ele alınacaktır. İki kutuplu düzenin yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasi belirsizlik ortamında bağımsızlığın ilk dönemlerinde Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ çatışmasıyla birlikte oldukça büyük bir kaos içerisinde bulan Azerbaycan'ın bugün Kafkasya bölgesinde ekonomik açıdan güçlü ve zengin bir petrol ülkesi pozisyonuna geldiği döneme kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini, bu bağlamda iç ve dış faktörlerin etkisiyle yaşanan zorluklara rağmen kurulan işbirliğini de içeren bu ilişkilerin değişken ve ikili doğasına neoklasik realist teori vasıtasıyla açıklık getirmeye çalışacağız.

Demir Perdenin kalkmasından sonraki süreçte yeni aktörlerin bölgesel güçlerle ilişkilerinin şekillenmesi oldukça sancılı bir süreçti, zira yeni sistemde kısa sürede otomatik entegrasyon sağlanamazdı. Fakat iki ülke arasında iyi ilişkiler bu ülkelerin yaşamsal mevcudiyetleri, çıkarları ve güvenlikleri açısından oldukça büyük önem arz etmekteydi. İki ülke arasındaki ilişkilerin incelenmesi, hem bölgedeki enerji, ve güvenlik sorunlarına yeni bir bakış açısı kazandırmak açısından hem de Dağlık Karabağ sorunu, Güney Azerbaycan meselesi gibi bölgede sabitlik ve istikrar elde edilmesinde engel teşkil eden sorunları anlamamız için bu çalışma önem arz etmektedir. İran ve Azerbaycan ilişkilerinin güvenlik boyutunu araştırmak oldukça gerekli bir çalışma alanı olmasına rağmen, bu konuda pek fazla araştırma mevcut değildir. Tez çalışmam, bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmeyi, daha sonraki araştırma ve bilimsel çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu tez çalışmasının hazırlanması sürecinde yapılan araştırma sadece İran ve Azerbaycan açısından değil, bölgede çıkarları olan diğer ülkeler ve dahası AB, NATO, AGİT, BDT gibi uluslararası örgütler için önemli bir konudur. Tezin hedefi her iki ülkenin dış politika ve güvenlik algısına dair detaylı bir tablo ortaya çıkarmak ve bu tabloda çatışan güvenlik ve tehdit algılarını

belirleyerek her iki ülke arasındaki ilişkilerde bu sorunların aşılması yönünde çözüm nerileri sunmaktır.

Bu tez çalışmasının içeriği giriş ve sonuç dışında toplam dört bölümden ibarettir. Tezimin birinci bölümünde teorik ereve olarak seçilen neoklasik realizm hakkında detaylı bir araştırmaya yer verilmiş, teorinin seçilme nedeni ve seçilen araştırma konusunun bu teori çerçevesinde analizi yapılmıştır. İkinci bölümde Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonraki dönemde dış politikasının oluşma süreci, bu politikanın karakteristik zellikleri, Azerbaycan dış politikasında güvenliğe bakış açısı ve temel çıkarlar tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycanın İran, Rusya ve Türkiye gibi bölgesel, Batı ve ABD gibi global güçlerle, bölgesel ve ulusötesi devletdışı organizasyonlarla ilişkilerine de değinilmiştir.

nc bölümde Azerbaycan ve İran ilişkilerinde en temel meselelerden biri olan Güney Azerbaycan konusu irdelenmiş, Azerbaycan ve İran'ın Güney Azerbaycan meselesine bakış açısı karşılıklı analiz edilmiş, iki ülke arasında birçok sorunun kaynağı olarak görülen bu tarihi meselenin iki ülkenin i ve dış politikalarına yansımaları incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölüm ise, Azerbaycan ve İran ilişkilerine dair daha detaylı bir analiz sunmakla birlikte, bu bölümde ikili ilişkilerde başlıca güvenlik sorunları irdelenerek temel konu başlıkları altında kategorize edilmiştir. Bu bölümde Azerbaycan tarafından İran'dan algılanan güvenlik sorunları belirlenmiş, Dağlık Karabağ sorunu İran-Ermenistan ilişkileri üzerinden ele alınmıştır. Son bölümde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü gibi iki ülke arasında hala zlemeyen problemlere de değinilmiş, bu problemler için olası çözüm nerileri araştırılmıştır.

Her iki ülkede tarihen yapılan kimlik inşası politikaları çerçevesinde Azerbaycan'da ve İran'da yaşayan halk için Azeri, Azerbaycanlı, Azeri Trk, Türk ve hatta Rus kaynaklarında Tatar ifadesi kullanılmış, fakat bu tez çalışmasında karışıklığın giderilmesi açısından temel olarak "Azeri", veya "Azerbaycan Türkleri" ifadesi kullanılmıştır.

Tez için nitel ve uygulamalı bir araştırma yapılmış, bu araştırmada tanımlayıcı-analitik bir yöntem seçilmiştir. Tez alışması için gerekli bilgiler detaylı bir literatür taraması sonucunda seçilen bilimsel kaynaklar, dergi makaleleri, gazeteler ve internet kaynakları kullanılarak toplanmıştır. Objektif ve tarafsız bir çalışma sürdürme açısından hem Azerbaycan, hem de İran tarafının konuya ve konuya ilişkin sorunlara yönelik bakış açısı incelenerek çalışmaya

yansıtılmıştır. Araştırma çerçevesinde ele alınan soru ve sorunlara yönelik Azerbaycan, İran, Rusya, Türkiye ve Batı kaynaklarında yapılan çalışma ve araştırmalar incelenerek bu kaynaklar vasıtasıyla farklı görüşler ışığında bir bütünsellik elde edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ortak tarihi mirasın ve geçmişte yaşanan sorunların günümüzdeki ilişkilere etkileri de göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda, İran'da yaşayan Azeri azınlık ve bu azınlığın faaliyeti, politik aktivitesi ve ideolojik yöneliminin geçmişten günümüze kadar Azerbaycan ve İran'ın dış politikasını şekillendiren ve dahası iki ülke ilişkilerine yön veren oldukça önemli bir faktör olarak ele alınmıştır.

Araştırmada iki ülke arasındaki ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 senesinden itibaren ele alınmış, bunun yanı sıra, önceki dönemlerde de bu ilişkilere etki eden önemli tarihi olaylara daha net bir analiz elde etmek amacıyla değinilmiştir. Çalışma yapılırken iki ülke arasındaki ilişkilerin temel dinamiği güvenlik açısından analiz edilmiş, algılanan karşılıklı güvenlik tehditlerinin ikili ilişkileri hangi yönde etkilediği temel araştırma sorusu olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE OLARAK NEOKLASİK REALİZM

1. NEOKLASİK REALİZMİN MEYDANA ÇIKIŞI, SAVUNUCULARI VE ELE ALDIĞI BAŞLICA PROBLEMLER

1.1. Uluslararası İlişkilerde Realizm Tartışmaları

Son yirmi yıl boyunca uluslararası ilişkiler teorilerine neorealistler ve onları eleştiren teorisyenler arasındaki tartışmalar damgasını vurmuştur. Hâkim fikir ayrılıklarının birçoğu temel olarak uluslararası sistemin tabiatı ve bu tabiatın uluslararası sonucu olarak oluşan çatışma ve barış haline etkisi üzerine ortaya çıkmıştır. İki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkiler alanında hâkim realist paradigmada da ciddi sorunlar meydana çıkmıştır. Çok kutuplu sistemin iki kutuplu sistemden daha fazla çatışmaya sebep olup olmayacağı veya uluslararası organizasyonların uluslararası işbirliği oranını arttırıp arttıramayacağı gibi sorular teorisyenlerin temel tartışma konuları haline gelmiştir. Zira Waltz'ın dar çerçeveli yapısalcı yaklaşımı iki kutuplu sistemin çöküşünün iç faktörlere dayalı nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi daha iyi analiz edebilmek için realist teori de kendi içinde dönüşüm geçirerek daha dinamik bir bakış açısı kazandı.¹ Bu devrimin doğal sonucu olarak bir “Uluslararası İlişkiler Teorisi” olarak neoklasik realizm ortaya çıkmıştır. Bu teori devletlerin dış politikada temel motivasyonlarını uluslararası aktörlerin davranışlarının nedenlerini ve sonuçlarını açıklamak için sıkça başvurulmuş bir teori olmuştur.

Neoklasik realizmin yapısı incelenmeden önce bu teoriyi diğer realist teorilerden ayıran ve farklı kılan özellikleri ve realist düşüncenin beslendiği teorik altyapıyı incelemek gerekmektedir. Realist paradigmada neoklasik realizmin yerinin anlaşılması için neorealizm, saldırgan realizm ve savunmacı realizm gibi dış politika teorilerine de değinmekte fayda vardır.

¹ Jacek Wieclawski, "Neoclassical Realism and the Crisis of the Realist Paradigm in Contemporary International Relations", *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, C. 2, S. 57 (2017), s. 193.

Genel olarak bakıldığında neorealizm devletlerin eylemlerinin doğurduğu sonuçları açıklamaya çalıştığı için bir uluslararası siyaset teorisi. Neorealizm temel olarak uluslararası sistemin anarşik yapısı faktörüne vurgu yaparak devlet davranışlarını açıklamaya çalışmaktadır.² Bu teori devletlerin bireysel motivasyonları üzerine bazı genel varsayımlara dayanmış olsa da, bu durum neorealizmin devletlerin davranışlarını detaylı bir şekilde açıkladığı anlamına gelmemektedir.³ Kenneth Waltz'ın da dediği gibi:

*Uluslararası siyaset teorisi, belirli bir sistem içindeki devletlerin eylemlerinin ve etkileşimlerinin olası sonuçlarını açıklayabilir ve sistem değiştikçe beklentilerin çeşitliliğinin de nasıl değişmekte olduğunu göstermektedir. Teori hangi baskıların uygulandığını ve farklı sistemler yapılar tarafından hangi olasılıkların ortaya çıktığı hakkında bilgi vermektedir. Fakat bu durum sistem birimlerinin tüm bu baskılara ve fırsatlara nasıl ve ne kadar tepki vereceğini göstermez. Sistem birimlerinin özgürlüğü sistemin dinamiği ölçüsünde sınırlanır ve bu birimlerin davranışları ve davranışlarının doğurduğu sonuçlar öngörülebilir hale gelebilir. Fakat genel olarak uluslararası siyaset teorisi ulusların dış politikasına yönelmekte ve bu politikanın sadece belirli yönlerini açıkladığını ifade etmektedir.*⁴

Bu perspektiften bakıldığında, uluslararası ilişkilerin gündelik meselelerinin birçoğunun dış politika teorilerinin temel araştırma alanı olduğunu görüyoruz. Bu teoriler, devletlerin karşılıklı etkileşimlerinin birer sonucu olmamakla birlikte devletin bireysel davranışlarını temel değişken olarak ele almaktadırlar. Ayrıca dış politika teorileri, devletlerin dış bölgelerde temel kazanımlarını ve bu kazanımları ne zaman ve nasıl elde edeceklerini açıklamak ister.

Neoklasik realizm'e göre, uluslararası sistem devletleri benzer dengeleyici stratejiler geliştirmeye zorlar. Örneğin dış güvenlik açığı, devletleri sistemin önde gelen devletlerinin uygulamalarını taklit etmeye veya aksine bu tür uygulamalara yenilikler yoluyla karşı koymaları için teşvik edebilir. Neoklasik realizm, bu durumda devletlerin ne tür bir dengeleyici strateji uygulayacağını sadece devlet gücünün belirlediğini öne sürmektedir. Neoklasik realist teorinin burada vurguladığı devlet gücü kavramı ise devlet kurumlarının yanı sıra milliyetçilik ve

² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 6.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 163.

³ Gideon Rose, "Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy", *World Politics*, C. 51, S. 1 (1998), s. 144-145.

⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory Of International Politics*, Waveland Press, 2010, s. 71-72.

ideolojiyi de kapsamaktadır.⁵ Bu açıdan neoklasik realist teorinin realist disiplinde önemli bir konu olan güce bakışı nedeniyle farklı bir konumdur. Devletlerin göreceli güç kapasitesini dış politikayı şekillendiren temel faktör olarak merkezde konumlandıran neorealist yaklaşımın aksine devletlerin maddi gücü neoklasik realist teoride tek başına dış politikada belirleyici bir unsur olarak kabul edilmemektedir. Neoklasik realistler salt maddi güç kapasitesi yerine bu gücün karar vericiler tarafından nasıl algılandığını, değerlendirildiği ve kullanıldığını dikkate almaktadırlar. Bu da benzer maddi güç kapasitesine sahip devletlerin farklı tepkilerinin nedenini açıklamaktadır.

Neoklasik realizm, realist olmayanlar tarafından, neorealizmin eksikliklerini açıklamak açısından geçici ve teorik olarak yozlaştırıcı bir çaba olarak görüldüğü için sıklıkla eleştirilmiştir. Bu bağlamda neorealizm, sistemin devlet eylemini kısıtladığını ancak belirlemediğini iddia etmektedir. Neoklasik realist teori de bir devletin sistem içerisindeki konumu göz önüne alındığında dış politikada ideal davranışının ne olduğunu, bu davranışta iç politika ve fikirlerin ne ölçüde etkili olduğunu açıklamaya çalışır. Neoklasik realizm devletlerin dış politika seçimlerinde yapılan hatalara ve uyumsuzluklara yukarıda bahsettiğimiz aşırı ya da az stratejik dengeleme gibi neoklasik realist kavramlarla açıklık getirmeye çalışmaktadır.⁶

"Neoklasik realizm" okulu, dış ve iç değişkenleri birlikte ele alarak, klasik realist düşünceden alınan anlayışları güncellemekte ve sistematikleştirmektedir. Neoklasik realist teorisyenler bir devletin dış politikasının kapsamı ve çıkarlarının öncelikle o devletin uluslararası sistem dâhilindeki konumu ve göreceli maddi güç kapasitesi tarafından belirlendiğini savunmaktadırlar. Dış politikaya yönelik bu yaklaşımından dolayı neoklasik realizm realist geleneğe dâhildir. Fakat bununla birlikte, neoklasik realistler bu güç kapasitesinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu iddia etmektedirler, çünkü onlara göre sistemik baskılar, ara değişkenler yoluyla birim bazında ele alınmalıdır. "Neoklasik" olarak görülmelerinin nedeni de bu yeni yaklaşımdır. Neoklasik realistler göreceli maddi gücü bir ülkenin dış politikasını oluşturan temel parametrelerden biri olarak kabul etmektedir. Bir başka

⁵ Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, C. 15, S. 3 (2006), s. 464.

⁶ Brian Rathbun, "A Rose By Any Other Name: Neoclassical Realism As The Logical And Necessary Extension Of Structural Realism", *Security Studies*, C. 17, S. 2 (2008), s. 294.

deyişle, Thukydides'in formülünde olduğu gibi, "güçlü olanın canının istediğini yapabildiğini ve zayıfların da bunu kabul etmek zorunda kaldığını" iddia etmektedirler.⁷

1.2.Realist Teoriler ve Neoklasik Realizm

Klasik realizmin insan doğasına dikkat çekmesine karşın, neoklasik realistler daha revizyonist faktörler üzerinde durmaktadırlar. Maddi kapasite ve güç dağılımı gibi faktörler de dış politika analizinde neoklasik realistler tarafından dikkate alınmaktadır.⁸ Kenneth Waltz, neorealizmi açıklayan bir klasik olan Uluslararası Politika Teorisi kitabında bu konuya değinmiştir. Waltz'a göre, neorealizm ile klasik realizm arasında uluslararası ilişkiler bağlamında, insan doğasının oynadığı rol konusunda gerçek bir anlaşmazlık vardır. Waltzyen neorealizmi, geleneğin aksine, insan doğası için herhangi bir büyük rolü reddetmektedir. Bu açıdan neoklasik realistlerse uluslararası ilişkilerde insan doğası üzerinde eleştiriler getirerek bu konudan ziyade maddi kapasite üzerine daha fazla yoğunlaşmışlardır.⁹

Tüm bu nedenlerden dolayı, neoklasik realistler; iktidar ve politika arasındaki bağlantıları anlamak için, dış politikanın formüle edilip uygulandığı koşulların yakından incelenmesi gerektirdiğini savunmaktadır.¹⁰ Bu yaklaşım neoklasik realizmi sırf içsel faktörlerle dış politika analizi yapan ve sistemik etkileri göz ardı eden liberal yaklaşımlardan da ayırmaktadır.¹¹

Rose'a göre, dış politika teorileri realistler tarafından göz ardı edilmiştir. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla neoklasik realistler, herhangi bir ülkenin dış politikasının kesin bir manzarasını elde edebilecekleri bir çerçeve sunmaktadır.¹² Neoklasik realizm, "Morgenthau, Kissinger, Wolfers ve diğerlerinin klasik realizminde bulunan dış politikayla ve devletin

⁷ Robert B. Strassler, *The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*, New York: Free Press, 1996, s. 89.

⁸ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 174.

⁹ Chris Brown, "Structural Realism, Classical Realism and Human Nature", *International Relations*, C. 23, S. 2 (2009), s. 257.

¹⁰ Sven Steinmo, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge University Press, 1992, s. 11.

¹¹ Ripsman, Norrin M, Jeffrey W. Taliaferro, and Steven E. Lobell, "The State Of Neoclassical Realism", In S. Lobell, N. Ripsman, & J. Taliaferro (Eds.), *Introduction: Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, (2009), s. 291.

¹² Gideon Rose, "Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy", *World Politics*, C. 51, S. 1 (1998), s. 152.

karmaşıklığıyla ilgili pratik anlayışlardan taviz vermeden Waltz, Gilpin ve diğerlerinin neorealizminin katı ve teorik kavrayışlarına” dayanmaktadır.¹³

1.3. Anarşik Uluslararası Sisteme Neoklasik Realist Bakış

Neoklasik realistlere göre, yalnızca, sistemik faktörlerle sınırlı bir dış politika teorisi analizi çoğu zaman yanlış sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Hem saldırgan realizm, hem de yapısal realizm bu nedenle yanlış yönde ilerlemektedir. Bu nedenle, neoklasik teorisyenler, devletlerin dış çevrelerini yorumlama ve yanıt verme biçimlerini anlamak için diğer değişkenleri de dikkate almaktadır. Neoklasik teori, dış çevreden gelen sistemik baskıların karar vericiler tarafından nasıl algılandığı ve devlet içi yapı gibi birim düzeyindeki bu değişkenleri de dikkate alarak analiz yapmamız gerektiğini savunmaktadır.¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz klasik okulun farklı niteliklerine yönelik eleştirel davranmasına rağmen neoklasik realist teori yine de realist düşüncenin ana hatlarını kendi içinde barındırmaktadır. Realizm kendi içinde birçok farklı yaklaşımları barındırsa da, tüm realist teoriler bir takım ortak temel özellikleri paylaşmaktadır. Realistler, devletlerin gerçek savaş ihtimalinin ve onunla birlikte boyun eğme ya da yok olma ihtimalinin hesaba katılmasının gerektiği anarşik bir ortamda, çıkarları peşinde koştuğunu iddia etmektedir. Realist teoride insanlar da ayrımcı ve tipik olarak çatışmalı gruplar halinde örgütlenen siyasi içgüdüleri olan aktörler olarak görülürler. Bu varsayımları tüm realist teoriler için ortak temel özellikler olarak görebiliriz.

Neoklasik realizm için ulusal çıkarlarda farklılıkların çoğunluğu; anarşinin varlığından - nihai bir uluslararası otoritenin olmayışından, ulusların ele geçirilmemesi ve yağmalanmayacağına dair hiçbir teminatın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kısacası, devletler arasındaki çıkar çatışmalarının nihai sebebi anarşist yapıdaki sistemin güvensizlik ortamıdır. Neoklasik realizm’e göre güvenlik bir kamu yararıdır ve devlet güvenlik sağlanmasından sorumludur.¹⁵

¹³ Jeffrey W. Taliaferro, “State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State”, s. 199.

¹⁴ Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, C. 25, S. 3 (2001) s. 134.

¹⁵ Jonathan Kirshner, “The Tragedy Of Offensive Realism: Classical Realism And The Rise Of China”, *European Journal of International Relations*, C.18, S.1 (2012), s. 53.

Neoklasik realist yaklaşıma göre, sistemik etkiler, güdüler, uyarılar, sistemik sınırlamalar ve devletlerin dış politikası arasında karşılıklı bir ilişki vardır; dolayısıyla, sistemik değişkenlerin, uluslararası anarşinin, gücün göreceli dağılımının etkisiyle devletler güvenliğini en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadır. Uluslararası sistemi güvenlik için aralıksız bir rekabet alanı olarak gören diğer teorilerin aksine, neoklasik realizm, uluslararası sistemdeki güvenlik konusunda farklı bir yaklaşıma sahiptir. Temelde diğer realist teorilerde olduğu gibi neoklasik realizmde de uluslararası sistemin anarşik yapısı devletler için bir belirsizlik ve potansiyel tehdit olarak görülmektedir. Neoklasik realizmin devletlerin bu anarşik yapıda davranışlarını yorumlama biçimi onu diğer realistlerden ayırmaktadır. Neorealistlere göre, devletler anarşik sistemin baskılarına cevaben daima bir güvenlik arayışı içindeler. Neoklasik realistler ise devletlerin bu güvensizlik ortamıyla mücadele etmek için kendi çevrelerini şekillendirip kontrol altında tutmaya çalıştığını savunmaktadırlar.

Devletlerin kendi çıkarlarını tanımlayabilecek sayısız yöntem olsa da, neoklasik okul, devletlerin daha çok dış etkiye sahip olmak istediğini ve bu etkiyi mümkün oldukça arttırmaya gayret ettiklerini iddia etmektedir. Bu nedenle, neoklasik realizmin temel ampirik öngörüsüne göre, uzun vadede ülkelerin sahip oldukları maddi güç kaynaklarının göreceli miktarı bu ülkelerin dış politikalarının ölçüsünü ve gücünü şekillendirecektir: devletlerin göreceli gücü arttıkça sınırlarının dışında daha fazla nüfuz oluşturmaya çalışırlar, eylemleri ve hırsları da bu ölçüde şekillenir.¹⁶ Buna ek olarak, neorealizm, askeri güvenliği, öncelikli olarak vurgularken, neoklasik realizm, devletlerin iktidarını sürdürme isteğini temel güvenlik hedefi olarak merkeze koyar.¹⁷

Neoklasik realist teoride anarşi, sıkı bir nedensel ve bağımsız değişkenden daha serbest bir koşul olarak ele alınmaktadır. Buna ek olarak, dış politikada karar alıcılar, bir yandan uluslararası ortama reaksiyon gösteren, diğer taraftan da ülkenin iç kaynaklarını mobilize eden bir aktör olarak Kabul edilmektedir. Bir devletin uzun vadede davranışının, sistemik faktörlere göre şekillenmesine karşın; kısa vadede bu devletler iç beklentilere cevap vermelidirler. Sistemik faktörlerin dış politikaya müdahalesi içsel faktörler aracılığıyla belirlenmektedir.¹⁸ Yani uzun vadede sistemik faktörler devletlerin davranışını etkilerken, kısa vadede iç değişkenler de devlet davranışlarını şekillendiren bir diğer temel aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶ Rose, loc. cit.

¹⁷ Stephen G Brooks, "Dueling Realisms" , *International Organization*, C. 51, S. 3 (1997), s. 472.

¹⁸ Jalal Dehghani Firoozabadi and Mojtaba Zare Ashkezari, "Neo-classical Realism in International Relations", *Asian Social Science*, Publisher: Canadian Center of Science and Education, C. 12, S. 6 (2016), s. 98.

Neoklasik realistlere göre, kötücül veya iyi olmayan uluslararası anarşi kolayca anlaşılabilir ve çeşitli durumlarda anarşiyi tehdit veya fırsatların genişletilmesi olarak kabul etmek karar vericilerin sorumluluğundadır. Başka bir deyişle, devlet adamlarının anlayışları ve algıları, devlet davranışlarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Yani, iç yapısal etkiler ulusal liderlerin algıları ve kavrayışlarıyla gerçekleşmektedir.¹⁹

Taliaferro'ya göre, kısa vadede anarşi devletlere kendi güvenlik çıkarlarını belirleme açısından önemli bir serbestlik kazandırmaktadır. Gücün göreceli dağılımı ise sadece büyük stratejilerin parametrelerini belirlemektedir. Bu açıdan liderler için işin en zor kısmı diğer devletlerin güç kapasitesini ve niyetlerini öngörmektir. Liderlerin hesaplamaları ve algıları dış etkilere zamanında ve objektif bir tepki verilmesini sağlayabilir veya aksine, bu etkilere yönelik bir politik adaptasyonu engelleyebilir.²⁰

Liderler dış etkileri kendi tarihsel geçmişlerine ve anlayışlarına göre analiz edebilirler, o yüzden de bu durum önemli bir ara değişken olarak görülmektedir. Ek olarak, neoklasik gerçekçiliğe göre, bir devletin sivil topluma, siyasi koalisyonlara, örgütsel politikalara bağımlılığı ve devletin askeri ve sivil sektörlerle arasındaki ilişkilerin tümü de liderlerin ellerindeki kaynakları nasıl kullandığını etkilemektedir. Devletlerin özellikleri, liderlerin güç kullanımına yönelik tutumları ve iç yapısal sınırlamalar dış politika davranışlarının şekillenmesi sürecini etkileyen ara değişkenler olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, dış politikanın analizinde, devletlerin tüm içsel özellikleri ve karar vericilerin kaynakları kullanma kapasiteleri dikkate alınmalıdır; çünkü devletler iç koşullarına göre kendilerini dış çevreye uyarlamaktadırlar. Farklı devletlerin sistemik baskılara ve fırsatlara farklı şekilde tepki vermesinin nedeni de budur.

1.4. Neoklasik Analizde Değişkenler

Neoklasik realist teori analiz için üç aşamalı bir nedensel zincir sunmaktadır; bağımsız değişken (sistemik baskılar), ara değişken (karar vericilerin algıları ve içsel dinamikler) ve bağımlı değişken (dış politika stratejisi ve sonuçları). Neoklasik realist teori tarafından sunulan bu üç aşamalı zincir bağımsız değişkenin ara değişkenler aracılığı ile bağımlı değişkene dönüşümünü ifade etmektedir. Neoklasik realizm, devletleri uluslararası sistemin tek aktörleri olarak görmeyi reddederek, birey, devlet ve sistem üçlüsünü birlikte ele almaktadır. Ayrıca, devletlere yönelik sistematik baskıların sonuçlarının birtakım faktörler tarafından oluşturulduğu

¹⁹ Ibid., s.99.

²⁰ Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, "The State Of Neoclassical Realism", s. 123.

da varsaymaktadır. Devlet dâhilindeki yerel dinamikler devletlerin sistemik baskılara verdiği tepkileri önemli ölçüde etkileyen bu faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Neoklasik realizmde göreceli güç belirleyici değişkenlerden birisi olarak ifade edilmektedir. Göreceli gücün önceliğini vurgulayan neoklasik realistler bu konuda genel olarak Innenpolitik teori taraftarlarıyla da hemfikirdirler. Fakat devletin güç kapasitesinin dış politika ve güvenlik stratejilerinin oluşturulmasındaki rolünü değerlendirirken içsel faktörlerin de etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Karar vericilerin, yani liderlerin iktidar algısı burada önemli bir içsel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki yaklaşımda da temel olarak dış politikanın şekillenmesinde karar vericilerin rolüne vurgu yapılmakta olup, önemli bir faktör olarak karar vericiler iç ve dış politikada dengeleyici pozisyonda görülmektedir.²²

Neoklasik gerçekçiliğin teorik argümanları farklı bir metodolojik perspektife sahiptir. Belirli bir durumu anlamak isteyen neoklasik realist teorisyenler, göreceli maddi güç ve dış politika getirilerini birbirine bağlayan nedensel zincirin karmaşık olduğunu savunmaktadırlar. Neoklasik realizm bu karışık ilişki için teorik bir çerçeve sağlamaya çalışır. Neoklasik realistlere göre bu temel anlayışı görmezden gelen insanlar, çoğu zaman sadece insan doğası veya devletler gibi ikinci dereceli olan değişkenler üzerinde durdukları için elde ettikleri sonuç da eksiktir. Uluslararası ilişkiler teorisinde değişkenler(imge) analizine odaklanan Waltz, bu dinamiği kendi çalışmasında şu şekilde açıklamaktadır.

*"Üçüncü imge, yani uluslararası sistem dünya siyasetinin çerçevesini tanımlamakta; ancak birinci ve ikinci imgeler, yani insan doğası ve devletler olmadan, politikayı belirleyen güçlerin hiçbir bilgisi olamamakta; birinci ve ikinci imgeler uluslararası politikadaki güçleri tanımlamaktadır. Ancak üçüncü imge olan uluslararası sistemi göz önüne almadan, diğerlerinin önemini değerlendirmek ya da onların doğurabileceği sonuçları tahmin etmek olanaksızdır."*²³

Neoklasik realizm eleştirileri bu tür bir analizin sonucunun gerçek bir dış politika teorisi olup olmadığını sorgulasa da, neoklasik realist dış politika teorisi, açık bir biçimde belirlenmiş bağımsız, bağımlı ve ara değişkenleri doğrudan nedensel bir zincire bağlayarak daha detaylı ve bütüncül bir manzara sağlar. Bu teori sadece iç politikanın dış politikada önemli olduğunu

²¹ Firoozabadi, loc. cit.

²² Stefano Guzzini, "Structural Power: The Limits Of Neorealist Power Analysis", *International Organization*, C. 47, S. 3 (1993), s. 451-452.

²³ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War*, New York: Columbia University Press, 1959, s. 238.

belirtmekle kalmayıp, dış politikanın devletin içinde bulunduğu koşullar vasıtasıyla belirlendiğini iddia etmektedir. Bu nedenle neoklasik gerçekçilik, bir ülkenin göreceli maddi gücün artışının, sonunda o ülkenin dış politika faaliyetinin hırs ve kapsamındaki genişlemeye neden olacağını ve bu gücün azalmasının da sonuç olarak buna karşılık gelen bir daralmaya neden olacağını öngörmektedir. Ayrıca, neoklasik realist teoriye göre bu sürecin mutlaka kademeli veya standart bir şekilde ilerlemesi gerekmiyor; çünkü süreç yalnızca objektif maddi gidişata göre değil, siyasi karar alıcıların sübjektif algılamalarına da bağlı bir şekilde ilerlemektedir. Zayıf bir iç yapıya sahip olan devletlerin, maddi güç artışını genişletilmiş dış politika faaliyetine çevirmesi bu nedenle ya daha uzun sürer ya da daha dolambaçlı bir yolla ilerler.²⁴

Uzun vadede devletlerin göreceli güç kapasitesi dış politika sonuçlarını belirleyebilse de, bu, kısa vadede sistemik baskılarla şekillenen dış politika davranışlarına yansımayaabilir. Sonuç olarak, göreceli güç, genellikle nispeten kısa bir zaman dilimi içinde odaklanma ve tepki verme gerektiren uluslararası krizler sırasında dış politika davranışının temel bir belirleyicisi olamaz. Bu nedenle, bu tür durumlar ele alındığında, liderlerin düşünce tarzı, dış politik davranışlara etki eden politik gruplar gibi ikincil değişkenlerin de analize dâhil edilmesi gerekmektedir.²⁵

Özetle; neoklasik realizm, devlet ve dış politika arasındaki ilişkinin temelini üç değişken kümesi üzerinde analiz ederken bu değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkiyi ve etki düzeyini de incelemektedir.²⁶

2.NEOKLASİK REALİST TEORİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ARASINDAKİ KONUMU, TEMEL PROBLEMLERİ VE TEORİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

2.1.Bir “Dış Politika” Teorisi

Realizm uzun süre boyunca uluslararası siyasetin önde gelen teorisi olarak gelişmiş ve yeni yaklaşımların meydana gelmesine neden olmuştur. 1990’lardan sonra neorealist akımın dış politika davranışlarını açıklama konusunda yetersizliğinin sonucunda realist disiplinde yeni bir

²⁴ Rose, op. cit., s. 165.

²⁵ Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison, and Patrick James, *Rethinking Realism In International Relations: Between Tradition and Innovation*, Baltimore, MD Johns Hopkins University Press, 2009, s. 136.

²⁶ Firoozabadi, loc. cit.

yaklaşım olan neoklasik realizm meydana çıkmıştır. Neorealizm devletler arasındaki etkileşimin ortaya çıkardığı sonuçları analiz eden bir uluslararası politika kuramıydı. Neoklasik realizm ise, hem iç politik gelişmeleri, hem de uluslararası sistemi analize dâhil eden yenilikçi bir yaklaşımıyla tam olarak bir dış politika teorisidir. Neoklasik realizm, bir ülkenin dış politikasının büyük ölçüde ayrıntılı bir şekilde geliştirilmesine odaklanmaktadır. Dış politika analizi için ortaya atılan bu yeni teorik çerçevenin temelleri ise hem yapısal realizme, hem de klasik realizme dayanmaktadır.²⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bununla birlikte iki kutuplu sistemin sona ermesi neoklasik realist teorisinin ortaya çıkmasını tetikleyen temel tarihsel olaylar olarak bilinmektedir. Neoklasik realizmin oluşum süreci yapısalcı realistlerin (neorealistlerin) iki kutuplu sistem dağıldıktan sonra uluslararası ilişkilerin analizinde yetersiz kalmasıyla birlikte başlamıştır. Soğuk Savaş dönemi teorisi olarak da görülen neorealizm, teklif ettiği teorik analiz çerçevesinde iki kutuplu sistemin bitişini öngörmekte başarısız olmuştu. Güç dengesi, denge politikası merkezli bu teori iki kutuplu bir yapıya vurgu yapmaktaydı. Bu yaklaşım kavramsal altyapısının yetersiz olduğu gerekçesiyle neoklasik realistler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun nedeni iki kutuplu düzen merkezli neorealist teori süreklilikleri analiz etmesine karşın değişimleri açıklayamamasıydı.²⁸

“Neoklasik realizm” terim olarak 1998 senesinde yayınlanan Dünya Politikaları makalesinde Gideon Rose tarafından ortaya konmuştur. Bu makale, neoklasik gerçekçiliğin, hem dış hem de içsel değişkenleri açıkça birleştirerek klasik realist düşünceden alınan belirli bir anlayış modelini güncelleyip sistematikleştirdiğini iddia etmektedir. Bu düşüncenin savunucuları, bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve hedeflerinin, öncelikle o ülkenin uluslararası sistemdeki yeri ve özellikle de göreceli olarak maddi güç kapasitesi tarafından yönlendirildiğini benimsemektedirler. Bununla birlikte, neoklasik realistler bu güç kapasitesinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ileri sürmektedirler, çünkü sistemik baskıların etkisi diğer ara değişkenler aracılığıyla belirlenir.

²⁷ Björn Alexander Lindemann, *Cross-Strait Relations and International Organizations*, Springer VS, Wiesbaden Press, 2014, s. 35.

²⁸ Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (2018), s. 420.

Devletlerin dış politika niyetlerini şekillendirmede göreceli gücünün önemini vurgulayan neoklasik realistlere göre, bir devletin dış politikasının daha özellikli ve net bir tablosunu çizebilmek için yerel düzeydeki değişkenler de gözden geçirilmelidir. Böylelikle, bu yaklaşım sayesinde devletlerin "kara kutusunu" açmak mümkün olacaktır. Neoklasik realistlerin asıl amacı, uluslararası siyaset konusunda büyük bir teori yaratmak değildir. Bundan ziyade, bir devletin dış politika davranışını belirli bir zamanda ve belirli bir durumda açıklamakla daha çok ilgilenmektedirler. Neoklasik gerçekçiliğin temel ilkesine göre, dış politika uluslararası sistemle iç faktörler arasındaki karmaşık ilişkilerin sonucu şekillenmektedir. Devletin uluslararası sistemdeki konumu ve göreceli gücü devlete ait dış politika seçimlerinde belirleyici faktörler olsa da, iç faktörler de devletin dış politikasını şekillenmesinde rol oynamaktadır. Bu temelde, neoklasik realistler uluslararası ilişkiler araştırmasında uluslararası sistemle devlet arasında bir köprü kurarak sorunu çözmeye çalışmaktadırlar.²⁹

Neoklasik realizmde dış politika bağımlı değişken olarak görülürken devletlerin dış politika davranışlarında belirleyici olan uluslararası sistem ve baskıları bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Neoklasik realizmi bu noktada diğer realist teorilerden farklı kılan, ara değişkenler olan devletlerin iç yapısı, karar vericiler ve onların algısını da analize dâhil etmesidir. Kısacası neoklasik realistler, bağımsız değişkenin(sistemik baskılar) bağımlı değişken (dış politika) üzerindeki etkisini ancak ara değişkenlerin(içsel faktörler) süzgecinden geçirerek ele aldığımızda analizin anlamlı sonuçlar doğuracağını savunmaktadırlar.³⁰

Rose'a göre, neoklasik realistler, salt yapısal kuramcılarla(neorealitler) konstrüktivistler arasında ortada bir yerde durmaktadırlar. Yapısal realist kuramcılar, uluslararası sistem ve devletlerin dış politika davranışı arasında açık ve doğrudan bir bağlantı olduğunu savunmaktadır; konstrüktivistlerse bunun yerine, uluslararası sistemden kaynaklı herhangi bir objektif baskının varlığını inkâr ederek, uluslararası gerçekliğin (anarşik sistem) toplumsal olarak oluşturulduğunu ve anarşinin "devletler tarafından yaratılan bir şey" olduğunu savunmaktadırlar. Neoklasik realistler, devletlerin dış politik davranışlarında göreceli gücün de çarpıcı etkisi olduğunu varsaymaktadırlar. Bununla birlikte, neoklasik realistlere göre, devletler uluslararası ilişkilerde göreceli güçlerini kısa vadede her zaman doğru bir şekilde değerlendiremiyorlar. Rose, makalesinde neoklasik realizm aracılığıyla devletlerarası ilişkilerin oluşma sürecinde bağımsız ve ara değişkenlerin oynadığı rolü araştırmaktadır. Rose, neoklasik realizmi teorik bilgilerle birlikte

²⁹ Firoozabadi, loc. cit.

³⁰ Kiraz, op. cit., s. 421-422.

analizle de desteklenen, farklı faktörlerin belirli bir dış politika şekillendirmek için bir araya getirdiği yolları izleyen bir metodolojik tercih şeklinde tanımlamaktadır.³¹

2.2. Neoklasik Realizme Yönelik Temel Eleştiriler

Realizm, sadece ampirik olarak değil, aynı zamanda teorik olarak da karşıtları tarafından zaman zaman kuşatma altına alınmıştır. Bilim felsefesinden alınan epistemolojik ölçütlere dayanarak, realizm karşıtları, bu yaklaşımın geleneksel olan ve daha yakın zamanda geliştirilen alternatif liberalizm ve konstrüktivizm karşısında, tüm ayırt edici özelliklerini yitiren “dejeneratif” bir araştırma paradigması olduğunu iddia etmektedir.³² Bu eleştiri, iç politikaları ve düşünsel etkileri analizlerine entegre eden “neoklasik” realistlere yöneltilmiştir.

Eleştirmenler, neoklasik realistleri, neorealist anormalliklerini açıklamak için, "peş peşe gerçekleşen iki olaydan daha önce gelen daha sonra gelenin sebebi olmak zorundadır" şeklinde geçersiz bir akıl yürütmeye dayanan post hoc safsatalar kullanmakla, başka bir ifadeyle batan geminin deliklerini tıkamak için ne olduğu farketmeksizin her türlü araçtan yararlanmakla suçlarlar. Eleştirmenlere göre, bunun sonucu ise paradigmatik tutarsızlık ve belirsizlik olmaktadır.³³

Almond ve Genco da neoklasik realizmin güce ilişkin yaklaşımını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Yazarlara göre neoklasik gerçekçilik, içsel faktörlerin bir devletin dış politikasının tüm yönlerinin değil, yalnızca dış hatlarını şekillenmesinde etkili olduğunu iddia eder. Eleştirmenler, bu tür muğlak varsayımların teoriyi tahrif edilmeye açık ve dezavantajlı hale getirdiğini iddia etmektedirler. Konuya dikkat çeken yazarlar bu durumu ciddi bir teorik zayıflık olarak kabul etmektedirler.³⁴

Neoklasik realistlerin tüm çabalarına rağmen, devletlerin objektif maddi güç kapasitesi ile liderlerin sübjektif değerlendirmeleri arasındaki bağ, hala net açıklanmış değildir. Eleştirmenlere göre, neoklasik realizmde liderlerin göreceli güç gibi konularda algı ve değerlendirmeleri gibi ara değişkenler, dış politika ve maddi güç gerçekliğinin nerelerde farklılık gösterdiğini açıklamakta yararlı olan ve sırf istenen sonucu sağlamak için hesaplamaya dâhil edilen bir faktördür. Bu

³¹ Rose, op.cit., s. 153.

³² Rose, op. cit., s. 154.

³³ Rathbun, op.cit., s. 295.

³⁴ Gabriel A Almond, Stephen J. Genco. "Clouds, Clocks, And The Study Of Politics", *World Politics*, C. 29, S. 4 (1977), s. 510-513.

nedenle, çeşitli psikolojik, ideolojik ve kültürel faktörlerin etkisi altında liderlerin kendilerinin ve diğerlerinin kapasitelerini nasıl algıladıklarını ve bu algıların dış politikaya nasıl dönüştürüldüğünü açıklamak için teoride kesin gelişme gerekmektedir.³⁵ Üstelik ulusal güç kapasitesinin dış politika üzerinde etkili olması için kapasitenin "kullanılabilir" olması gerekliliğine de göz ardı edilmemelidir.

Neoklasik realizme ilişkin bir diğer eleştiri ise teori dâhilindeki sentez eksikliğidir. Tüm neoklasik realistler, içsel faktörlerin devlet davranışlarını anlamının bir anahtarı olduğu varsayımını paylaşmaktadırlar. Buna rağmen neoklasik realist teorisyenlerin devletlerin politikalarının şekillenmesi ve uygulanması sürecini analiz etmek için ortak ve bütünlüyci bir çerçevesi yoktur. Farklı yazarların açıklayıcı çerçeveleri arasında bazı belirgin ve önemli örtüşmeler olmasına rağmen, her yazar kendi açıklayıcı çerçevesini yapılan diğer çalışmalar temelinde inşa etmeye çalışmaksızın geliştirmiştir. Bu da teorinin tümünde bir sentez ve bütünsellik eksikliği olarak eleştirilmektedir.³⁶ Nicholas Kitchen'a göre, Rose'un makalesinden bu yana geçen on yıllık bir gelişmeye rağmen, neoklasik gerçekçilik, Uluslararası İlişkiler disiplininde hala olgunlaşmamış ve gelişmemiş bir çocuk olarak kalmaktadır.

Diğer bir eleştirmen yazar Stephen Walt, neoklasik realizmin tarihsel anlatılar inşa etmeye uygun ve eğilimli olduğu için bu disiplinin "açık fikirli eklektizminin", basitlik ve genellik kazanmak uğruna kesinlik ve netlikten feragat etmesinden ve kısıtlanmış bir teori olmasından şikayetlenir. Walt'a göre, neoklasik gerçekçilik, betimsel doğruluk ve politik ilgi kazanma çabası içinde kapsayıcılık, genellik ve öngörü gücünden vazgeçmiştir.

Neoklasik realistler devletlerin dış çevrelerini şekillendirme çabalarına nasıl tepki verdiklerini anlamak için sistemik baskıların birim düzeyinde ara değişkenler aracılığıyla nasıl okunacağını analiz etmektedir. Neoklasik realizmin bu analiz sürecinde bugüne kadar esas olarak herhangi bir yerleşik teorik yapıya sahip olan eserlerdense diplomasi tarihine odaklanan eserlere daha çok değinmiş; bu nedenle neoklasik realistlerin dikkate aldıkları ara değişkenler mevcut tarihsel durumlara göre değişmiştir. Sonuç olarak bu durum neoklasik teoriye yönelik bir başka eleştiri konusu olmuştur.³⁷

³⁵ Rose, op.cit., s. 169.

³⁶ Shiping Tang, "Taking Stock Of Neoclassical Realism", *International Studies Review*, C. 11, S. 4 (2009), s. 800.

³⁷ Nicholas Kitchen, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", *Review Of International Studies*, C. 36, S. 1 (2010), s. 118.

2.3. Neoklasik Realistlere Yönelik Eleştirilere Cevaplar, Öneriler Ve Teklifler

Tüm neoklasik realist düşüncesine sahip olanların, kendilerine yönelik bu eleştirilere cevap verebilecekleri çeşitli yollar vardır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerdeki paradigmaların, doğa bilimlerindeki standartlarla aynı olamayacağını savunmaktadırlar. Bunun yanı sıra, neoklasik realistler neorealizmin teorik temelini korumasından ziyade dünya siyasetindeki önemli olayları ve sonuçlarını açıklayabilmenin daha önemli olduğunu öne sürerek konuyu daha pragmatik bir şekilde ele almaktadırlar.³⁸

Paradigmanın iddia edilen tutarsızlığı ve belirsizliği hakkındaki eleştirilere karşı realistlerin cevabı, özellikle siyaseti savaşçı bir mantıkla anlayan bir grup teorisyen için oldukça sıradışı sayılmaktadır. Neoklasik realistler, zaten uluslararası ilişkilere yaklaşımlarında belirli standart bir mantığa bağlı olduklarını iddia etmediklerini söyleyerek karşılık vermişlerdir. Bu yazarların kendileri bunu açıkça ifade etmişlerdir. Örneğin, Thomas Christensen ve Jack Snyder, neorealist olup olmadıkları konusunda bir tartışmaya katılmayı reddederek, “Heterojen argümanları” bağdaştırmakla ilgilenmediklerini ifade etmektedir. Stephen Walt, neoklasik gerçekçiliğin değişmeyen sabit bir teorik temele sahip olma konusunda başarısız olduğu imalarına karşın, her paradigmanın tartışmasız kabul edilmiş sabit bir “teorik çekirdeğinin”nin olması gerektiği düşüncesini temelden reddetmektedir. Randall Schweller, realist teorilerin benzerliklerden daha çok farklılıklara odaklandığını savunmaktadır.³⁹

Yukarıda savunulan fikirler neoklasik realistlere göre eleştiriler için geçerli cevaplar olabilirler, ancak tüm realistler böyle bir yaklaşımı kabul etmemektedir. Neoklasik realizm iç politika ve fikirlerin uluslararası politikada bir rol oynadığını iddia etmektedir. Özellikle neoklasik realizm, yapısal realizmin yapamadığı bir şekilde ideoloji ve iç politikayı birleştiren tutarlı bir mantığa sahip bir teori olarak savunulabilir. Bu yaklaşıma göre, fikirler ve iç politik değişkenler, bir devletin göreceli maddi gücünü kullanabilme kapasitesinde önemli ölçüde etkiler. Neoklasik realistler, milliyetçilik veya devlet-toplum ilişkilerine atıfta bulunarak Kenneth Waltz'un epizodik güç anlayışının da içini doldurmaktadırlar. Bunun yanı sıra, neoklasik realistlere göre, uluslararası sistem ideoloji ve iç politikanın dış politikadaki etkilerine karşı önyargılıdır, dolayısıyla da bu faktörler genellikle dış politikayı olumsuz yönde etkilemektedir. Neoklasik gerçekçilik, devletlerin bu nedenle sistemsel kısıtlamalara tam olarak uyum sağlayamadıklarına inanarak ortaya çıkan ciddi sonuçlara da vurgu yapmaktadır.

³⁸ Ibid.

³⁹ Rathbun, op. cit., s. 296.

Elbette ki bu söylenenler yapısal realizmin tüm aykırılıklarını ve kusurlarını açıklamak için yeterli değildir. Devletler, sahip oldukları yapısal durumlarına ideal olarak hareket etmediklerinde, neoklasik realizm, bu devletlerdeki karar verme sürecini bozan iç politika ve ideolojinin de incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Neoklasik realistlere göre, devletlerin dış politika kararlarının temeli liderler tarafından oluşturulduğu için bu kararlar aslında devlet liderlerinin göreceli güç dağılımına yönelik kendi algıları ve değerlendirmeleri temelinde şekillenir.⁴⁰ Neoklasik gerçekçilik, bu süreci iç politika ve fikirleri de bir ara değişken olarak çok sınırlı bir şekilde de olsa kullanarak analiz etmektedir. Karar verme mekanizmaları bazen bu ara değişkenlerin karmaşıklığı ve belirsizliği nedeniyle yanlış işleyebilmektedirler.⁴¹

Bununla birlikte, neoklasik realistlere göre uluslararası sistem, devletlerin nesnel algılamalarında önemli ayrılıklara izin verecek kadar zayıf değildir. Bu nedenle neoklasik gerçekçiliğin diğer savına göre, iç politika, fikirler ve ideoloji dış politikada karar verme sürecine ciddi ölçüde müdahale ettiğinde, sistem devletleri cezalandırır. Bir başka deyişle, eğer liderler, liberalizmi ve devlet çıkarlarını kendi dar görüşlü çıkarları uğruna kurban ederlerse ve nesnel gerçeklikten uzaklaşarak öznel düşüncelerini içselleştirirlerse, bunun bazı sonuçları olacaktır. Kısacası devlet dar görüşlü aktörler tarafından ne kadar çok ele geçirilirse ve elitler realizm tarafından belirlenen nesnel gerçeklikten farklı alternatif toplumsal yapılara ne kadar çok yönelirse, bunun cezası ve negatif sonuçları da bir o kadar ağır olur. Uluslararası sistem ve onun baskılarına yönelik bu vurgu neoklasik gerçekçiliği ara değişkenlere daha fazla dikkat çeken diğer iki yaklaşım olan liberalizm ve yapısalcılıktan ayırmaktadır.

Kitchen'a göre neorealizm, realizmin yapısal temellerinden türeyen temiz, öngörücü bir sosyal bilimin vaadiyle, klasik realizmin yeniden canlandırılması olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik realist teoriyi yeni kılan şey, klasik realizmi daha geniş ve açıklayıcı bir zenginlikle açıklayabilecek uygun ara değişkenleri de ekleyerek geniş ve çeşitli iç görüşleri karmaşık bir teoride sistemleştirme çabalarıdır. Bu anlamda, “post-yapısal gerçekçilik”, teoriye önem veren ve en azından bir tür öngörme kapasitesi arayışı olan, aynı zamanda dünyanın karmaşık olduğunu kabul eden ve uluslararası politikada yaşanan olayların çeşitli faktörlerin etkileşiminin bir yansıması olduğunu kabul eden bir yaklaşımdır. Neoklasik gerçekçiliğin görevi, önceki realist

⁴⁰ Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 8, S. 30 (2011), s. 55.

⁴¹ Rathbun, loc. cit.

çalışmaların zengin ama dağınık fikirlerini ve denenmemiş savlarını çok daha sistemli bir teorik çerçevede bütünleştirmeye çalışmaktır. Tüm realistlerin “politikanın karmaşık bir siyasi sürecin sonucu olduğuna” dair hemfikir olduğu realist disiplinde neoklasik realist açıklamaların temel zorlukları dış politikayı iç siyasî süreçlerin etkisini de göz önüne alarak incelemek, realist teorinin açıklamakta zorlandığı soruları cevaplamak ve bunu yaparken tüm faktörleri objektif bir biçimde dikkate almaktır.⁴²

Neoklasik realistlerle ilgili çalışmalar genellikle vaka çalışmaları, tarihsel ve analitik anlatılar ve nedenler ile sonuçlar arasındaki nedensel mekanizmaların tanımlanmasını içeren bir metodolojik yaklaşım içermektedir. Neoklasik realistler çok çeşitli ara değişkenler ortaya koymuşlardır, ancak bunların bir kaçının bir çalışmaya nasıl dâhil edilmesi gerektiğini ve bunların önem derecesine nasıl sıralanmaları gerektiğini bilerek reddetmişlerdir. Neoklasik realizm, sistemik ve birim düzeyinde değişkenleri birleştirerek, öncelikli olarak tercih oluşumuna (liberalizm) veya fikir ve kimlikler (konstrüktivizm) gibi yerel düzeydeki açıklamalara odaklanan diğer realist olmayan teoriler için de bir köprü kuram olarak işlev görmektedir.⁴³ Neoklasik gerçekçilik bu açıdan ele alındığında daha geniş bir çalışma alanı sunduğunu görebiliyoruz. Öncelikle, genel olarak liberalizm ve konstrüktivizmle bağdaştırılan değişkenleri kapsamasına rağmen, realizm bu bahsedilen paradigmalardan ayrılmaktadır.

Neoklasik realizm iç politikanın, ideoloji ve fikirlerin göz önüne alınması için bir gerekçe sunmaktadır; bu teori, neorealizmin açıklamakta yetersiz olduğu sorunların analizinde ara değişkenleri de hesaba katarak neorealizmin ampirik “anormalliklerini” ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, realist mirasa uygun olarak, bu değişkenler analitik olarak sistemik faktörlere ve devletlerin uzun vadede kaçamadıkları sınırlara ve fırsatlara bağlı olarak değerlendirilir. Devlet neoklasik realizmde nispeten bağımsız bir aktörü temsil ettiğinden, iç ve dış politika arasında aracılık eden neoklasik realizm, devletin iç aktörler ve sistematik rakipler karşısında konumunun değerlendirilmesiyle başlar. Bu teoriye göre devlet iç politikalarını, uluslararası politikalarını veya her ikisini de bahsettiğimiz değerlendirmeye bağlı olarak düzenler.⁴⁴

⁴² Kitchen, loc. cit.

⁴³ Sten Rynning and Stefano Guzzini, *Realism and Foreign Policy Analysis*, Copenhagen Peace Research Institute, 2001, s. 37.

⁴⁴ Mark R. Brawley, "Analytical Liberalism Versus Neo-Classical Realism: Domestic Politics and British Foreign Policy, 1900-1914", *APSA Toronto Meeting Paper*, (2009), s. 2.

Neoklasik Realizmin belirsiz ve tutarsız argümanlar kullandığını iddia eden eleştirmenlere karşın bu teorinin mekanik olmayan ve görece daha esnek bir teori olduğu savunulmaktadır. Neoklasik gerçekçilere göre fiziksel ve sosyal bilimlerdeki son teorik gelişmelere paralel olarak bazen küçük seçimler büyük sonuçlara neden olabilmektedir. Onlar bu nedenle dış politika davranışlarının yalnızca uzaktan ve uzun vadede "saat gibi" işlediğini kabul eder; yakın denetim altında, kısa ve orta vadede öngörülemeyen ve daha düzensiz davranışlar da gözlemlenebilir.⁴⁵

Birçok farklı realizm biçimleri olmasına rağmen, hepsi realizmin dikkate değer ölçüde tutarlı bir mantığı içerdiği konusunda hemfikirdir. Neoklasik realizm, bu nedenle de yapısal realizmi geliştirir ve birçok açıdan onun temel savlarını haklı çıkarır. Bu iki paradigma karşıt, rakip veya farklı paradigmalar olarak görülmemelidir. Daha ziyade, bu iki paradigma bir işbölümünü temsil etmektedirler. Dolayısıyla, bu iki yaklaşım farklı alanlarda kendi içlerinde geçerli ve tutarlıdır. Kısacası, önemli olan neoklasik gerçekçiliğin ne olduğu değil, ne yaptığıdır.⁴⁶

Neoklasik realizm teorinin temel varsayımlarını terk etmeden dış politikanın kapsamlı açıklamalarını oluşturmak için sunduğu fırsatlar bakımından telafi edici avantajlara sahip olduğundan bu duruma karşı koyabilir. Başka bir deyişle, bu teorinin gevşekliği aslında onu sıklıkla sosyal bilimlerin elde etmeye çalıştığı orta düzey teorileşmeyi gerçekleştirebilmek için faydalı bir çerçeve haline getirmektedir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar, neoklasik realist okulun dış politika üzerine araştırmalar yapanlar için daha geniş perspektifler sunduğunu kanıtlamaktadır. Neoklasik realizm teorik olarak temel biçiminde önemli soyutlama ve kısıtlamalar içerse de, zengin ve uyumlu bir kılavuz görevi görebilecek bir teoridir. Metodolojik açıdan ise, göreceli maddi gücün gerçek siyasi karar vericilerin davranışını nasıl etkilediğini izleyen teorik anlatılara vurgu yapılmasını gerektirmektedir. Savunucuları, bu yaklaşımın birçok tarihsel dönemde dünyanın birçok bölgesinde bulunan ülkelerin davranışlarını açıklayabileceğini ifade etmektedir. Bu noktada, göreceli gücün önemli olduğu bilinmekte olup, bu nedenle, bu alanda yapılacak gelecek

⁴⁵ Almond, op.cit., s. 495.

⁴⁶ Rathbun, op. cit., s. 297.

alışmalar, birim düzeyindeki ara değişkenlerin, dış politikayı salt yapısal teorilerin tahmin edebileceği şeylerden döndürme yollarını belirlemeye devam etmeye odaklanmalıdır.⁴⁷

3.AZERBAYCAN-İRAN İLİşKİLERİNİN NEOKLASİK REALİST TEORİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

1980'lerde Uluslararası İlişkilerde realist teori alanında yapılan çalışmalar genel olarak yapısalcı bir yönde ilerlemiştir.⁴⁸ Bu yapısalcı yaklaşım beraberinde kendisine yönelik farklı eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eleştirilere cevap olarak realizme yapısalcı yaklaşımlarda ortaya çıkan sorunlarla ilgilenen birtakım çalışmalar ortaya çıkmış ve bu çalışmalar yeni bir paradigma olarak neoklasik realizm olarak tanınmıştır.

Devletlerin dış politika kararlarında kaynak ve kapasite dağılımını da göz önüne alan neoklasik realist teori içerdiği ek ara değişkenlerle daha kapsamlı bir analiz ortaya koymayı hedeflemektedir. Yapısal realizm gibi benzerlikler ve tekrarlanan olgular üzerinden ilerlemek yerine, neoklasik realistler devletlerin dış politikalarının oluşma nedenlerini ve bu süreci kendi araştırmalarının merkezine koymaktadırlar.⁴⁹

Güç kavramına çalışmalarında vurgu yapan klasik realistlere göre, devletler daima kendi kapasitesini genişletmek ve güçlerini arttırmaya çalışmaktadır. Klasik realistler insan doğasına ve liderlerin karakteristik özelliklerini çalışmanın merkezine koyarak savaşların ve devletlerin politik yönelimlerinin nedeni olarak bu unsurları temel araştırma konusu haline getirmişlerdir. Yapısalcı realistler ise tekrarlanan olgular üzerinden süreçlerin gelişmesinin nedenlerini tümünden gelimci bir analizle açıklamaya çalışmışlardır.⁵⁰ Uluslararası İlişkiler teorilerinde 1980'lerde hâkim tartışma pozitivizm ve post-pozitivizm ekseninde devam ederken, dönemin temel teorilerinden olan yapısalcı realizm de birçok yeni kuram tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.⁵¹

Klasik realizm sadece devletin rolünü ön plana çıkaran yaklaşımı ile Azerbaycan'ın İran'la ilişkilerini analiz etmek için kapsayıcı bir paradigma olma konusunda başarısızdır. Bu sebepten,

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Samet Yılmaz, "Neoklasik Realizm: İlerletici Mi? Yozlaştırıcı Mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme", *Dumlupınar University Journal of Social Science/ Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 46 (2015), s. 2.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Taliaferro, "Neoclassical Realism And Resource Extraction: State Building For Future War", s. 213.

⁵¹ Tayyar Arı, (der.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2 Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 8.

Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonraki ilk dönemlerinde yürütülen politikalar ve liderlerin, Devrim sonrası İran'ın İslamcı yaklaşımlarının, kamuoyu, etnik azınlıklar gibi faktörlerin iki ülke ilişkilerine yansımaları klasik realist teoride dikkate alınmamıştır. Ayrıca klasik realizm devletlerin dâhili politikaları ile dış politik çizgileri arasında keskin ayrım gözetilen yaklaşımı İran ve Azerbaycan örneği için geçersiz bir durumdadır. Zira her iki ülkede de dış politikanın şekillenmesinde iç politik etkiler önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bu faktör göz ardı edildiği zaman tarihsel süreç içerisinde iki ülkenin bazen gerginleşen, bazense nispeten stabil ilerleyen ilişkilerini açıklamak mümkün olmamaktadır.

Sistemin anarşik yapısına vurgu yapan ve daha ziyade sistemik etkileri ön planda tutan neorealist teori, Azerbaycan ve İran ilişkilerini açıklama konusunda başarısız kalmaktadır. Zira yukarıdaki faktörleri dikkate alan neorealizm, bu sistemik faktörlerin etkisiyle devletlerin genelde benzer reaksiyonlar verdiğini iddia ederek benzerlikler üzerinden ilerlemektedir. Fakat İran ve Azerbaycan'da iç politik değişiklikler ikili ilişkilere oldukça büyük ölçüde yön verdiği için bu ilişkilerin dinamiği açıklamaya çalışıldığında iç politikanın göz ardı edilmesi yapılacak analiz tamamlanamayacaktır.

Devletlerin maddi güç kapasitelerinde farklılıklara rağmen, neorealizme göre sistemik etkilerle devletler genelde benzer davranışlar sergilemektedir. Fakat neoklasik realizme göre, farklı maddi güç kapasitesi ile birlikte devletler farklı bir dış politika çizgisi izlemektedir. İran'ın Azerbaycan'a yönelik müdahaleci politikalarına karşın Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki on yılda ani ekonomik yükselişi ve artan maddi güç kapasitesine rağmen, İran'la ilişkilerde saldırgan bir tutum sergilemekten kaçınması, ABD ile ilişkilerini İran'ı rahatsız etmeyecek boyutta tuttuğunu sıklıkla dile getirmesi ve Güney Azerbaycan kartını koz olarak kullanmaktan geri durduğunu göstermektedir. Bu farklılık, aynı zamanda bulundukları coğrafyada sistemik etki olarak Batı ve Rusya'nın etkilerine karşın farklı tepkiler geliştiren bu iki ülkenin dış politik çizgisinde de kendini belli etmektedir.

Neoklasik realist teori yapısalcı realistlerin uluslararası sisteme bakışını klasik realizmin devlet ve toplum arasındaki ilişkisi ile harmanlayarak ortaya yeni ve daha kapsayıcı bir yaklaşım çıkarmıştır. Bu bağlamda, neoklasik realizm iç politikanın analize dâhil edilmesi ile birlikte daha uygulanabilir, açıklayıcı ve süreç odaklı bir yaklaşım için olanak sağlamıştır. Devletlerin aynı zaman dâhilinde uluslararası sistemin baskılarına farklı reaksiyonlar gösterdiğini inceleyen neoklasik realizm bağlamında İran ve Azerbaycan'ın dış politikasında farklı yönelimlerin ve

seçimlerin nedenleri açıklanabilmektedir. Devletlerin dış politik adımlarını sadece sistem bazında analiz eden diğerk realist teorilere nazaran, neoklasik realizmin aktörleri de bir faktör olarak değerklendirdiğı yaklaşımı anlık gelişmeleri incelemek için bir iç görü sunacaktır.

Devletlerin kendi çıkarları ve güvenlik oluşturma çabaları çerçevesinde diğerk devletlerle işbirliğı yaparak bir denge gözettiğı iddia eden klasik realistlerin aksine, neoklasik realistler, bu konuda devletlerin başarısız olduğunu ileri sürmektedir. Bu denge politikasının ilerletilmesi için temel engel ise elitlerle toplumsal gruplar arasındaki farklı çıkar algılarıdır. Bu bağlamda İran'ın Ermenistan'a destek vermesi, fakat Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeri azınlığın büyük tepkileri ve itirazları sonucu bir galvanizasyon ve iç karışıklığı önlemek adına hükümetin sert söylemlerde bulunması ve Ermenistan'a açık destek politikalarını nispeten daha da yumuşatmasını ve arabuluculuk çabalarını pekiştirmiştir. Bu durum her iki ülke açısından Neoklasik realizmin dış politik hareketlerin şekillenmesinde iç faktörler olarak çeşitli sosyal grupların etkisi olarak açıklanmaktadır. İç ve dış sistemik baskıların sonucunda devletlerin dış politik kararlarında denge kurma çabası gözettiğini iddia eden neoklasik realist teori açısından incelendiğinde; İran, bölgesel güç olarak Rusya'nın ve Türkiye'nin baskıları ve bölgede etkinlik kurma istekleri nedeniyle Karabağ savaşında belirleyici bir aktör olamamıştır. İç sistemik faktör olarak Güney Azerbaycan meselesinin de bu bağlamda İran'ın dış politika davranışlarını etkilediğı gözlemlenmiştir.

Devletlerin dâhili yapısal özelliklerindeki farklara dikkat çeken neoklasik realistler, bu devletlerin dış politika kararlarında potansiyel güç ve kaynakların temel belirleyici unsur olmadığını vurgulayarak, bu kararların temel motivasyonunun hâkim elit ve siyasal liderlerin bu gücü nasıl algıladığı olduğunu iddia eder. Liderlerin dış politik kararlarında davranışsal ve kişilik özelliklerine vurgu yapan risk dengesi teorisi ile Elçibey ve Haydar Aliyev dönemi politikalarını, Ahmedinejad ve Hasan Ruhani dönemindeki farklılıkların nedenlerini bu yaklaşımla analiz edilebilecektir. Dolayısıyla, iki ülke arasındaki ilişkileri ve algılanan güvenlik tehditlerinin farklı liderler döneminde değışken tablosunu bu faktörle açıklanabilecektir. Liderlerin kararlarının hem iç hem de dış sistemik baskılar sonucu şekillendiğini savunan neoklasik realistlere göre farklı iç siyasal yapılanmalar farklı dış politika yönelimlerine neden olabilmektedir.

Devletleri uyumlu ve benzer davranışlar sergileyen aktörler olarak ele alan Weberci yaklaşım devletin sosyal gruplar, elitler ve liderler tarafından etkilenen dış politik hareketlerini açıklamada yetersiz kalırken, devletin bu sistemik baskılara ideal yanıt verememesini de

açıklamakta zorlanmaktadır. Bu açıdan, yukarıda bahsedilen ara değişkenleri analize dâhil eden neoklasik realizm devreye girer. Neoklasik realist açıdan ABD ve İsrail'le yakın ilişkiler kuran ve Batı yönelimli bir dış politika izleyen Azerbaycan'ın İran'la stabil olmayan soğuk ilişkilerini sistemik baskılarla şekillenen İran dış politikasının sonucu olarak sistemin devletleri cezalandırması olarak görülebilir.

Devletlerin iç muhalif unsurlardan aldığı tehditleri bir inceleme konusu olarak ele alan neoklasik realistlere göre, devletler bu durumda genel olarak “tek bayrak altında toplama” etkisini kullanarak hareket ederler. Başka bir deyişle devletler, farklılıkları potansiyel risk oluşturabilecek içsel unsurları ortak bir paydada buluşturarak tek potada eritmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım İran'ın etnik faktörleri göz ardı ederek daha çok Şii dini aidiyeti ön plana çeken ve ümmet algısı ile tüm etnik azınlıkları entegrasyona dâhil etme çabalarında gözlemlenmektedir. Olası tehditlere karşı devletlerin bir diğer reaksiyonu olarak büyük güçlere karşı diğer güçlerle ittifaka yönelmeleri örneğini de Karabağ sorunu, Rusya ve İran tehlikesine karşı, ABD, Batı ve İsrail'le işbirliğini öngören Azerbaycan dış politikasına yansımıştır. Özetle, taraflar uluslararası sistemin doğasının anarşist yapısına yönelik bir ön kabulle ikili ilişkilerde algılanan güvenlik tehditlerine daha fazla odaklanmış, karşılıklı işbirliği fırsatlarını nispeten ikinci plana atmıştır. Bir “dış politika” teorisi olarak anılan neoklasik realizm, ikili ilişkilere çok taraflı ve bütünsel yaklaşımıyla Azerbaycan ve İran ilişkilerinin tüm yönlerini açıklayabilme potansiyeli yüksek bir teori olarak bizlere elverişli bir altyapı sunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKA ÇİZGİSİ VE GÜVENLİK ALGISI

1.AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASININ ŞEKİLLENME SÜRECİ

1.1. Dış Politikada Belirleyici Stratejik İlkeler

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle beraber dış politikada yeni bir döneme adım atmıştır. Yeni kurulan hükümetin politik istikrarsızlığı ve Dağlık Karabağ Savaşıyla birlikte bir kaosa sürüklenmesinden sonra Azerbaycan içinde bulunduğu bu koşullarda dış politika açısından zorlu birtakım diplomatik hedeflerini gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Ermenistan'ın saldırılarının ve milliyetçi ayrılıkçılığın önlenmesi ve bu durumların ağır olan sonuçlarını ortadan kaldırmak hedeflenmekteydi. Devlet bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak için ve uluslararası toplumla siyasi ve ekonomik entegrasyonun sağlanması için de aktif ve karalı bir strateji gerekmektedir. Azerbaycan uluslararası toplumu karşılıklı yararlı işbirliği ilişkileri kurma ihtiyacı olduğuna inandırmak, kendi ulusal çıkarlarını, dünya güçlerinin kesişen ve çarpışan çıkarlarıyla uzlaştırmak ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve güvenliği için uluslararası güvenlik teminatı kazanmak için daha ciddi çabalar sarf etmeli ve keskin adımlar atmalıydı.⁵²

Azerbaycan bağımsızlığından sonraki döneminde birbirleri ile aynı olmayan üç farklı dönem geçirmiştir. Azerbaycan dış siyasetinin ilk dönemi tek taraflı dış siyaset ve Rusya'ya bağlılıkla tanımlanabilir. İkinci dönem, dış siyaset stratejisinin özgünleştiği, Türkiye'ye eğilim gösteren bir politikanın yavaş yavaş başladığı, İran ve Rusya ile ilişkilerin çıkmaza girdiği, Batılı ülkeler ile olan ilişkilerinde strateji sıkıntısının gerçekleştiği bir dönemdir. Üçüncü dönemdeyse dış siyasetin tekrar inşa edildiği ve uluslararası siyasette aktif bir devlet olma çabaları dikkat çekmektedir. Dördüncü dönemdeyse, bölgede bulunan aktif roller arasında denge politikası yürütülmeye çalışılmıştır. Söz konusu dönemlerin hepsi kendine ait özellikleriyle dış siyasete de tesir etmiştir. Fakat bu üç dönemde de iktisadi, demografik, tarihi, siyasi, jeostratejik unsurlar dış politikayı direkt olarak etkilemiştir. Söz konusu unsurların da etkisi ile Azerbaycan ile yakın münasebete girmenin yollarını güçler bölgeye oldukça ilgi göstermişlerdir. Söz konusu unsurların

⁵² Əli Həsənov, "Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti", Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2005, http://elibrary.bsu.az/books_aysel/N_236.pdf, s. 171, (04.02.2018).

durumlarına göre Azerbaycan siyaseti kimi zaman Batı'ya, kimi zaman da Rusya'ya yönelmiş, bazen de bu iki güç arasında denge siyaseti izlemenin daha doğru olacağının kanaatine varmıştır. Söz konusu unsurların dış siyaset üstündeki etkisiyle devlet kimi zaman enerjiyi, kimi zaman ideolojiyi, kimi zaman da herhangi başka bir öğeyi dış siyasetin temel unsuru yapmıştır.⁵³

Bölgede hiçbir anlamda baskısını ve aktivitesini yitirmek istemeyen İran ve Rusya tarafından desteklenen çeşitli iç düzensizliklerin meydana gelmesine, yine Ermeniler tarafından Rus ordusunun da yardımıyla Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 bölgenin (toplamda ülke topraklarının %20'si) işgal edilmesine karşın Azerbaycan'a yabancı yatırımcılar uğramıştır. Söz konusu süreç, 20 Eylül 1994'de, Azerbaycan'ın Hazar kıyılarındaki yataklarının ortak olarak işletimi ve üretimin pay dağılımına dair "Yüzyılın Anlaşması" ismini alan, dünyanın 8 ülkesinden 11 petrol firmasının içinde bulunduğu bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandırılmıştır. Büyük devletlerin petrol şirketleri ile anlaşılması Azerbaycan devleti için büyük bir başarı ve gurur kaynağı olmuştur. Bu anlaşma uluslararası toplulukların Azerbaycan'a olan güvenlerini artırmış, adları duyulmuş çok uluslu şirketlerin yatırımları için uygun ortam yaratmıştır⁵⁴

Soğuk Savaş'ın ardından bağımsız olan Hazar bölgesi devletlerinin arasında tabii kaynaklar açısından en verimli olan ve nüfusu en yüksek olan ülke Azerbaycan'dır. Hazar bölgesi ise siyasal problemlerin ve küresel güçlerin bölgeye akın etmesinden doğan düzensizliklerin meydana geldiği bir alandır. Bölgenin en önemli devletlerinden biri olan Azerbaycan, dünya üzerinde petrol endüstrisini inşa eden ve tanınan ilk ülkelerdendir. Azerbaycan'ın iç ve dış politikasındaki öncelikli sorunları, Dağlık Karabağ problemi ve enerji kaynaklarının en verimli biçimde uluslararası piyasalara ulaştırılmasıdır.⁵⁵ Tabii kaynak yönüyle ciddi bir zenginliği bulunmasıyla iktisadi dönüşümü meydana getirmedeki saç ayaklarından birisidir. Yeraltı kaynakları açısından zengin bir potansiyeli bulunan Azerbaycan'ın iktisadi bakımdan en önemli zenginlik unsuru, kaynaklarının önemli bir bölümü Hazar Denizi'nde bulunan petrolle doğalgazdır. Ticari bakımdan üretimi 140 yıldan fazla bir süredir yapılan petrol, iktisadi dönüşüm evresinde de ülkenin dış satım kapasitesinin dayandığı önemli kaynak durumundadır. Bundan

⁵³ Reha Yılmaz ve Fatih Mehmet Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Journal of the Institute of Social Sciences Cankiri Karatekin University/ Cankiri Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2013), s. 23.

⁵⁴ Ülviye Aydın, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 10, S. 40 (2014), s. 40.

⁵⁵ Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, C. 2, S. 2 (Bahar 2010), s. 66.

dolayı yapısal dönüşümün meydana getirilmesinde var olan enerji rezervlerinin en aktif şekilde işletilmesi gerekmektedir.⁵⁶

Azerbaycan'ın dış politika stratejisinin çekirdeğini oluşturan ve bölgesel ve uluslararası bazda alınan herhangi bir eylem için rehber niteliğinde olan bir takım ilkeler mevcuttur. Bazen Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve realpolitik nedeniyle şekillenen pragmatik yaklaşımı pasiflik olarak yanlış anlaşılmakta ya da yanlış yorumlanmaktadır. Mesela, bazı uzmanlar, Azerbaycan'ın "seçimlerinin kısıtlı olduğunu anladığı için pragmatizme yöneldiğini" iddia etmektedir. Fakat, bunun seçeneklerin yetersizliğinden kaynaklanmadığını, aksine ulusal çıkarları göz önüne alan dış politika ve pragmatik bir davranış olduğunu savunan yaklaşımlar da mevcuttur.⁵⁷ Azerbaycan'da, uzun vadede enerji kaynakları ve Avrupa-Atlantik entegrasyonu stratejik düşünce alanına egemen olmuştur; ülkenin bağımsızlık sonrası dış politika stratejisinde Batı ile çok yönlü ilişkisi ve fosil yakıtların varlığı bu stratejik düşünceyi mümkün kılan önemli sebeplerdendir. Enerji kaynaklarının ülkenin dış politika gündemini etkileyen somut kullanım yolları ve mekânsal sınırları zaman içinde hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bu süreç kademeli dönüşüm ve genişleme ile ülkenin bağımsızlık sonrası uygulamalarının ortaya çıktığı olasılıkların sınırları ve dış politika stratejilerinin planlandığı hedeflerin limitleriyle şartlandırılmıştır.⁵⁸

Azerbaycan, uluslararası konjonktürü dikkate alarak var olan enerji rezervlerini karşı karşıya olduğu problemlerin çözülmesinde aktif bir biçimde kullanabilme amacı ile enerjiyi önceliği olan siyasi meselelerden biri şeklinde ele almıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, evvela Batılı enerji şirketleri için cazibe oluşturarak kendi petrol ve doğalgaz rezervlerinin faaliyete geçmesini sağlamıştır. Diğer aşamadaysa üretilen enerjinin dünya pazarlarına piyasasına sunulması için gerekli olan altyapının oluşturulmak üzere çalışmalar yapmıştır. Bu noktada, ulaşım koridorlarının meydana getirilmesinde alternatif hatlar yaratma ilkesi ana koşul olmuştur. Azerbaycan yönetimi, takip edilecek bu siyasetle komşu devletler üstünden taşınacak petrolün ve

⁵⁶ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 4 (2003), s. 14.

⁵⁷ Lauren Goodrich, Peter Zeihan, and George Friedman, *A Crucible of Nations: The Geopolitics of the Caucasus*, Austin, Texas: Stratfor Global Intelligence, 2011, s. 71.

⁵⁸ Murad Ismayilov, "Power, Knowledge, And Pipelines: Understanding The Politics Of Azerbaijan's Foreign Policy", *Caucasus Survey*, C. 2, S. 1 (2014), s. 80-81.

doğalgazın süreç boyunca belli ölçüde bağımlılığa karşı kendisini garanti altına almayı amaçlamıştır.⁵⁹

1.2. Azerbaycan Dış Politikasının Şekillenmesinde Karşılaşılan Zorluklar

Enerji, ülkelerin iktisadi ve sosyal gelişiminin en dikkate değer ögesi ve en temel gereksinimlerindendir. Dünya üzerinde 1980'lerin 2. yarısından başlayarak çevreyle ilgili problemlerin ülkelerin enerji siyasetlerini önemli ölçüde etkilediği fark edilmektedir. Dünyadaki enerjinin üretim ve kullanımının insan sağlığı ve çevreye tesirine dikkat edilerek çevre kirliliğine karşı ciddi tedbirler alınmaktadır. Günümüz ekonomilerinin zamanlar artmakta olan tüketim isteklerini karşılamak bakımından birçok maddenin taşınmasında boru hatları önemli görülen bir taşıma sistemi olarak dünyanın her yerine yayılmaktadır.⁶⁰ Hazar'daki üretim ve dağıtım faaliyetleri, hem bölgesel güçler, hem bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip devletler, hem de global güçlerce rekabet ve işbirlikleri etrafında tespit edilmiştir. Bugünlerde, diplomaside iktisadi konular büyük öneme sahiptir. Dış siyaset, artık yalnızca barış ve güvenliğin korunması ile değil, refahın sağlanması ile de alakalıdır. Unutulmamalıdır ki barışın korunmasıyla iktisadi ve toplumsal hedeflere ulaşılması iç içedir.⁶¹ Azerbaycan dış politikasında enerji diplomasisi Ermenistan ile aralarındaki uyuşmazlığı kendi yararına sonuçlandırmak için de bir araç olarak kullanılmaktadır.⁶²

Azerbaycan, bağımsızlığının sonrasında tarihte olduğu gibi Rusya, İran ve Türkiye'nin etkisinde kalmıştır. Söz konusu etki, Azerbaycan dış siyasetinde de kendisini göstermiştir. Neoklasik realist teoride dış politika oluşumu sürecinde bağımsız değişken olarak rol oynayan uluslararası sistem ve sistemdeki göreceli güç dağılımı Azerbaycan açısından da dış politika oluşumu sürecinde göz ardı edilemez bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsızlıktan sonraki dönemde Azerbaycan dış politikasının şekillenmesini etkileyen faktörler; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ilhak etmesi; küresel süreçler; jeostratejik konum; tabii rezervlerin dünyadaki pazarlara ulaştırılması; bölgesel ve küresel güvenlik tehditleri; bölgesel ve uluslararası

⁵⁹ Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Ankara, C. 7, S. 14 (2012), s. 125.

⁶⁰ Eyüp Zengin ve Aqıl Esedov, "Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9 (2009), s. 98.

⁶¹ Turan, op. cit., s. 46.

⁶² Ömer Göksel İşyar, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", *İ.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi dergisi*, S. 29 (2003), s. 5.

problemleri sorumluluk bilinciyle ele alma ve işbirliği içerisinde olma zorunluluğudur.⁶³ Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra asıl gayesi, dünyanın tüm devletleriyle eşit hak ve sorumluluğa dayanan ilişkiler kurmak olmuştur. Bugün Doğu, Batı ve öteki milli dış siyaset yönelimlerini dengeleme gereksinimi belirlemiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın hak ve girişimlerine, önemli çıkarlarına en çok saygı duyan devletlerle yakınlaşmasını sağlamaktadır. Dünya devletlerinin sahip olduğu imkânlarla Azerbaycan ekonomisi güçlendirilmekte, Azerbaycan'a ait olan olanaklardansa dünya devletlerinin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bunlar için de Azerbaycan'ın dış siyaseti, iktisadi çıkarların uzlaştırılmasını, uyumlu hale getirilmesini, birbirlerine karşılıklı teminat ve korumanın sağlanmasını amaçlamaktadır.⁶⁴

Azerbaycan, neoklasik realist önermede olduğu gibi kaos ortamında algıladığı tehdit ve tehlikelere karşın kendi çevresini oluşturup şekillendirerek güvenlik sağlamaya çalışmıştır. Bağımsızlıktan sonraki evrede, dış siyasetin en önemli ögesi olan Karabağ probleminin çözülmesi, rejimlerin değişmesine karşın Azerbaycan dış siyasetinin öncelikli amacı olmuştur. Dağlık Karabağ'ın işgalini bitirmek ve sığınmacıların yurtlarına dönmesi, dış siyasetin temel amacı olarak duyurulmuş ve uygulanmıştır. Zaman içinde söz konusu amaç, ülke siyasetinin de etkisi ile dış siyaset sistemindeki değişiklikleri de peşinde getirmiştir. Bağımsızlıktan sonraki dönemde bütün olanaklarını Karabağ sorununu çözmeye adanmış yönetim, geri kalan sürede yüz yüze kaldığı tüm problemlere karşın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve budunsal temizlik politikasına kurban gidenlerin ülkelerine dönmelerinin sağlanması, dış siyasetin öncelikli gayesi olarak varlığını sürdürmektedir. Zira Karabağ problemi Karadeniz ve Hazar bölgesinin iktisadi gelişiminin ve bölgesel entegrasyonun en önemli engellerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bundan dolayı engelleri yok etmek yalnızca Azerbaycan'a değil aynı zamanda bölgenin öteki ülkelerine de önemli katkılarda bulunacaktır.⁶⁵

1.3. Değişen Liderler ve Politikada Kaos Ortamı

Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra kendisini çok karmaşık bir jeopolitik bölgesel çerçeve içinde bulmuştur. Bu karmaşık düzen içerisinde yeni yapılanan devletin ilk dönem politikaları oldukça başarısız birtakım sonuçlar doğurmuştur. Neoklasik realist

⁶³ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2010), s. 72.

⁶⁴ Adalet İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 37.

⁶⁵ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", loc. cit.

yaklaşımında dış politikanın şekillenmesi sürecine etki eden unsurlar olarak kabul edilen liderler, karar vericilerin algıları, devletin hâkim ideolojisi Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinde de oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Ayaz Mütallibov döneminde ülke tamamen Rusya'ya bağlı politik çizgide ilerleyerek oldukça taraflı bir yaklaşım sergilemiştir. Bağımsız Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Mütallibov, bir yıldan kısa bir süre sonra, 1992 yılının Mart ayında Hocalı Katliamı'nın tetiklediği kitlesel halk protestoları yüzünden istifa etmek zorunda kalmıştır. Mütallibov iktidarı boyunca Rusya Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak değil, kendisine bağlı ve sadık bir uydu olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Hocalı Katliamı Mütallibov'un Rusya'yı petrol işinden dışlamasına karşın rejime yönelik bir gözdağı ve ceza olarak da değerlendirilebilir.⁶⁶ Bu kritik zamanlarda sadece iki cumhurbaşkanı, dengeli bir dış politika için önemli bir katkı sağlamayı başarabilmiştir. Dış politikayı şekillendiren devlet kurumların yetersizliği ve karar vericilerin yanlış uygulamaları sonucunda bu dönemde dış ilişkilerde büyük bir çıkmaz oluşmuştur. Yeni kurulan hükümet olası dış politik tehditleri doğru değerlendirme konusunda başarısız olduğu için bu dönemde ileriye dönük başarılı adımlar atılamamıştır.⁶⁷

Dış politikada ikinci dönem Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHC) ve başkanı Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesiyle başlamaktadır. Genç Azerbaycan hükümeti daha dengeli bir dış politika yaklaşımının gerekli olduğu durumlarda oldukça taraflı bir Türk yanlısı duruş sergilemiştir. Haziran 1992'de iktidara gelen Halk Cephesi, dönemin siyasi gerçeklerine dikkat etmeden, geçiş sürecinin erken safhalarında Azerbaycan nüfusunun çoğunluğu tarafından da rağbet gören Türk yanlısı anlayışı dış politika stratejisine çevirmiştir. Azerbaycan'daki milliyetçi hareketin temel unsuru, Rus-Sovyet mirasını ortadan kaldırmaktan, ortak etnik kökenleri ve Anadolu Türklerinin diline benzeyen bir dili vurgulayarak Türk kimliğinin yeniden inşasından ibaretti. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bazı milliyetçiler İran'daki Azerbaycan eyaletinden özellikle 'Güney Azerbaycan' ismiyle bahsederek birleşme konusundan bile söz ediyor ve İslam'ın etkisinin yayılmasını memnuniyetle karşılıyorlardı. Görünen bütün siyasallaşma ve aşırılık, bu talepler ve ülküler, o zamanlar tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini içine alan ve esasen kültürel hedefler barındıran derin bir sosyal kimlik krizi bağlamında incelenmelidir. Bu arada tecrübesiz milliyetçi Halk Cephesi hükümeti esas itibarıyla bir kültür gündemini siyasi bir

⁶⁶ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları Ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 403.

⁶⁷ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s.24.

stratejiye dönüştürmüştü. İlerleyen tarihte bu hatanın Azerbaycan için hem uluslararası hem de bölgesel düzeyde ciddi etkileri ortaya çıktı.⁶⁸

Ebülfəz Elçibey, iktidar olması halinde gerçekleşmesini istediği her şeyi temel ilkeler ile belirterek seçim programında sunmuştur. İç politikada vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamayı ve ülkenin toprak bütünlüğünü korumayı, yurtaşlarının haklarının uluslararası yerleşik normlara uygun olarak gerçekleşmesini sağlamaya yönelik siyasi sistemi oluşturmaya söz veren Elçibey'in öncelikli gerek gördüğü şey bu ortamı sağlayacak yeni bir anayasanın yapılması idi. Ayrıca ülke güvenliğinin temin edilmesi ve Karabağ probleminin çözülmesinde milli ordunun oluşturulmasının gerekli olduğunu söylemekteydi. Bir yandan Türklük şuurunun güçlendirilmesine yönelik yöntemler uygulanırken, öte taraftan da ülkedeki etnik azınlıkların kültürel varlığını koruyup geliştirmelerini öngören 16 Eylül 1992 tarihli Devlet Başkanı kararnamesini yayımlamıştır. Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı müddetince Bakü'de hemen hemen 30 kültür merkezinin kurulmasına yardımda bulunmuş, ayrıca budunsal azınlıkların dört gazetesine de devletçe ekonomik yardımda bulunulmuş, kendilerine devlet televizyon ve radyosunu kullanma imkânları verilmiştir.⁶⁹

İkinci dönemin belirleyici özelliği asimetrik, Türk merkezli ve ideolojik temellere dayanan, realpolitik durumu göz önünde bulundurmuyarak komşularla sorunların daha da büyümesine sebebiyet veren idealist ve romantik bir dış politikanın egemenliği olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'ın dış politikasının karşısında iki önemli stratejik görev vardı: Bir taraftan bağımsız, demokratik ve laik bir devlet kurmak, diğer taraftan da egemenlik sağlamak. Bununla birlikte, bağımsızlığın ilk yıllarında dış politikada "siyasi romantizm" zihniyeti ve olumsuz eğilimlerin egemen olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu durum ülkenin uluslararası itibarını negatif yönde etkilemiş, ülkelerarası ilişkilerde, özellikle Rusya ve İran gibi komşu ülkelerle olan ilişkiler üzerinde istenmeyen bir etkiye neden olmuştur.⁷⁰

Ebülfəz Elçibey'in Azerbaycan için yapılandırmaya gayret ettiği yeni milli kimliğin iki noktası vardır. Biri toprak temelinde yurtaşlık öteki de milli kültürel bağlarla Türklük'tür. Azerbaycanlılık, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bütün halkın eşit yurtaşlığa sahip

⁶⁸ Nazrin Mehdiyeva, "Azerbaijan And Its Foreign Policy Dilemma", *Asian Affairs*, C. 34, S. 3 (2003), s. 276.

⁶⁹ Vefa Babayeva, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 22.

⁷⁰ Fərhad Məmmədov, "Xarici Siyasətin 25 İllik Yolu. Tarixi Varislikdən Praqmatik Müasirliyə Və Etibarlı Gələcəyə Doğru", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016) Məqalələr Toplusu*, Bakı: "Poliart" MMC, 2017, <http://sam.az/uploads/PDF/AXS-25%20il.pdf>, s. 28, (04.02.2018).

olduğunu göstermekteydi. Günümüzde artık yurttaşlara verilen Azerbaycan pasaportlarında ve kimlik belgelerinde sadece vatandaşlığın belirtilmesi bunun bir sonucudur.⁷¹ Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Elçibey'in yaptığı değişiklikler ve uyguladığı politikalar yeteri kadar verimli olmadığı için eleştirilse de, sonraki cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından ilerletilecek olan dış politika için değişikliklerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Aliyev'in şekillendirdiği dış politika ile Elçibey dönemi dış politikası arasında büyük tutarsızlıklar olmasına rağmen aynı zamanda ortak yönleri de barındırmaktadır.⁷²

Bu ortak yönlerden birisi de Azerbaycan'ın gelişme çizgisinin Sovyetler Birliği birikimi boyunca izlenmesidir. Azerbaycan'ın toplam gelişmesinde Sovyetler Birliği birikimi pay sahibidir. H. Aliyev'in 1993'te Cumhurbaşkanı olmasıyla beraber elde edilen siyasi bağımsızlığın güçlenmesi ve siyasi muğlâklığın, yerini istikrara bırakması sağlanmıştır. Aliyev'in 1998 ile başlayan ikinci dönemindeyse ekonomide üç önemli hedef doğrultusunda reformlara hız verilmiştir;

- Liberal-demokratik ekonomik ilkelere dayalı bir ekonomik yapının inşa edilmesi,
- Ülkenin temel enerji rezervi olan petrol ve doğalgaz rezervlerinin işlenmesi,
- Üçüncü dünya ekonomisiyle dünya çapında ve yerel ölçekte bütünleşmenin (entegrasyon) gerçekleştirilmesi.⁷³

Bu çerçevede Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan Devleti'nin 10 seneyi (1994–2003) Haydar Aliyev ve politikası etrafında şekil almış ve Aliyev'in ardından bu belirleyicilik sürmüştür. Bağımsızlığın ilk senelerinde Ermeniler tarafından işgal edilen Karabağ'da oluşan sorunun etkileriyle problemlili bir dönem geçiren Azerbaycan'da siyasi istikrarsızlık Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra büyük ölçüde azalmıştır. Bu, aynı zamanda ülkenin global iktisadi sistemle bütünleşmesi bakımından bazı negatif göstergelere karşın önemli gelişmelerin meydana geldiği bir dönemdir. Karabağ sorununun çözümlenmesinde ciddi bir yol kat edilmemiş

⁷¹ İbadov, op. cit., s. 29.

⁷² Sabina Strimbovschi, "Azerbaijan's Balanced Foreign Policy Trapped in a Volatile Geopolitical Context", *Europolity-Continuity and Change in European Governance*, C. 10, S. 1 (2016), s. 122.

⁷³ İrfan Kalaycı, "Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan", *Avrasya Etüdler*, S. 43, C. 2 (2013), s. 37.

olmasına rağmen Aliyev devri, uluslararası iktisadi ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştiği ve Azerbaycan'ın küresel ölçekte önemli bir rol almaya başladığı bir devirdir.⁷⁴

1.4. Haydar Aliyev'le Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

4 Haziran 1993'de Suret Hüseyinov'a ait güç birlikleri Gence'de bir isyan başlatmışlardır. Bu isyan gittikçe yayılarak Bakü'ye dek ulaşmıştır. Bunun üstüne 1 seneye yakın devam eden Halk Cephesi iktidarı son bulmuştur. Gence'de ayaklanan Hüseyinov ile güneyde isyana hazırlık yapan Ali İkrâm Hümbetov, genç Azerbaycan'ı yıkılmanın son noktasına kadar getirmişlerdir. Gittikçe daha da zorlaşan bu durum karşısında Elçibey, Haydar Aliyev'i Nahçıvan'dan, devleti içinde bulunduğu bu durumdan kurtarabilmesi için Bakü'ye davet etmiştir. Bu davetten önce Azerbaycan'ın aydınlarından oluşan 91 kişi imzaladıkları bir dilekçeyle Haydar Aliyev'i Cumhuriyet'i rayına oturtabilmesi için Meclis Başkanlığı görevine davet etmişlerdir.⁷⁵ Sonuç olarak Nahçıvan Meclis Başkanı ve Yeni Azerbaycan Partisi lideri Haydar Aliyev, 15 Haziran 1993'te Milli Meclis başkanlığına seçilmiştir. Ardından Bakü'den ayrılıp Nahçıvan'a gitmek durumunda olan Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı yetkilerini devralmıştır. Azerbaycan'da yapılan bu darbenin bir sonucu olarak siyasi yaşam bir durgunluk devrine girmiştir. Daha sonra da siyasal ortamda müphemiyet ve anarşi durumu yaşanmıştır.⁷⁶ 30 seneden fazla devlet idareciliği deneyimi bulunan Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber ülkenin yönetiminde ciddi değişimler oluşmuştur. Aliyev cumhurbaşkanı olduğu ilk dönemde çok yönlü bir strateji takip etmiş, aynı zamanda ülkenin içerisindeki karmaşayı çözerek düzeni oluşturmaya gayret etmiş ve bunu da başarmıştır.

Aliyev, eski bir devlet adamı olarak Elçibey'e göre bölgedeki dengeleri daha yakından bilen biri olmuştur. Bu çerçevede H. Aliyev, İran ve özellikle de Rusya siyasetinde daha dikkatli bir tavır sergilemiştir. Aliyev'in bir cumhurbaşkanı olarak problemleri çözümleyebilecek güçlü bir iktidar kurması ile ülke mevcut kargaşa ortamından çıkmaya başlamıştır.⁷⁷ Neoklasik realist teoride dış politik tercihlerin oluşması sürecini etkileyen ara değişkenler olarak kabul edilen karar

⁷⁴ Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları/ Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, C. 3, S. 5 (2008), s. 112.

⁷⁵ Babayeva, op.cit., s. 38.

⁷⁶ İbadov, op.cit., s. 32.

⁷⁷ Babayeva, op.cit., s.38-39.

vericilerin algıları ve ideoloji bu dönem Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinde de ön plana çıkan unsurlardır.

Elçibey'in siyasi yaklaşımının tersine Aliyev; ABD, AB ve Türkiye gibi güçlerle yapıcı ilişkiler ve aynı zamanda da Rusya ve İran gibi aktörlerle akıllı ortaklıklar hedefleyen daha pragmatik ve dengeli bir dış politika geliştirmiştir. 12 Mayıs 1994'te, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in belirleyici faaliyeti ve rasyonel politikalarının bir sonucu olarak Ermenistan ile ateşkes konusunda bir anlaşmaya varılmış ve AGİT Minsk Grubu vasıtasıyla düzenli müzakereler başlatılmıştır. Aynı yılın Aralık ayında Budapeşte'deki AGİT zirvesinde "Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AGİT faaliyetlerini yoğunlaştırmak" için bir karar alınmıştır.⁷⁸ Aliyev'in yürüttüğü bu denge politikası neoklasik realist açıdan uluslararası sistemin anarşik yapısının doğurduğu kaos ve tehditlere karşın tüm devletlerin çevresini kendisine uygun bir biçimde oluşturma ve şekillendirme çabası olarak da yorumlanabilir.

Aliyev'in ülke yönetimine etkide bulunduğu bu dönem, Batı ve ABD'nin Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmak istedikleri ve Sovyet sonrası coğrafyada Rusya'nın aktivitesini azaltmaya çalıştığı dönem ile aynı zamanda belirmiştir. Bu çerçevede Batı ve ABD, kendi petrol şirketlerini Azerbaycan'da yatırımda bulunmaya çok fazla teşvik etmiştir. ABD, Batı ve Türkiye'nin çıkarlarının kesişmesi ile Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı işlemeye başlamış ve olası doğalgaz boru hatlarının öncülüğünde yeni projeler gündemde olmuştur.⁷⁹ Azerbaycan'a ait olan iktisadi imkânlar, ülkenin karşı karşıya kaldığı problemleri çözebilme olanağını vermektedir. Söz konusu iktisadi olanaklar ile özellikle son senelerde savunma harcamalarındaki artış, askeri sanayinin ve kapasitenin modernizasyonunda en büyük faktör olmuştur.⁸⁰

Özerk Azerbaycan Cumhuriyetini dünyaya tanıtmak, Özerk Azerbaycan Cumhuriyetinin demokratik blok içerisinde bulunduğu göstermek, Özerk Azerbaycan'ı NATO, BM, AGİT vb. gibi önemli uluslararası kuruluşlara üye yaparak aktivitesini artırmak ve Ermeni meselesini adaletli bir biçimde çözümlmek Haydar Aliyev döneminin dış siyaset esaslarını oluşturan 4 temel husustur. Özerk Azerbaycan Cumhuriyetini ekonomik, kültürel, politik alanlarda tanıtabilmek için bu dönemde çeşitli girişimler başlatılmış ve ülke önemli uluslararası kuruluşlara

⁷⁸ Məmmədov, loc. cit.

⁷⁹ Çaylak, op. cit., s. 115.

⁸⁰ Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini Ve Dış Politika Yansımaları", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları / Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, S. 9 (2010), s. 136.

üye yapılmıştır. Bu bağlamda Haydar Aliyev döneminde ilk kez BM teşkilatında daimi temsilcilik açılmıştır. AGİT, KEİT, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara üye olunmuştur.⁸¹

Bağımsızlıktan sonraki dönemde ekonomik açıdan liberal ekonomiye geçen ülkenin Gayrı Safi Milli Hâsılasında kısa zamanda önemli yükselişler görülmüştür. Bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan doğalgaz ve petrol gelirleri sayesinde refah seviyesi yükselmiş ve ekonomide canlanma gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu durumla birlikte ülke özellikle enerji alanında önemli uluslararası işbirliği adımları atmıştır. Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden önceki dönemde yaşanan sıkıntılar ekonomide de gerileme ve durgunluğa neden olmuş, fakat 1994 yılı ve sonrasında yapılan yeni enerji anlaşmalarıyla kısa sürede büyük bir başarı elde edilmiştir. Bu yükseliş, öncelikle sanayileşme politikasının başarısı ile alakalıdır. Petrol dış satım gelirindeki artışların, bu ülkede sanayi ve yatırım siyasetlerinin başarılı olmasını kolaylaştırdığı düşünülebilir. Uluslararası mali örgütlerle teması alanında: Azerbaycan, bağımsızlığını elde etmesinin ardından, Aliyev'in özel temasları neticesinde 1992'de Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi en büyük global finans teşkilatlarına üye olmaya ve özel ilişkiler oluşturmaya başlanmıştır.⁸²

Aliyev dönemi ile beraber Rusya'yı dengeleme politikası bağlamında Batı ile de dengeli bir politika yürütülmesi Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinin önemli başarılarından biridir. Yeltsin döneminde durgunlaşan Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin Putin ile beraber hız kazandığı görülmüştür. İki ülke arasındaki gerilimin azalmasında ve daha ileri seviyede ilişkilerin kurulmasında Aliyev'in etkisi inkâr edilemez. Aynı şekilde özellikle Batı ve ABD sermayesinin petrol bölümüne yönlendirilmesi, uluslararası alanda Azerbaycan'dan fazla desteğe sahip olan Ermenistan'ın etkinliğinin gözden düşürülmesi bakımından da önemlidir.⁸³ Neoklasik realist yaklaşımın dış politikanın şekillenmesinde etkili olan ara değişkenler olarak sık sık vurgu yaptığı karar vericiler ve onların algısı, devletlerin birbirine etki edebileceği toplam kaynak ve potansiyelin önemi Azerbaycan örneğinde bir daha görülmektedir.

⁸¹ Babayeva, op. cit., s. 40.

⁸² Kalaycı, op. cit., s. 39.

⁸³ Çaylak, op. cit., s. 122.

1.5. Batı ve ABD ile İlişkilerde Yaşanan Sorunlar

Azerbaycan yalnızca petrol ve doğalgaz kaynakları açısından değil, Avrupa ve Asya kıtalarının merkezinde yer alması, Karadeniz ve Hazar coğrafyasının tam ortasında, batıyla doğu, güneyle kuzey arasındaki ulaşım ağının önemli ve kilit noktasında yer alması açısından Batılı ülkeler açısından önem arz etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından sınırlarını Rusya'ya dayayan Avrupa Birliği, Azerbaycan'la yakından ilgilenerek işbirliği yapmaktadır. Özellikle tekrarlanan Rusya-Ukrayna krizinin ardından Azerbaycan, Avrupa Birliği için Hazar petrol ve doğalgazının üye ülkelere güvenli olarak taşınması bakımından da önemlidir.⁸⁴ Bir dizi içsel gelişmeler (örneğin, Kars-Ahalkalaki-Tbilisi-Bakü demiryolu projesi etrafındaki gelişmeler, Azerbaycan'ın Aralık 2006-Ocak 2007 arasında Rusya ile olan gaz anlaşmazlığı) ve dış etkiler ile (örneğin Gürcistan ve Ukrayna'daki renkli devrimler, Rusya'nın Gürcistan ile savaşı) birleştiğinde dış politika açısından önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

Özellikle son on yılda uluslararası ilişkiler bağlamında tartışılan önemli konulardan birisi de petrol ve doğal gaz jeopolitiğidir. Avrupa Birliği (AB) dış politikasında da enerji arz güvenliği açısından stratejik adımlar atmakta ve bu konuda özellikle Azerbaycan başta olmak üzere tüm Hazar Havzasıyla işbirliğini sürdürme arayışındadır. Avrupa'da artan enerji gereksinimi AB'yi alternatif hidrokarbon kaynaklarına yönelmeye zorlamaktadır. AB fosil enerji arz kaynaklarını çeşitlendirebilmek üzere Hazar Havzası'ndaki enerji rezervlerinden faydalanmasının enerji arz güvenliğine katkıda bulunacağını düşünmektedir.⁸⁵

ABD dış politikasının temel amaçlarından biri, ağırlıklı olmak üzere enerji sahasında yatırımda bulunan ABD ve Batı sermayesinin güvenliğini sağlamaktır. Amerika, 1991'den sonra dünyada "tek kutupluluğa" giden denge mücadelesinde global üstünlüğünü güçlendirmek üzere jeopolitik kuramlara göre dünya üstünde egemenlik oluşturabilmek için jeostratejik/politik bir önemi bulunan Avrasya'ya yönelmiştir.⁸⁶ Azerbaycan'ın o yıllarda yaşadığı ya da tanık olduğu "olaylar" ülkenin dış politikasının fiziksel ve söylemsel manzarasının radikal bir biçimde değişmesine neden olmuştur. Öncelikle ve en önemlisi, beklenen sonuçları elde etmeyi

⁸⁴ Aydın, op.cit., s. 35.

⁸⁵ Kenan Dağcı ve Efe Çaman, "Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası", *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, C. 8, S. 16 (2013), s. 21.

⁸⁶ Necati İyikan, "ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21 (2009), s. 257.

başaramamış olan boru hattı diplomasisi, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası güvenlik politikasının oldukça kompleks gündemini desteklemek için gerekli ancak yetersiz bir mekanizma olarak görülmeye başlamıştır. Haydar Aliyev'in iktidara gelişiyle birlikte, dış politika yeniden revize edilerek daha dengeli bir yaklaşım benimsenmiş, böylelikle değişen politik dengeler sisteminde yeni kurulmuş bir ülke olarak Azerbaycan'ın daha etkili bir aktör haline gelmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ele alınan dış politikada eski tarihsel ve etnik ve bağların rolü ikinci plana geçerek, tarihi gerçeklik göz önüne alınarak, jeostratejik ve politik faktörlere önem veren bir yol izlenmeye çalışılmıştır.⁸⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde ABD - Azerbaycan arasındaki siyasal ilişkileri ABD tarafından tüm bölge ülkeleriyle izlenen siyasetle birlikte bütüncül şekilde değerlendirmemiz gerekmektedir. Azerbaycan'ın Amerika ve öteki bölge ülkeler için adeta “vazgeçilemez” olması, yerel ve global güçlerin “Bakü merkezli” politika üretmelerine neden olmuştur. Batılı ülkelerin Azerbaycan'la ilişkilerinin etkileyen faktörleri bu şekilde sıralayabiliriz:

- Azerbaycan'da bulunan zengin hidrokarbon potansiyeli ve keşfedilecek olası rezervler,
- Azerbaycan'ın ABD'nin “Şer Üçgeni” olarak değerlendirdiği ülkelerden biri olan İran'la komşu olması; bu devletin nükleer silaha sahip olma konusunda ısrarcı bir politika takip etmesi,
- Soğuk Savaş döneminde NATO ve Varşova Paktı'nın 2 lider ve rakip ülkesinin– Rusya Federasyonu ve Amerika'nın– Azerbaycan'da yeniden çıkar çatışmasında karşı karşıya gelmeleri,
- Son 10 senede kaydettiği iktisadi atılım ile isminden söz ettiren Çin'in Orta Doğu çıkışlı enerjiye olan bağımlılığı.

Bahsi geçen faktörler, ABD ve Batılı ülkelerin bölge siyasetiyle beraber Azerbaycan siyasetini de yönlendirmesinde etkili olmaktadır.⁸⁸ ABD demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçiş süreçlerini hızlandıracak ve sağlamlaştırılacak adımlar atılması için başta Azerbaycan olmak üzere bir çok bölge devletlerini küresel entegrasyon sağlama adına stratejiler geliştirmek için teşvik etmiştir. Bu bağlamda; Hazar enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması, bunun için

⁸⁷ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 12.

⁸⁸ İyikan, op. cit., s. 258.

de burada bulunan enerji potansiyelinin Rus denetiminde olmayan güzergâhlar ile dünya piyasalarına aktarılması için projelerin geliştirilmesi; bölgesel çatışmaların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması ve Amerikan firmalarının bölgedeki ticari faaliyetleri desteklenmesi yoluyla Hazar politikasına yön vermeye çalışmaktadır.⁸⁹

Avrupa Birliği de ABD ile birlikte bölgede etkin politika izleyen bir diğer figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'la politik ve iktisadi ilişkilerinin yasal dayanağını 1999'da yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması oluşturmaktadır. Birliğin genişlemesini izleyen senelerde Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı geliştirilmiştir. 2004 yılında Azerbaycan, Avrupa Komşuluk Politikasına üye ülke olmuştur. Komşuluk Politikasının sınırlarının doğu yönünde ilerlemeye başlaması Avrupa Birliği'nin politik ve iktisadi çerçevede Orta Asya ülkelerine daha da yaklaşmasına neden olmuştur. 2007'den itibaren TACIS de Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı içine katılmıştır. Böylelikle AB ve Azerbaycan ilişkileri Komşuluk Politikasıyla Doğu Ortaklığı bağlamında sürmüştür.⁹⁰ Dolayısıyla, Kafkasya bölgesinin elde ettiği önem ve bölgedeki potansiyel çatışmalar son senelerde AB'nin güvenlik politikaları bakımından süratle önem kazanmıştır. Bölgedeki zengin enerji rezervleri ve bu ülkeleri çevreleyen ülkelerin enerji yolları üstünde olması, AB bakımından ortak bir bölgesel siyaset meydana getirilmesini gerekli kılmıştır.⁹¹ AB'nin Azerbaycan'a dönük siyasetini biçimlendiren öteki öge de bölgeyi, ticareti geliştirilebilmek üzere yeni bir pazar olarak görmesidir. Azerbaycan, AB'nin Avrupa mallarının satılacağı güvenli bir pazar meydana getirme isteği çerçevesinde eski Sovyet hâkimiyetinin duyumsandığı kurumlarının yenilenmesi ve bölgenin küresel ekonomiyle bütünleşmesinin gerçekleşmesi için gereken altyapının sunulması amacıyla politikalarını geliştirmiştir.⁹²

AB'nin dış politikalarının normatif doğası gereği Azerbaycan'la ilişkiler açısından belirli sorunlar da yaşanmaktadır. Bu sorunlardan birisi, Azerbaycan'daki bazı uygulamaların, AB'nin ekonomik, siyasi ve demokrasi normları bağlamında sorunları içinde barındırmasıdır. AB'nin bu normları ile Azerbaycan'ın dış politikasını şekillendiren; bağımsızlık, dengeleme ve iç rejimin

⁸⁹ Erhan Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikası Ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 3 (Güz 2004), s. 141.

⁹⁰ Aydın, op. cit., s. 48.

⁹¹ Dağcı, op. cit., s. 38.

⁹² Demet Şefika Acar, "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 22 (2009), s. 31.

meşruiyetine dönük yaklaşımları çatışma yaşamaktadır. İkincisi, AB'nin Azerbaycan'la ilgili dönüştürücü çabaları şimdiye kadar sonuçsuz kalmıştır. Bunun sebebi ise, birliğin 'normatif gücünü uygulamak için gerekli olan ekonomik ve zorlayıcı unsurlar açısından etkisinin sınırlı kalmasıdır.⁹³

Bu bağlamda ABD açısından da ilişkiler son dönemlerde belirli sıkıntıları içinde barındırmaktadır. ABD-Azerbaycan ilişkilerinde 2013'ten bu yana keskin bir şekilde kötüleşme yaşanmaktadır. Özellikle Gürcistan'ın Abhazya'daki çözülmemiş çatışmalarında ortaya çıkan sonuç ve Güney Osetya'nın durumu ve bu sorunlara Azerbaycan'ın yaklaşım tarzı iki ülke açısından gerilimi arttırmakta ve özellikle uyuşmazlıkların çözümünde sıkıntılar oluşturmaktadır.⁹⁴

2.AZERBAIJAN DIŞ POLİTİKASINDA ÇIKARLAR VE GÜVENLİK TEHDİTLERİ

2.1. Dış Politikanın Şekillenmesinde Etkili Olan Temel Öğeler

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde bulunan ve Doğu Avrupa ve Batı Asya'nın kavşağında yer alan bölgesel aktörlerin güçlü ekonomik ve politik kaygılarının olduğu jeopolitik konumuyla önem ara eden bir ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bölge ve özellikle Azerbaycan, ABD ve AB de dâhil olmak üzere büyük güçlerin ilgisini çekmiştir.⁹⁵ Azerbaycan post komünist rejimler tipolojisinde ve yarı demokrasiler kategorisindeki demokratik muhalefetle geçmiş komünist iktidarlar arasında hâkimiyetin dağılımının dengeli olduğu bir ülkedir.⁹⁶

Azerbaycan, bağımsızlıktan sonra birbirinden ayrı özellikleri bulunan üç döneme sahip olmuştur. Bunlar kendi özelliklerini dış siyasete de aksettirmiştir. Fakat her 3 dönemde de tarihsel, iktisadi, jeostratejik, demografik, siyasal unsurlar dış siyasete direkt olarak etkiye bulunmuştur. Bu unsurların meydana getirdiği etkilerin ardından global güçler, bölgeyle

⁹³ Eske Van Gils, "Azerbaijan's Foreign Policy Strategies And The European Union: Successful Resistance And Pursued Influence", *Journal Europe-Asia Studies*, C. 70, S. 5 (2018), s. 741.

⁹⁴ Stephen Blank, "US Policy, Azerbaijan, and the Nagorno- Karabakh Conflict", *Mediterranean Quarterly*, C. 26, S. 2 (2015), s. 102.

⁹⁵ Strîmbovschi, loc. cit.

⁹⁶ Fahri Türk, "Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)", *Bilig Dergisi*, S.51 (2009), s. 212.

ilgilenmiş ve Azerbaycan'la yakın ilişki sağlamanın çarelerini aramıştır. Bu unsurların tesir boyutuna göre Azerbaycan dış politikası kimi zaman Rusya'ya, kimi zaman da Batı'ya dönmüş, kimi zaman da bu güçler arasında denge kurmayı hedefleyen bir politika biçiminde belirmiştir. Söz konusu unsurların dış siyaset üstündeki etkisiyle Azerbaycan devleti kimi zaman ideolojiyi, bazen enerjiyi, kimi zaman da bir başka unsuru dış politikanın ana ögesi yapmıştır.⁹⁷

Neoklasik realist teoride de bağımsız bir değişken olarak ele alınan uluslararası sistem ve güç dengesinin oluşturduğu baskı Azerbaycan dış politikasının oluşumu sürecinde de etkili bir bağımsız değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde bu bağımsız değişkenin dış politikaya etkisinin ara değişkenler tarafından filtrelendiği savı da Azerbaycan örneğinde doğrulanmaktadır. Bağımsız değişken olarak jeostratejik konumunu her zaman merkeze koyan dış politikada karar vericilerin algıları ve hâkim ideoloji bir ara değişken olarak ele alınmalıdır. Mevcut liderlerin etkisiyle Azerbaycan'ın dış politik tercih ve hedeflerinin dönemsel olarak farklılık göstermesi bu şekilde açıklanmaktadır.

Enerji kaynaklarının ekonomi ve dış politikada kilit ve belirleyici rol üstlendiği Azerbaycan örneğinde bu kaynaklar da bağımlı değişen olan dış politikanın şekillenmesi sürecinde etkili olan bir diğer ara değişken olarak analize dâhil edilmelidir. Bir ülkenin kaynaklarını ve potansiyelini salt unsuru olarak görmek yerine, bu kaynakları liderlerin ve karar vericilerin algısı ve değerlendirme kapasitesi dâhilinde ele alan neoklasik realist teori, bu yaklaşımıyla da Azerbaycan dış politikası için daha anlamlı ve bütüncül bir açıklama sağlamaktadır. Başka bir deyişle, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar Haydar Aliyev dönemi ile yürütülen aktif enerji politikası aracılığıyla dış politikada önemli bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Azerbaycan önemli bir jeostratejik noktada, Avrupa ve Asya'yı birleştiren bir alanda yerleştiği için yüzyıllar boyunca bu yüzden hem zarar görmüş, hem de avantajlı olmuştur. Jeostratejik konum, önemi itibarıyla Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinde de mühim rol oynamış ve her zaman dış politikada karar vericiler bu ögeyi göz önünde bulundurmuşlar. Zengin kaynakların varlığı Azerbaycan'ın jeostratejik açıdan önemli bölge olmasına neden olan bir faktör olmuştur.⁹⁸ Azerbaycan dış politikasının temel unsurlarını temelde uluslararası konjonktürün gözetilmesiyle birlikte kendisine ait enerji rezervlerini karşı karşıya kaldığı problemlerin

⁹⁷ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 23.

⁹⁸ Ibid.

çözülmesinde aktif biçimde kullanabilme gayesiyle enerji politikaları oluşturmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan, neoklasik realist önermede olduğu gibi uluslararası sistemde güç dağılımının meydana getirdiği baskılara cevap verecek bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Azerbaycan Batılı enerji şirketlerinin bölgeye gelmesini sağlayan adımlar atarak, petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesini ve oluşacak gelir ile ülke kalkınmasının sağlanmasını hedef olarak koymuştur. Öteki aşamadaysa üretilen enerjinin dünya piyasalarına nakli için gerekli altyapının kurulması için çalışmalar gerçekleştirmek suretiyle; ulaşım koridorlarının oluşturulmasında alternatif hatlar oluşturma prensibini ana koşul olarak kabul edilmiştir.

Azerbaycan yönetimi takip edilecek bu dış politika hedefi aracılığıyla komşu devletler üzerinden nakledilecek petrol ve doğalgazın nakli döneminde olası bir bağımlılık durumuna karşı tedbirli olmaya çalışmıştır.⁹⁹ Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ekonomik istikrar, bir ülkenin ekonomisinde eldeki kaynak ve olanakların verimli biçimde kullanılmasını temin etmek üzere iç ve dış etkenlerin kaynaklar ve olanaklar üstündeki tesirini en alt seviyeye çekecek ve sürekli değişen gereksinimlere yanıt verebilecek biçimde ekonomide kararlı bir denge atmosferinin oluşturulmasına katkı sağlamakta ve ülkenin dış politika tercihlerine etki etmektedir. Bir devlette ekonomik yönden refah elde etmek için, üretim kapasitesini yükseltmek, gelir dağılımını düzenlemek, fiyatlarda istikrarlılık sağlamak, ödemeleri dengede tutmak ve bütün iş kapasitesini kullanmak suretiyle çalışması gerekmektedir. Gelişmekte Olan bir Ülke olan Azerbaycan açısından ekonomide bir istikrar durumundan bahsedebilmemiz için en azından %5 oranında ekonomik büyüme, en fazla %3 enflasyon oranı ve ortalama bir milyar dolarlık cari işlemler açığının olması şarttır.

Azerbaycan'ın dış ilişkilerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi iki çelişkili söylemin varlığı ile karmaşık hale gelmiştir. İlki Batı hükümetlerinden manevi destek çıkarma stratejisinin bir parçası olarak aktif 'Batı yanlısı' ve 'Avrupa' imajının kamu diplomasisinde tanıtımı ve ABD, NATO ve AB temsilcileri ile entelektüel seçkinlerle devam eden katılım sürecidir. Azerbaycan'ın katıldığı NATO, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi ve Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT) gibi resmi kuruluşlar ile Azerbaycan'daki siyasi, yasal ve ekonomik reformları yürürlüğe koymaya yönelik gayrı resmi baskı Batı kurumlarının standartlarına ve normlarına uymak açısından sivil toplum ve muhalif güçler tarafından da desteklenmektedir. İkinci durum ise, 1990'lardan bu yana, Rusya ve İran'ı neo-emperyalist güçler

⁹⁹ İbrahimov, loc. cit.

olarak tanımlayan blok ve bunun sonucu NATO üyeliği yoluyla koruma ihtiyacı duyulan dış politika unsurlarıdır.¹⁰⁰ Bu açıdan, sistemik baskıların dış politikanın şekillenme sürecini etkilediğini savunan neoklasik realist yaklaşım için Azerbaycan geçerli bir örnektir.

Uluslararası ilişkiler düzeninde maddi çıkarların daha da önemli hale gelmesiyle, dış politika yönünün belirlenmesinde kurumsal şirketlerin de devletlerle neredeyse aynı seviyede etkili olmaya başlamıştır. Sonuç olarak enerji alanındaki rekabet ortamında hem kurumsal ve kamusal kurum ve şirketlerle devlet arasında, hem de devletlerle bu kurumlar arasında bir yarış yaşanmaktadır. Enerji kaynaklarının üretim ve nakliyesi, siyasi davranışlar bağlamında rekabet temelli yönelimlere neden olsa da, potansiyel işbirliklerin kurulmasına da vesile olmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan'ın devam ettirdiği enerji politikası çizgisi, enerji üretimi ve nakliyesi çalışmaları, ülkeyi sahip olduğu kaynaklardan dolayı hem yerel hem de global güç merkezlerinin aynı anda işbirlikçisi ve rakibi haline getirmiştir. Özellikle son yıllarda Azerbaycan enerji kaynaklarının yeni nakil hatlarının oluşturulmasıyla özellikle Avrupa'ya güvenli bir şekilde ulaştırılma gayretleri Azerbaycan dış politikasının etkinliğini göstermektedir.¹⁰¹

Azerbaycan dış politikası; Avrupa ve Avro Atlantik coğrafyasında tüm politik, güvenlik, mali yapılarla entegrasyon sağlayabilmesi anlamında oldukça kilit bir rol oynamaktadır. Azerbaycan, dış politik manzarasını şekillendirirken kurumlara ve üyelerine yönelik işbirliği fırsatlarına vurgu yapmıştır. Azerbaycan'da süregelen bir çatışma ortamının mevcutluğu onu bütün potansiyel olasılıkları kullanmak suretiyle uluslararası sistemde kurduğu bağları genişletmeye, egemenliğine ve sınır bütünlüğüne karşı olası sorunlara önemle yaklaşmaya mecbur bırakmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Azerbaycan, NATO ile işbirliğinde güvenli bir ağa katılarak kendi sorunlarına çözüm arayışındadır.¹⁰² Tüm bu siyasi, ekonomik ve güvenlik unsurları birçok ülkede olduğu gibi jeostratejik konumu sebebiyle önemli bir yerde olan Azerbaycan'ın dış politikasının hassas dengelerce korunduğunu göstermektedir.

¹⁰⁰ Jason E. Strakes, "Situating the 'Balanced Foreign Policy': The Role of System Structure in Azerbaijan's Multi-Vector Diplomacy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 15, S. 1 (2013), s. 40.

¹⁰¹ Turan, loc. cit.

¹⁰² Aygün Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20 (2009), s. 3.

2.2.Dış Politika Tercihlerinin Şekillenme Süreci

Avrupa ve Asya'nın kavşağındaki mühim jeostratejik konumda olan Azerbaycan, tüm sosyopolitik ve kültürel-ahlaki alanlarda kendine has özelliklerini muhafaza etmekle birlikte, Doğu ve Batı değerlerinin sentezini de kendi değerlerine katarak uluslararası topluma entegrasyon yolunda ilerlemeyi hedeflemektedir. Bu seçimi gerçekleştirmek için Azerbaycan bir yandan, dünya deneyimini öğrenerek kendi ekonomik ve politik gelişme modelini belirlemiş, öte yandan, uluslararası arenada kabul gören kriterlere uygun olarak ulusal çıkarlarını korumak için hükümetler arası ilişkilerini genişletmiştir. Her ülkenin iç ekonomik, politik ve ahlaki ihtiyaçları, dünya ülkeleri ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin kurulmasını ve geliştirilmesini ve ulusal çıkarlarını karşılayan dış politika hedeflemesi gerektirdiğinden, bu ülke açısından doğal bir süreçtir.¹⁰³ Bu açıdan Azerbaycan, iç ve dış politik tercihleri açısından kendisine yakın gördüğü ülkelerin gelişim modelini takip ederek neoklasik realizmde dış politika oluşumunda benzetme (emulation) stratejisini uygulamıştır.¹⁰⁴

Azerbaycan, hem karşılıklı ilişkilerde, hem de bölgesel ve uluslararası yaklaşımlarında dış politikasını çeşitlendirerek, tek taraflı olmaktan kaçınmayı amaçlamıştır. Nitekim Joshua Walker, Azerbaycan'ı "eski imparatorlukların örtüştüğü güçlü kültürel güçlerin birleşim noktası ve modern devletlerin hırs ve enerjiyle hem mecazi hem de kelimenin tam anlamıyla rekabet ettiği yer" olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵ Azerbaycan için bu tür bir yarışmanın içinde akıllıca bir dengeleme politikası sürdürmek ve böylece büyük güç yörüngelerinden birine çekilmekten kaçınarak bağımsız bir dış politika izlemek temel çıkarlarından biridir.

Aynı anda hem belirli bir seviyede Avrupa-Atlantik entegrasyonunu başarabilen, hem de Bağımsız Devletler Topluluğu ve İslam İşbirliği Örgütü'nde aktif üyeliğini etkin bir şekilde sürdürebilecek çok fazla devlet mevcut değildir. Çoğu devlet için, bu tür farklı "entegrasyon politikaları" çelişkili ve hatta kendi kendini dışlayıcı olarak görülmektedir. Azerbaycan açısından bu politikalar özel bir dış politika vizyonunun gerçek sonucudur.¹⁰⁶

Azerbaycan'ın dış politikası, petrol kaynaklı kalkınma süreci ile ülkenin Batı'ya yönelimini zorlayan bağımsızlık sonrası bölgesel ihtilaflar arasındaki etkileşim açısından ilgi

¹⁰³ Həsənov, op. cit., s. 176.

¹⁰⁴ Kiraz, op. cit., s. 423.

¹⁰⁵ Kamal Makili-Aliyev, *Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West*, Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 2013, s. 11.

¹⁰⁶ Ibid.

çekicidir. Jeopolitik konumun Azerbaycan'ın stratejik dış politika hedeflerinde hâkim güç olmaya devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, enerji güvenliği çerçevesinde ortaya çıkan yeni zorluklar yeniden canlanan jeopolitik rekabetlerin ve enerji kaynaklarının güvenceye alınmasının önündeki kaygıların ötesine geçmektedir.¹⁰⁷

Pragmatizmi nedeniyle Azerbaycan, en büyük komşuları ile yüksek seviyede bir işbirliği sürdürüp çevrelerindeki tehditleri en aza indirgeyerek karşılıklı yarar sağlayacak stratejik ortaklıklar kurmayı başarmıştır. Azerbaycan, bölgesel ortaklarıyla ticaret, enerji ve güvenlik alanlarında açıkça işbirliği yaparak ve dış ilişkilerinde istikrarlı ve soğukkanlı yaklaşımıyla kendini sorumlu bir ortak olarak ispatlamayı başarmıştır. Azerbaycan'ın enerji ve askeri alanda Türkiye ile olan ilişkileri, çatışmalara ya da büyük problemlere neden olmaksızın Rusya ile olan yakın ilişkilerini sürdürmesine engel teşkil etmemiştir. Aynı şey İran'la ilişkiler hakkında da söylenebilir.¹⁰⁸ Azerbaycan'ın dış politikası neoklasik realist bir yaklaşımla ele alındığında, kendisini çevreleyen uluslararası sistemdeki göreceli güç dağılımını objektif şekilde değerlendirerek dış politik tercihlerinde bu güç dengesini gözetmeye çalıştığı gözlemlenmektedir.

Son yıllarda Azerbaycan, kendisini uluslararası alanda giderek daha önemli ve iddialı bir aktör olarak konumlandırmıştır. Azerbaycan'ın batıyla ve özellikle de enerji güvenliği bağlamında AB'yle olan ilişkileri de dış politika çıkmazlarına yön vermektedir. AB'nin Azerbaycan ile kendi çıkarlarının ve amaçlarının birbiriyle uyuşmadığı iki alanda, yani demokrasi ve insan haklarının tanıtım politikaları ile Dağlık Karabağ sorunu düzleminde politika gündemini belirleyen farklı stratejiler görülmektedir. Azerbaycan'ın dış politika stratejilerini açıklamada ulusal bağımsızlık, dengeleme ve rejim meşruiyetinin önemi Batı'yla olan dış politika açmazlarını ortaya çıkarmaktadır.¹⁰⁹

2.3.Aliyev'in Dengeleme Politikası ve Bu Politikanın Temel Hatları

Haydar Aliyev döneminde uygulanan çok vektörlü politika, refaha ve bir dereceye kadar istikrar getiren bir devlet stratejisi haline geldiğinden, bu pragmatik politikalarını 2003 yılında kendisinden sonra cumhurbaşkanı olan oğlu İlham Aliyev'e politik bir miras olarak devretmeye gayret göstermiştir. Dolayısıyla, bugün bile, Haydar Aliyev'in Azerbaycan için belirlediği hayati

¹⁰⁷ Pınar İpek, "Azerbaijan's Foreign policy and Challenges for Energy Security", *The Middle East Journal*, C. 63, S. 2 (2009), s. 227.

¹⁰⁸ Makili-Aliyev, loc. cit.

¹⁰⁹ Van Gills, op.cit., s. 738.

öncelikleri halen saygı görmekte ve uygulanmaktadır. Örneğin 2007 yılında kabul edilen Milli Güvenlik Konsepti'ne göre, Azerbaycan'ın refah ve istikrarının sağlanması için halledilmesi gereken en önemli meseleler şunlardır;

- Herhangi bir özel ittifakın üyesi olmak yerine, büyük küresel ve bölgesel güçlerle olan ilişkileri dengelemek;
- Tam bağımsızlığı korumak ve herhangi bir bölgesel güce bağımlı olan fiili bir vassal devlet olarak hizmet etmemek;
- Ulaştırma politikalarının ve enerji ihracatının dış politikanın ayrılmaz bir unsuru olacağından emin olmak;
- Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile çözülmesi yoluyla devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara erişmesini sağlamak için aktif girişimler yürütmek.

Hazar bölgesinin istikrarı ve güvenliği, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan çeşitli hassas olaylarla tehdit altına girdikten sonra ülkenin enerji güvenliğinin stabilitesi için Hazar Denizi'nde sabitlik ve düzenin tesis edilmesi de ülkenin temel çıkarlarından biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte, jeopolitik düzenin stabilliği karşısında en büyük engellerden biri de kuzeyde Rusya ile kuzeybatıda Gürcistan'la, batıda Ermenistan'la, güneyde İran'la, doğuda Hazar Denizi'ne komşu olan Azerbaycan'ın coğrafi konumudur.¹¹⁰

2.4.Aliyev'in Dış Politikasının Temel Hedefleri

Haydar Aliyev'in iktidara gelişi ile başlayan dış ilişkilerde tüm büyük güçlerle dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayanan ilişkiler kurulmasını hedefleyen bu politika olumlu yönde netice sağlamıştır. Bu politikanın temel ilkeleri iç işlerine karışmama, uluslararası örgütler ve ülkelerle demokratik ilkelere saygı üzerine dayanan ilişkilerdir. Tüm bu ilkeler temelinde Azerbaycan'ın dış politikadaki hedeflerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

-Azerbaycan diğer ülkelerin iç işlerine, politik ve ekonomik ilerleme süreçlerine ve stratejilerine müdahale etmeyecek;

-Uluslararası hukuka uygun bir çerçevede devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine saygı duyacak ve devletlerin egemenliklerine karşı müdahalelere izin vermeyecek;

¹¹⁰ Strîmbovschi, op. cit., s. 123.

- Uluslararası arenada meydana çıkan tüm sorunlarda her zaman barış yanlışı çözümlere yönelecek;
- Diğer devletlerle tüm ilişkilerde karşılıklı fayda ve işbirliğinin güvenle devam ettirilmesine destek olacak;
- Uluslararası hukuk kurallarının ikili ilişkilerde ve anlaşmalarda uygulanmasına her zaman destek olacak;
- İnsan Hakları ihlallerine karşıt bir tutum benimsenecek ve bu haklara her zaman saygılı olacak;
- Global problemlerin aşılması için yapılan her türlü çalışmaya desteğini esirgemeyecek;
- Ulusların hakları ve ulus prensiplerini tanıyacak;
- Ulus güvenliğine tehdit ve terörizme yönelik tüm girişimlerin engellenmesinde diğer devletlerle işbirliği içinde olacaktır.¹¹¹

Azerbaycan bağımsızlık sonrası ihtilaflı çatışmalar nedeniyle bölünmenin eşiğinden dönmüştür. Burada Haydar Aliyev'in devlet adama kimliğiyle düzenin kurulmasında önemi büyüktür. Yıllarca süren kargaşanın ardından 1990'lı yıllar boyunca iktidarını pekiştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan 2003 yılına kadar istikrarlı olmasına rağmen, özellikle demokrasi ve kaynakların bölüşümü konusunda bu geçişi sorunsuz bir şekilde atlatamamıştır. Bu durum İlham Aliyev'le birlikte daha konjonktürel bir durum oluşturmuştur. Özellikle refah seviyesindeki değişimler ile küresel dünya ile entegrasyon bağlamında önemli gelişmeler görülmüştür.¹¹²

Temeli Haydar Aliyev döneminde atılan ve daha sonra da devletin resmi iç ve dış politika stratejisine dönüşen Denge Politikası, büyük güçlerle çevrili olan Azerbaycan'ı bu güçlerin mücadele alanı olmaktan ziyade, onların stratejik partneri yapmaya yönelik bir stratejidir. Halkın iradesini ifade eden ve çıkarlarına hizmet etmeye çalışan bu politika, Azerbaycan'ın uluslararası sistemin daha etkili ve söz sahibi bir aktörüne dönüşmesini hedeflemektedir.¹¹³

¹¹¹ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 13.

¹¹² Scott Radnitz, "Oil In The Family: Managing Presidential Succession In Azerbaijan", *Journal Democratization*, C. 19, S. 1 (2012), s. 68.

¹¹³ Reha Yılmaz, loc.cit.

3. ÜÇ BÜYÜK GÜÇ EKSENİNDE YENİ BİR DEVLET: RUSYA, İRAN VE TÜRKİYE'NİN ORTASINDA AZERBAYCAN

3.1.Azerbaycan'ın Jeostratejik Konumunun Dış Politikanın Şekillenme Sürecine Katkıları

Güney Kafkasya'nın bir parçası olan Azerbaycan nihai olarak Rusya, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin kritik ekonomik ve politik çıkarları olduğu jeopolitik alanın bir parçasıdır. Bununla birlikte, Azerbaycan ABD ve AB açısından, etkinliklerini arttırmak istedikleri bir yer olmuştur. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin etkileri ile ilgili olarak Dr. Frederick Starr, bu etkilerin Güney Kafkasya bölgesindeki en büyük ekonomi olarak tanımladığı Azerbaycan üzerinde bölgedeki diğer ülkelerden farklı olacağını iddia etmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan'da bahsedilen bölgesel ve küresel güçlerin farklı yaklaşımlarının dengeli ve pragmatik bir dış politika geliştirmeye çalışan ülkede çıkar çatışmalarına neden olabileceği konusunda açık bir endişe oluşmaktadır.¹¹⁴

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Azerbaycan hükümeti, ülkenin yeni kazanılan bağımsızlığını ve hassas coğrafi stratejik konumunu kullanmak için bir dış politika stratejisi oluşturulması göreviyle karşı karşıya kalmıştır. Bu strateji sonrasında, Azerbaycan halkının tarihi, dini ve kültürel mirası ile etnik kökenleri ve Azerbaycan devletinin jeopolitik ve stratejik düşünceleri olarak iki faktör önemsenmiştir. Bu durum için dış politika stratejisinin oluşturulması, ulusal kimliğin karşılıklı olarak birbirinden ayrı olan yönlerini dikkate almayı gerektirmektedir.¹¹⁵

Azerbaycan bağımsızlık sonrası kendisini jeopolitik açıdan oldukça karışık bir güç dengesinin ortasında bulmuş ve devlet olarak dikkatli bir dış politika stratejisi geliştirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca büyük güçler tarafından çevrelenen yeni devlet egemenliğini koruyabilmeyi ve bu etkinin minimum düzeyde kalmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bir yanda Sovyet sonrası ülkelerini kendi tarihi mirası olarak etki alanında tutmaya çalışan Rusya, öte yandan Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte yeni etki alanlarının oluşmasıyla bölgede daha fazla söz sahibi olmak isteyen Türkiye ve İran'la komşuluk ilişkilerini stabil ve kendi lehine işleyecek şekilde geliştirmek Dağlık Karabağ sorunuyla kaosa sürüklenen yeni Azerbaycan hükümeti açısından stratejik önem arz etmiştir.

¹¹⁴ Makili-Aliyev, op. cit., s. 3.

¹¹⁵ Mehdiyeva, op. cit., s. 274.

3.2.Komşu Ülkelerle İkili İlişkiler ve Dağlık Karabağ Sorunu

Bağımsızlık sonrasında komşu ülkelerle ilişkilerin temelini dış politikada Karabağ sorununun çözümü oluşturmaktadır. Bu dönemde Azerbaycan hükümetlerinin temel görevini Dağlık Karabağ'ın işgaline son verilmesi ile mültecilerin topraklarına dönmesi belirlemiştir. Zaman içerisinde ise bu durum, iç siyasetin de etkisiyle dış politikaya bakışı değiştirmiştir. Karabağ sorununun çözülmesi adına Müttalibov hükümeti Rusya'ya dönük bir dış politika yürütürken, Elçibey Türkiye ve Batı'ya yönelmiş ve Haydar ile İlham Aliyev hükümetleri ise “Denge Siyaseti” yürütmeyi tercih etmişlerdir.¹¹⁶

1989'da Gorbaçov döneminin sonlarına doğru istikrarlı bir şekilde gelişmekte olan Türk-Sovyet ilişkileri Eylül 1991'de politik hesap ve çıkarların değişmesi sonucu farklı bir kulvara girmiş ve 29 Ekim 1991 tarihinde Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu durum, şüphesiz Türkiye'nin eski Sovyet çevresindeki şansını artırmak için Azerbaycan'la olan ilişkilerini geliştirmede İran'dan daha fazla istekli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılma eşiğinde olduğunu anladığında, dış politika önceliklerini yeniden düzenleyerek, “Türkiye'nin uzun süredir devam eden kültürel ve dilsel bağları temel alarak kardeşi olarak gördüğü” Azerbaycan hükümetine diplomatik desteklerini genişletmiştir.¹¹⁷

Ermenistan ile uluslararası silahlı çatışmaya giren Azerbaycan'ın gelecek kaderi, bu probleme kendisinin yaklaşımı kadar büyük komşuları olan Rusya, Türkiye ve İran'a da bağlıydı. Bu devletlerin her birine yönelik dış politikalar Azerbaycan devletinin bugünkü haliyle şekillenmesinde rol oynamıştır. Sistemde güç dağılımının devletler üzerinde yarattığı baskıların dış politikaya yansımaları etrafını çevreleyen büyük güçlerden önemli ölçüde etkilenen Azerbaycan dış politikasında görülmektedir. Güç kavramını devletlerin birbirlerine etki edecek “kapasite” ve “kaynaklarının” toplamı olarak kabul eden neoklasik realist teori çerçevesinden bakıldığında zaman Azerbaycan, daha büyük güç sahibi olan bu devletlerle ilişkilerinde bu göreceli güç sisteminde kendini olabilecek en rasyonel pozisyonda konumlandırmaya çalışmıştır.¹¹⁸ Dış

¹¹⁶ Reha Yılmaz, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, s. 69.

¹¹⁷ Mehdiyeva, op. cit., s. 275.

¹¹⁸ Kiraz, op. cit., s. 427.

politikadaki hedef ve tercihlerini belirleme sürecinde yeni yeni özgürleşen devlet için sistemdeki bu güç dağılımı oldukça belirleyici rol oynamıştır.

Bugün Azerbaycan'ın bir numaralı stratejik ortağı şüphesiz Türkiye'dir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, 1991'den beri, bağımsız Azerbaycan'ın ilk kez Türkiye tarafından tanınması ile gelişmeye başlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan, şu anda siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlara yayılmış projelerle bağlantılı iken, iki halk arasındaki bağlar "Bir Millet, İki Devlet" sloganı ile tasvir edilmektedir.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde enerji işbirliği de oldukça önemlidir. Petrol ve doğalgaz akışını sağlayan iki boru hattı Azerbaycan'ı Türkiye ile Gürcistan üzerinden bağlamaktadır. Böylece, Türkiye, Hazar Denizi'nden petrol ve doğalgazın Avrupa pazarlarına aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler arasındaki enerji işbirliği o kadar güçlü ki, uzmanlar klasik "low politics" ilişkilerinden "high politicse" geçiş yapıldığına dikkat çekmektedirler.¹¹⁹

Türkiye'nin coğrafi açıdan stratejik konumundan kaynaklanan avantajlardan yararlanarak farklı uluslararası petrol ve doğalgaz boru hatları projelerinin geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi Hazar Havzasında bulunan Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde üretilen ham petrolün, boru hattı ile Akdeniz'e taşınması, buradan da tüm dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamaktadır.¹²⁰

Türkiye ile ilişkilerde enerji işbirliğinin sağlanmasında iki ülke arasındaki askeri alandaki karşılıklı işbirliği de büyük rol oynamıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun başlamasından hemen sonra Ermenistan'la sınırlarını kapatmıştır. Azerbaycan'ı Ermenistan'ın çevrelenmesi konusunda desteklemiştir. Bunun yanı sıra, o zamandan itibaren askeri kapasitesini güçlendirmek için Azerbaycan'a yardım etmiş ve birçok Azerbaycanlı subay ve astsubayın askeri eğitimini Türkiye'de almasını sağlamıştır. Türkiye bir NATO üyesi olarak Azerbaycan'a Silahlı

¹¹⁹ Gulmira Rzayeva, "Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 İldə: Uğurlar Və İmkanlar", (Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Son 20 Yılda: Başarılar Ve Fırsatlar), *Baku, Center For Strategic Studies (SAM) and Azerbaijan-Turkey Business Association (ATİB)*, (2011), s. 83.

¹²⁰ Zengin, op. cit., s. 101.

Kuvvetlerin geliştirilmesinde İttifakın kazandırdığı en yüksek standartlarla yardımcı olduğundan Azerbaycan'ın NATO ile olan ilişkileri için de olumlu bir ortam yaratmıştır.¹²¹

Aynı zamanda, Gürcistan ile olan ilişkileri nedeniyle, hem Azerbaycan hem de Türkiye, bölgedeki projelerin geliştirilmesinde ve enerji güvenliğinin sağlanmasında birlikte hareket etmişlerdir. Türkiye'nin bölgesel bir enerji merkezi olma isteğinin büyük oranda Azerbaycan tarafından desteklendiği görülmektedir. Enerji projeleri ve ekonomik açıdan yüksek getirili enerji politikaları geliştirme konusunda yakın işbirliği Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin en belirgin karakteristik özellikleri olmaktadır. Azerbaycan ayrıca, Türkiye ile Türk halklarının hem kültürel hem de tarihsel olarak bağlı olduğu Orta Asya arasında köprü görevi görmektedir. Bunların yanı sıra, güvenlik konularında Azerbaycan, Türk ulusal güvenlik gündemindeki en önemli ve öncelikli meselelerden biri olan PKK ile mücadelede kararlı bir şekilde Türkiye'ye destek vermektedir.¹²²

3.3. Dış Politikada Etkili Bir Faktör Olarak Rusya-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan ve en büyük komşusu olan Rusya arasındaki ikili ilişkiler 1990'larda düşmanca olmasa da olumsuz seyir göstermekteydi. Fakat 2000'li yılların başlarından itibaren, ikili ilişkiler sağlam bir stratejik ortaklığın kurulması şeklinde gelişmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlığını kazanan ülkelerin büyük kısmı Rusya ile ilişkilerde bir süre karşılıklı güvensizlik ve endişe yaşamıştır. Neoklasik realist teorinin savunduğu dış politikada belirsizlik durumunun ve algılanan tehditlerin belirleyici etkisi bu iki devlet örneğinde açıkça görülmüştür. Rusya'nın o dönemde uyguladığı 'Yakın Çevre Doktrini'nden kaynaklanan müdahaleci ve kontrolcü yaklaşımı da iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir.¹²³ Bu doktrin, neoklasik realist açıdan devletlerin olası güvenlik sorunlarına karşı kendi çevresini oluşturma ve şekillendirme çabası olarak da değerlendirilebilir.

Azerbaycan'da Ermenistan'la aralarındaki Dağlık Karabağ sorununun oldukça keskin olduğu zamanlarda yaşanan tecrübelerden dolayı, ikili ilişkilerin geliştirilmesine engel olan bir dizi önyargılar oluşmuştu. Buna rağmen, 2000'li yılların başında Rusya'nın dış politika yönelimlerindeki olumlu değişiklikleri ve artan sayıda üst düzey karşılıklı ziyaretler, ikili

¹²¹ Makili-Aliyev, op. cit., s. 4.

¹²² Ibid., s. 5.

¹²³ İşyar, *Sovyet-Rus Dış politikaları ve Karabağ Sorunu*, s. 465.

ilişkilerde ve işbirliğinde dostluk ve stratejik ortaklığın kurulduğu ve tekrar teyit edildiği birkaç anlaşmaya yol açan yeni bir dönemi de beraberinde getirdi.¹²⁴ Tüm yaşanan gelişmeler de yine belirsizlik ve tehdit algılamalarına rağmen değişen liderler ve iç politik gelişmelerin ikili ilişkilere etkisi olarak okunabilir.

Sovyetler Birliği'nin halef devleti olan Rusya Federasyonu (RF), Azerbaycan siyasetinde egemenlik kurmaya çalışan üçüncü taraftır. Neoklasik realist yaklaşımın 1993 ilkbaharına kadar Rusya'nın genel olarak Transkafkasya ve özellikle Azerbaycan için belirgin bir politikası bulunmamaktaydı. Rusya'da zaten bölgenin, Rusya'nın meşru bir nüfuz alanı olduğu yönünde bir anlayış mevcuttu. Bununla birlikte, 'yakın çevre' politikasının oluşturulmasından önce birçok Rus, gerçekten eski Sovyet cumhuriyetlerinin, sonunda yine Rusya'ya geri döneceğine inanıyordu.¹²⁵ Neoklasik realizm açısından Rusya'nın bölgedeki etki ve nüfuz alanı olası tehlikelere karşın kendisi için daha güvenli bir çevre oluşturma çabasıydı.

Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ilişkilerinin geldiği nokta ekonomik ve askeri alanlardaki yakın işbirliği de dâhil olmak üzere çeşitli alanları kapsamaktadır. Azerbaycan, Rusya'nın Güney Kafkasya'da bir numaralı ticaret ortağıdır ve Rusya'nın Azerbaycan'a yaptığı doğrudan yatırım, 1990'lı yıllara kıyasla yaklaşık on yedi kat büyümüştür. Buna karşılık, Rusya, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerdeki en büyük ticaret ortağıdır. İki ülke arasındaki askeri işbirliği, yalnızca eğitim ve öğretim konularını değil, silah ticareti ve askeri desteği de içermektedir. Bölgesel güvenlik bu ülkelerin ikili gündeminde başka bir noktadır. Güvenlik ve polis kuvvetleri, güvenli bir bölgesel ortam için işbirliği yapmaktadırlar.¹²⁶

Yüzyıllardır süregelen tarihsel bağlardan ziyade, iktisadi ve jeopolitik öğeler Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde oldukça büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan Güvenlik Belgesi'nde de iki ülke arasındaki ilişkiler şu şekilde ifade edilmiştir:

“Azerbaycan ile Rusya arasında mevcut ilişkiler bölgenin istikrarı ve gelişmesi için önemli faktördür. Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya Federasyonu ile ikili ilişkilerde, keza Avrupa bölgesel örgütleri, özellikle de BDT çerçevesinde çok yanlı ilişkilerde politik, ekonomik,

¹²⁴ Yevgeniy V. Bahrevsky, “Russia-Azerbaijan Relations During 20 Years: History and Perspectives”, *Russian Institute for Strategic Studies (RISS) and Center for Strategic Studies, Baku* (2011), s. 9.

¹²⁵ Nazrin Mehdiyeva, op. cit., s. 276.

¹²⁶ Makili-Aliyev, loc. cit.

güvenliğin sağlanması, uluslararası suçlarla mücadele ve diğer alanlarda stratejik ortaklık ve işbirliği yapmayı hedeflemektedir.”¹²⁷

Genel olarak, Azerbaycan'ın Rusya'ya yönelik dış politikası siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda stratejik ortaklıkların geliştirilmesini hedeflemektedir. Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT) kalmaktadır; ancak aynı örgütte Ermenistan'ın da üyeliği nedeniyle, en azından genişletilmiş formatta entegrasyonu ilerletmemektedir. Azerbaycan, Rusya tarafından teşvik edilen entegrasyon projelerinde ise (Gümrük Birliği, Avrasya Birliği) tarafsızlığını korumaktadır. Bunun nedeni Azerbaycan'ın dış politikasında sürdürmeye çalıştığı dengeli yaklaşım ve Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümündeki pozisyonudur.¹²⁸ Rusya Azerbaycan'a Çeçenistan harekâtında Çeçen tarafına desteğinden dolayı tepki göstermiş, Azerbaycan tarafıysa Ermenistan ile yakın ilişkileri nedeniyle Rusya'ya karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Transkafkasya'da güçlü pozisyonunu korumaya çalışan Rusya'nın Azerbaycan ile ilişkisi de temel olarak bu yönde şekillenmektedir.¹²⁹

Sovyet sonrası dönemde, bölgesel güçlerin Azerbaycan'a müdahale etmesine neden olan başlıca neden "yakınlık faktörü" olmuştur. Soğuk Savaş sonrası siyasi ortamın belirlediği Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi, ABD'nin ülkeyi "hayati çıkarları" alanına dâhil edene kadar henüz ortaya çıkmamış olsa da bugün bile hükümet için birincil odak konusu olan Azerbaycan'ın petrol kaynaklarının geliştirilmesi meselesi 1990'lı yılların başında bölgesel güçlerin kapasitesinin ötesine geçen uzun vadeli katılım ve yatırımlar gerektirmekteydi.¹³⁰

SSCB'nin yıkılma sürecine kadar Azerbaycan politikasını Moskova üzerinden takip eden İran, SSCB sonrasında ise bölge ülkeleri başta olmak üzere Azerbaycan'ın iç işlerine karışmamaya özen göstermiştir. Azerbaycan'ın iç işlerine karışmaktan kaçınmasına rağmen, İran'la olan siyasi ilişkiler tatmin edici bir düzeyde gelişmemiştir.¹³¹

SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'da İran'la ortak Şii kökenlerine rağmen Türkiye'nin temelde etnik ve dil kökenli ortak bağları vurgulayan etkisi çok daha yaygın olmayı başarabildi. Tüm büyük bölgesel oyuncuların arasında Rusya, geçmiş tarihini ve ortak bağları öne

¹²⁷ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 16.

¹²⁸ Makili-Aliyev, loc. cit.

¹²⁹ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, s. 197.

¹³⁰ Mehdiyeva, loc. cit.

¹³¹ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2003), s. 129.

sürerek Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurma konusunda en başarısız ülke olmuştur.¹³² Sadece kimlik tartışmalarının değil, aynı zamanda komşu ülkelerin müdahalesi de Azerbaycan'da etnik gerginliği tetikleyebilecek potansiyeldedir. Örneğin, Azerbaycanlı Kürtler de Türkiye'de PKK'yla bağlantı kurabilme ihtimalleri yüzünden bazı insanlar tarafından potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir. Dahası, Rusya'nın Lezgilere ve İran'ın Talışlara verdiği destek, Azerbaycan'da güvenlik konusunda endişeler yaratmakla birlikte, bu, ülkenin güvenlik politikaları açısından oldukça hassas bir konu olarak görülmektedir. Bununla birlikte, hem hükümet, hem de muhalif kesim Türkiye ve ABD'nin Azerbaycan'da daha aktif bir rol oynamaya başlamasıyla, bu potansiyel dış tehditlerin azalacağı konusunda hemfikirdir. İktidar, sık sık Türkiye'nin Azerbaycan'daki potansiyel etnik gerilimlerin önlemlenmesi konusundaki rolüne dikkat çekerek, Azerbaycan'da merkezi otoritenin zayıflaması durumunda bu tehlikelerin daha da artacağı konusunda uyarılarda bulunmaktadır.¹³³

4. ULUSLARARASI SİSTEM PERSPEKTİFİNDEN AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

4.1.Uluslararası Sisteme Entegrasyon Çabaları

Azerbaycan'ın bağımsız dış politikasının dayandığı hedeflerden maddi ve söylemsel olarak kurgulanan üç temel bakış açısı vardır. İlk olarak, Bakü ve çevresindeki bölgelere göre, Batı ve özellikle ABD, Sovyet sonrası devletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü üstlenmiş ve bu taahhüdü destekleme kapasitesine sahip olmuştur. İkincisi, Batılı güçlerin Azerbaycan'a ve etraf bölgelere yönelik müdahaleleri Rusya'dan farklı olarak emperyalist veya neo-emperyalist dürtüler tarafından yönlendirilmemektedir. Son olarak da, hem Azerbaycan, hem de bölgedeki diğer ülkeler ekonomik, askeri politikalarının zayıflıklarının doğal olduğunu kabul ediyor ve sonuç olarak eski sömürge devletler olarak bu genç devletler karşılaştıkları yeni zorlukları kendi başlarına halledemiyorlardı.¹³⁴

¹³² Mehdiyeva, loc. cit.

¹³³ Ceylan Tokluoglu, "Definitions Of National Identity, Nationalism And Ethnicity In Post-Soviet Azerbaijan In The 1990s", *Ethnic And Racial Studies*, C. 28, S. 4 (2005), s. 741.

¹³⁴ Murad Ismayilov, op. cit., s. 83.

Azerbaycan, 1990'lı yılların başında uluslararası sisteme yeniden girdiğinde, egemenlik, toprak bütünlüğü ve var olan sınırların dokunulmazlığı ilkelerini bağımsızlığını kazanması ve Ermenistan'la olan anlaşmazlıkları nedeniyle içtenlikle kabul ederek bu ilkeleri Avrupa'yı ve Batı'yı bir arada tutan devletlerarası ilişkilerin temeli olarak görmüştür. Bu ilkeler, Helsinki Nihai Senedi ve 1990 Paris Şartı'nda tekrar teyit edilmiş ve özellikle de Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve NATO gibi önemli Batılı uluslararası organizasyonların faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur. Bakü tarafından bu sözleşmelere imza atarak bahsi geçen kuruluşlara üye olmak kendi hedefleri açısından oldukça önemli bir adım olarak görülmüştür. Bunun altında yatan neden ise aslında, Batı'nın koruyucu kalkını olarak algılanan üretken söylem gücünden kendi çıkarları lehine faydalanmakta olmasıdır.¹³⁵

Bu varsayımları göz önüne alan Azerbaycan Ocak 1992'de AGİT'e katılmıştır. Ardından Temmuz 1992'de Helsinki Nihai Senedi ve ertesi yıl Aralık ayında da Paris Şartı'na imza atmıştır. Azerbaycan'ın 1992'de Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi ve farklı ikili ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen tanıma eylemleri ile birlikte neredeyse içgüdüsel olarak ilerleyen bir dizi hareket sonucunda Azerbaycan devletinin hukuki açıdan tanınması süreci neredeyse tamamlanmıştır.¹³⁶

Azerbaycan, 1995 yılından itibaren BM'nin çok sayıda komisyon ve kuruluşa üye olabilmıştır. Bu komisyonlar sırasıyla; BM Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC), ayrıca BM Kadın Birimi (UN Women), İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Yönetim Konseyi'dir. Bunun dışında, Azerbaycan, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA), BM Güvenlik Konseyi'ne üye olarak seçilmiştir. Azerbaycan, BM'nin temel organ ve farklı kurumlarıyla da aktif olarak işbirliği yürütmektedir. Bu sırada BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), UNICEF, UNESCO, BM Sanayi Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile de ilişki içerisinde.¹³⁷

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid., s. 84.

¹³⁷ Leyla Mammadalıyeva, "Azerbaycan Ve Bm: 27 Yıllık İşbirliğinin Gelişim Özellikleri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 15.04.2019, <http://politikaakademisi.org/2019/04/15/azerbaycan-ve-bm-27-yillik-isbirliginin-gelisim-ozellikleri/>, (25.05.2019).

4.2.Çok Kutuplu Sistemle Birlikte Yeni Bir Dış Politika Yönelimi: Batı İle Yakın İlişkiler

Bölgesel kalkınma ve yerel komşuluk politikalarına büyük dikkat gösteren Azerbaycan, uluslararası arenada da işbirliği ve etki alanı kurmak için önemli adımlar atmıştır. Burada Azerbaycan'ın ABD ve İsrail gibi uluslararası oyuncularla, NATO ve AB gibi örgütlerle olan ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Bu aktörlerin Güney Kafkasya'daki ve özellikle Azerbaycan'daki çıkarları, Azerbaycan'ın batı dünyası ile işbirliği ve ortaklık düzeylerini tanımlayan temel faktördür.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın da dâhil olduğu tüm post-Sovyet ülkeleri gelecek kalkınma stratejilerini seçerken ciddi bir tercihle karşı karşıya kalmışlardır. Onlar, ya sosyalist ideoloji ve kamusal mülkiyete dayalı planlı ekonomiyi seçerek uluslararası arenada ideolojik, askeri-politik çatışmaları yeniden alevlendirmeli ya da ekonomik, politik veya sosyal alanlarda ilerleme kaydeden ülkelerin deneyimlerine dayanarak, bu deneyimi yerel koşullara uygun bir hale getirerek özel mülkiyete dayalı serbest piyasa ekonomisi yolunu seçmeliydiler. Soğuk Savaş döneminde sosyalist cephe üzerinde parlak bir zafer kazanan kapitalizm dünyasının kapsamlı avantajları, yeni kurulan devletleri ikinci yolu tercih etmeye teşvik etmiştir.¹³⁸ Neoklasik realist teori de devletlerin dış politika oluşumunda benzetme, yenileme (innovation) ve ya eski politikaları koruma davranışı gösterdiğini savunur.¹³⁹ Azerbaycan da bağımsızlık sonrası dönem politikasında batı ülkeleri ve ABD'yi örnek almıştır.

Bu durum Rusya'nın Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan'a yönelik kendi 'şemsiyesini' yeniden kurma çabalarına ve İran tarafından olası güvenlik tehditlerine karşı mücadelede ABD'nin faaliyetlerinin artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, ABD'nin Rusya ve İran'ı atlayarak Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'yı Orta Asya ile birleştiren enerji nakil rotasında önemli bir bağlantı olduğunun altını çizmesi, resmi daha da netleştirmiştir.¹⁴⁰

Azerbaycan, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda hızla ilerleyen ve bir anlamda 1990'lı yıllarda, dünya ulusları arasında lidere dönüşen Amerika Birleşik Devletleri'nin gelişme yolunu kendisi için bir örnek olarak kabul etmiştir. Post-Sovyet devlet olarak Azerbaycan'ın böyle bir strateji seçmesi, bir taraftan SSCB'nin tarihi mirasçısı olan Rusya'nın geleneksel nüfuz alanından

¹³⁸ Həsənov, op. cit., s. 173.

¹³⁹ Kiraz, op. cit., s. 423.

¹⁴⁰ Ariel Cohen, "Azerbaijan And U.S. Interests In The South Caucasus Twenty Years After Independence", *Caucasus International*, C. 2, S. 1 (2012), s. 28-29.

çıkma çabası, öte yandan da uluslararası entegrasyonu sağlamak ve iç ekonomik ve politik sorunlarla mücadele için istikrarlı bir ekonomik ve mali gücü olan ABD'nin süper gücünden destek alma isteği şeklinde açıklanmaktadır.¹⁴¹

4.3.Azerbaycan İçin Stratejik Bir Ortaklık: İsrail'le İlişkiler

ABD'nin en önemli müttefiklerinden biri olan İsrail, Azerbaycan'ı da önemli stratejik ve ticaret ortağı olarak görmektedir. Nüfusu genel olarak Müslüman bir ülke olan Azerbaycan, İsrail ile yakın ilişkiler kurmaktadır. İsrail ile güçlü bağlar, bu ülkenin Azerbaycan pazarına ve altyapısına yönelik büyük yatırımlar yapmasıyla sonuçlanmıştır. İsrail aynı zamanda Azerbaycan petrolünün önemli ithalatçılarından biridir. Ayrıca, İsrail için 2010 yılından bu yana Türkiye ile ilişkilerdeki gerilim sonrasında Azerbaycan'ı yakın bir partner olarak değerlendirmek önemli bir meseledir.¹⁴²

Azerbaycan için İsrail ile stratejik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek hem İran'ı çevrelemek hem de Güney Azerbaycan faktörü açısından kilit bir dış politika meselesidir. 1990'ların başında, İsrail'in Azerbaycan'ın en büyük silah ve askeri teçhizat tedarikçileri arasında olduğu Dağlık Karabağ sorunu sürecinde başlayan askeri işbirliği, şimdilerde kapsamlı bir güvenlik temelli işbirliği haline gelmektedir. Bu tür işbirliği, bilgi ve veri alışverişi, güvenlik, istihbarat ve silahlı kuvvetlerin eğitimi ile silahlı kuvvetlerin modernize edilmesi için savaş ekipmanı ve mühimmat ile desteklenmesini de kapsamaktadır.¹⁴³

İsrail ile siyasi işbirliği, özellikle ABD Kongresi'ndeki İsrail lobisinin desteği, ABD ile olan ilişkilerinde Azerbaycan'a önemli avantajlar sağlamaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın, Filistin Devleti'ni tanıması ikili ilişkilere gölge düşüren bir mesele gibi görünmekle birlikte, bu durum İsrail tarafından Azerbaycan'ın Müslüman dünyasının bir parçası olduğu ve uluslararası ilişkilerde din ve kültüre dönük politikaların etken bir unsur olduğu gerçeğini görmesine neden olmaktadır.

¹⁴¹ Həsənov, op. cit., s. 174.

¹⁴² Makili-Aliyev, op. cit., s. 8

¹⁴³ Soner Çağaptay ve Alexander Murinson, "Good Relations Between Azerbaijan And Israel: A Model For Other Muslim States In Eurasia?", *Policy Watch, Washington Institute for Near East Policy*, 30.03.2005, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state>, s. 5, (30.05.2018).

4.4.Azerbaycan Dış Politikası Açısından Avrupa Birliği İle İlişkiler

Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasında dünya devletleriyle ikili ilişkilerin ilerletilmesinin yanında, uluslararası ve bölgesel organizasyonlarla çok taraflı işbirliği de oldukça büyük önem arz etmektedir. 1992'den beri Birleşmiş Milletler, AGİT ve İKÖ üyesi olan Azerbaycan Cumhuriyeti 2001 senesinde Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiş; AB, NATO ve diğer kuruluşlarla yakın bağlar kurmuş; bu kuruluşlar çerçevesinde karşılıklı yarar sağlayacak ikili ilişkiler geliştirmek için aktif bir dış politika yürütmüştür.¹⁴⁴

Bu bağlamda Azerbaycan'ın AB ile olan ilişkileri de sürekli olarak gelişmektedir. Birlik, 2007'deki en son AB genişlemesinin ardından dikkatini Güney Kafkasya'yı da içeren doğu sınırlarına çevirmiştir. Azerbaycan istikrarla Avrupa siyasi haritasında kalmaya gayret etmekte ve bu nedenle de AB komşuluk politikası alanına dâhil edilmektedir. Azerbaycan stratejik konumuyla Avrupa'nın hem daha geniş Hazar bölgesi bağlantısını, hem de Müslüman dünya ile arasındaki Ortadoğu bağlantısını sağlamaktadır. Azerbaycan, Avrupa'nın enerji güvenliğinde büyük bir rol oynamaktadır ve bazı uzmanlar tarafından "Hazar bölgesel enerji projelerinde kilit ortak" olarak görülmektedir.¹⁴⁵ 2006 yılında AB, Azerbaycan ile bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır ve bu Mutabakat Zaptını 2011'de her iki tarafın da enerji projelerine olan taahhütlerini tekrar teyit eden Güney Koridoru Ortak Bildirgesi takip etmiştir.

Azerbaycan, Avrupa Komşuluk Politikasının bölgesel uzantısı olan Doğu Ortaklığı çerçevesinde de güvenilir bir ortaktır. Bu Ortaklık, Azerbaycan ve AB arasında enerji güvenliği, ekonomik işbirliği, sınır güvenliği, kurumsal kapasite geliştirme, hukuki yapılandırmalar ve demokratikleşme konuları da dâhil olmak üzere birçok alanda işbirliğini geliştirmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan, Avrupa standartlarının Azerbaycan'da uygulanmasına, hatta ülkenin Avrupa'ya yaklaşmasına katkıda bulunabilecek tüm bu alanlarda kalkınmaya ve AB ile olan verimli işbirliğine her zaman sıcak bakmaktadır. Ancak Bakü yönetimi, şu anki nihai hedefi olarak daha güçlü bir stratejik ortaklığın kurulmasını düşünmektedir. AB'nin bölgesel güvenliğe olan ilgisinden de memnun olan Azerbaycan, AB'nin daha güçlü iki taraflı ve bölgesel ilişkilerin geliştirilmesiyle de daha fazla ilgilenmesini beklemektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Həsənov, op. cit., s. 172.

¹⁴⁵ Amanda Paul and Gulmira Rzayeva, "Azerbaijan. The key to EU energy security", *European Policy Centre*, 24.10.2011, http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=4&pub_id=1357&year=2011, (04.02.2018).

¹⁴⁶ Joshua W. Walker, "Eurasia's Hinge: Azerbaijan's Triangular Balancing Act", *Caucasus International*, C. 2, S. 2 (2012), s. 28.

Tüm bunların yanı sıra, Azerbaycan, AB'nin, devletlerin toprak bütünlüğü hakkı ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili uluslararası hukukta çelişkili durum oluşturan iki ilke konusunda isteksiz davrandığını iddia etmektedir. Azerbaycan, bu sebeplerle özellikle Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak AB'den daha aktif bir tutum izlemesini ya da bu soruna karşı en azından Moldova, Gürcistan veya Ukrayna meselelerine yaklaştıkları gibi bir yaklaşım beklemektedir.¹⁴⁷

4.5.Bölgesel Güvenlik Açısından Azerbaycan ve Nato İlişkileri

Azerbaycan'ın dış politikasında güvenlik açısından NATO ile işbirliği ve karşılıklı iyi ilişkiler kurmak oldukça büyük önem arz etmektedir. NATO'nun Güney Kafkasya ve özellikle Azerbaycan'daki güvenlik çıkarları 2000'li yılların başından beri artmaktadır. NATO üyeleri Afganistan ve Irak'la giderek daha fazla ilgilenmeye başladıkça, ittifakın güvenlik kaygıları Azerbaycan gibi olası müttefiklerle yakınlaşmaya sebebiyet vermiştir. NATO, Azerbaycan'la ilgili olarak, Bireysel Ortaklık anlaşması çerçevesinde askeri reform, güvenlik ve askeri alanlarda etkili devlet kurumlarının kurulması ve birtakım demokratikleşme hedefleri üzerinde durmaktadır.¹⁴⁸ Bölgedeki en güçlü askeri gücün Azerbaycan tarafından sağlandığını düşünen NATO, çeşitli güvenlik konularında Azerbaycan ile işbirliği yapmaya ve Azerbaycan'ın silahlı kuvvetlerini geliştirmek için gerekli yardımı sağlamaya çalışmaktadır. Güney dağıtım ağı sık sık tehlike altında kaldığı için Azerbaycan, İttifakın Afganistan'daki askeri çabaları için kritik olan Kuzey Dağıtım Ağı'nda çok önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan, Avrupa'dan Afganistan'a lojistik malzeme taşınmasını Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerinden gerçekleştiren bu ağın güzergâhındaki bir ülke olarak jeostratejik önem arz etmektedir.¹⁴⁹

Azerbaycan'ın NATO ile yakın işbirliği konusuna ilgisinin temelinde askeri alanda güvenlik tedbirlerinin geliştirilmesi gelmektedir. Bu çerçevede Azerbaycan, NATO'nun standartlarına ulaşmayı hedeflemektedir ve silahlı kuvvetlerini modernize etmek ve yeniden yapılandırmak için NATO'nun yardımına ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda NATO ile işbirliğinin önemi, 2007 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti

¹⁴⁷ Strimbovschi, op. cit., s. 126.

¹⁴⁸ Fariz Ismailzade and Glen E. Howard, "The South Caucasus 2021. Oil, Democracy and Geopolitics", Washington, The Jamestown Foundation, (2012), s. 29.

¹⁴⁹ Turgut M. Demirtepe ve Güner Özkan, *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 48.

tarafından da teyit edilmiştir.¹⁵⁰ Aynı zamanda, Azerbaycan 2011'deki Bağlantısızlar Hareketine girmesiyle, NATO ile işbirliği yapmayı gelecekte bu İttifaka katılmak için bir başlangıç olarak görmediği yönünde açık bir mesaj vermiştir.¹⁵¹ Daha ziyade, Azerbaycan herhangi bir askeri ittifak ya da örgüte üye olma taahhüdünde bulunulmaksızın, güvenlik alanında tüm ortaklarıyla pragmatik ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine dönük adımlar atmaktadır. Azerbaycan böylece NATO'nun Barış için Ortaklık programında aktif olarak katılıp İttifak'la olan işbirliğini ve silahlı kuvvetler reformlarını yoğunlaştırmaya devam etmektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ National Security Concept of the Republic of Azerbaijan, 2007, <http://merln.ndu.edu/whitepapers/Azerbaijan2007.pdf>, 2007, s. 11, (06.04.2018).

¹⁵¹ Paul Goble, "Azerbaijan Joins the Non-Aligned Movement", *Azerbaijan in the World, ADA Biweekly Newsletter*, 01.06.2011, <http://biweekly.ada.edu.az/issues/vol4no11/20110610060101177.html>, (05.04.2018).

¹⁵² Makili-Aliyev, op.cit., s. 10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY AZERBAYCAN: ULUSLARIN KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKINA KARŞI DEVLETİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ

1.GÜNEY AZERBAYCAN VE İRAN'DA YAŞAYAN AZERİ AZINLIK MESELESİ

1.1.Çağdaş İran Politikasında Güney Azerbaycan

Güney Azerbaycan; Erdebil, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Zencan, Hamadan şehirlerinden ve onlara bitişik Astara ve Kazvin bölgelerinden oluşur. Bu alanların büyüklüğü yaklaşık olarak 170.000 kilometre kare olarak tahmin edilmektedir (Kuzey Azerbaycan toprakları bu bölgenin yarısı kadar, yani 86.600 km²'dir). Türkler İran'daki Azerbaycan vilayetlerinin ulusal yapısında hâkim ulus olmakla bu bölgelerdeki nüfusun % 90'ından fazlasını oluşturmaktadırlar.¹⁵³ İran'da Azerbaycan Türklerinin tam sayısının belirlenmesi zordur. Yayınlanan resmi istatistikler, İran'ın ulusal yapısını tam olarak ifade etmemektedir. Gayri resmi bilgilere göre Azerbaycan Türkleri İran nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Bu ise, dünya genelinde yaşayan tüm Azerbaycan Türklerinin %75'i demektir.

Çağdaş İran siyasetinde, Güney Azerbaycan ve etnik köken meselesi, sosyal ve bilimselden de öte politik ve ideolojik bir söylem olmuştur. 1990'ların sonuna kadar, etnisite konusu Marksist düşünce yapısına mensup olan sol muhalefet ve modern otoriter devlet arasındaki tartışmalı bir siyaset meselesi olmuştur. Hem etnik temelli hem de böyle olmayan İran muhalefet grupları ikinci Pehleviler döneminde (1941-1979) ve devrim sonrası İran'ın ilk yıllarında, etnik aidiyet meselesini politik ve ideolojik bir mesele haline getirerek, basit bir siyah beyaz anlatı sundular ve onu devlete karşı bir politik mücadele aracı olarak kullandılar.¹⁵⁴

¹⁵³ Nasib Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", *Harvard Kennedy School*, 30.11.1999, <https://www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects-event-summary>, (23.02.2018).

¹⁵⁴ Hamid Ahmadi, "Political Elites and the Question of Ethnicity and Democracy in Iran: A Critical View", *Iran and the Caucasus*, C. 17, S. 1 (2013), s. 78.

II. Dünya Savaşı öncesinde İran'ın farklı kesimlerinde devlet ile farklı etnik yapıya sahip olana kabilelerin çatışmaları ilk zamanlar etnisite eksenli olmasa da, zamanla bu durum değişmiş ve İran toplumu, Azerbaycan ve Kürdistan bölgelerinde II. Dünya Savaşı'nın son safhalarında etnik politik hareketlerin ilk tezahürlerine tanık olmuştur. Sovyetler Birliği'nin işgali, yardım ve teşvikiyle, her iki bölgede özerk yapılanmalar kurulmuştur. İran tarihinde ilk defa, muhalif grupların siyasi gündemine yerel özerklik ve etnik dil sorunları girmeye başlamıştır. Fakat 1946'da Sovyetlerin İran'dan çekilmesinin ardından her iki özerk bölgede de devamlılık sağlanamamış ve bu bölgeler ortadan kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgali sırasında (1941-1946), Azeriler ve Kürtler için ayrı bir etnik kimlik kavramı teşvik edilmiştir. Ne var ki, özellikle Azerbaycan'ın bu durumdan istifade etme çabaları çok verimli olmayarak, halkın özerk bölge taraftarlarına ve onların liderlerine karşı tepkilerinin oluşmasına neden olmuştur.¹⁵⁵

İran'ın mevcut sosyal, mezhepsel ve etnik parçalanmışlığı, İran elitlerinde, devletlerinin, “dış mihraklar aracılığıyla parçalanma çabalarının olasılığı” korkusuna yol açmıştır. Dolayısıyla bu grupların, diğer devletlerle işbirliği içerisinde olabileceğini düşünmektedirler. Bu nedenle İran'ın, dış politika çizgisinde kuşkucu bir yönelim görülmektedir. Azerbaycan'ın o dönemdeki Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey, 1990'larda İran'ın bahsi geçen bölgesine atıfla “Güney Azerbaycan” deyimini kullanarak eninde sonunda Kuzey ve Güney topraklarının tek olacağı Vahid Azerbaycan'ın kurulacağı tezini savunmuştur. Elçibey'in benimsediği yaklaşım, İran'ın parçalanması ihtimaline dayandığından bu bağlamda İran yönetiminin haklı olarak kaygılanmasına neden olan bir pozisyonudur.¹⁵⁶

1990'ların başlarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçalanması sonucu bu bölgede Azerbaycan Cumhuriyeti gibi yeni devletlerin kurulması ve bunun yanında İran'ın kuzeybatı eyaletlerindeki Pan-Azeri politikalar, Türkçe konuşan öğrenciler ve aktivistlerin küçük çevreleri arasında etnik eğilimlerin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır.

Küreselleşme süreci ve 1990'ların iletişim ve siber devrimi, internet ve uydu, TV programları aracılığıyla yeni iletişim ve yayılma tekniklerine erişim sağlanması kolaylaşmıştır.

¹⁵⁵ Ahmadi, op. cit., s. 85.

¹⁵⁶ Ertan Efeğil, “İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 48 (2012), s. 53.

Bu, etnik milliyetçi çevrelere etnik taleplerini ve faaliyetlerini harekete geçirmek için iyi bir fırsat vermiştir.¹⁵⁷

1960'larda rejim ulusal azınlıkların tarihi, dili, edebiyatı, folklor ve etnografyasına ait bazı yapıtların yayımlanmasına olanak tanımaktaydı. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinin etnografik yapısı üzerine monografiler ve araştırmalar da yayımlanmaktaydı. Bu dönemde 'Azerbaycan Türk folkloru' üzerine birtakım çalışmalar yayımlanmıştır. O dönemde Tebriz, Erdebil ve Urmiye kentlerinde Fars dilinde belirli aralıklarla 7 adet haftalık derginin yanı sıra, tek bir günlük (Azerbaycan) gazete vardır. 1970'li yıllara gelindiğinde mevcut yayınlar 5'e düşmüştür. Şah rejimi ulusal bilincin artmasında edebiyatın büyük rolüne dikkat çekerek Türkçe edebî eserlerin yayımlanmasına müsaade edilmiyordu. Oldukça az sayıda Azerbaycan edebiyatı örneği gizlilik içerisinde zorlu şartlar altında yayımlanabilmiştir. 1979 senesinde Devrim sonrası İslam Cumhuriyetinin ilanına kadar çok az Türkçe çalışmanın neşredilmesine izin verilmiştir.¹⁵⁸

İran'daki etnik azınlıkların kültürel hakları ve siyasal faaliyetleri hem Pehlevi monarşisi hem de İslam Cumhuriyeti döneminde ciddi biçimde kısıtlanmıştır. İran'da önceki uygulamalardan katı bir şekilde ayrılan Cumhurbaşkanı Hatemi, etnik temelli taleplere tepki göstererek politik anlamda bu durumdan yararlanmıştır. Örneğin, 1997'de İran'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'nin, taraftarları için seçim materyallerini Azerbaycan ve Kürt dillerinde dağıtarak, İran'ın etnik çeşitliliğini vurgulanması ve İranlı olmayan grupların anadillerinin statüsüne olan önemin altını çizmesi dikkate değerdir. Hatemi'nin 1999 yerel yönetim seçimlerindeki başarısı, aynı zamanda, İran'ın etnik azınlık gruplarına, İran'daki hâkim elite mücadelesinin bir parçası olarak destek vermesi konusundaki istekliliğinin bir sonucu olmuştur. Bununla birlikte, İran'ın sosyal ve politik yapısını araştıran ana araştırmaların çoğu etnik unsurları marjinalize etme eğilimindedir ve İran'daki en büyük etnik grup olan Azerbaycanlıları, İran kimliği ile asimile olmuş "iyi entegre olmuş bir azınlık" şeklinde tanımlamaktadırlar.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Ahmadi, op. cit., s. 88.

¹⁵⁸ Bilgehan Gökdağ ve M.Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig Dergisi*, S. 30 (2004), s. 54.

¹⁵⁹ Brenda Shaffer, "The Formation Of Azerbaijani Collective Identity In Iran", *Nationalities Papers*, C. 28, S. 3 (2000), s. 450.

1.2. İran Azerilerinin Gözünden Güney Azerbaycan Meselesi

İran içerisindeki Türk nüfusu arasında Güney Azerbaycan'ın sorunu ile başa çıkma konusunda üç farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilimleri temsil eden üç temel grup vardır. Bunlar;

1. İran devletinde önemli görevler üstlenen dini liderler, sanayiciler, bürokratlar ve ideologlar bu gruba dâhildir. Bu grup: birleşik İran ("ulusal İran merkezileri") fikrini desteklemektedir. Bütünleşik bir İran'da otoritelerini ve sermayedeki paylarını artırmaya çalışan insanlardır.

2. Aydınlar, sanayiciler ve bir kısım bürokratlar grubu: İran'ın bölünmesinden endişe eden; Azerbaycan sorununun en iyi çözüm yolu olarak Güney Azerbaycan'a kültürel veya ulusal-bölgesel özerklik verme fikrini destekleyen grubu oluşturmaktadırlar. "İran'a demokrasi, Azerbaycan'a özerklik", aralarında çok popüler bir slogan olarak kabul edilir.

3. Üçüncü eğilim, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve Kuzeyle Güneyin birleşmesini destekleyen yeni siyasi örgütler ve gruplar tarafından temsil edilmektedir. Bu tip örgütlerin ortaya çıkışı İran'da Azerbaycan sorununun yeni bir aşamasının ilk işareti olacaktır. Bu radikal güçler, İran'daki ulusal sorunun aşamalı bir şekilde çözülebileceğine inanmamakta; aksine, ulusal hedeflerine ulaşabilmek için askeri mücadele de dâhil olmak üzere tüm yöntemlerin kullanılmasını desteklemektedirler.¹⁶⁰ Bu eğilimde olan birçok Güney Azerbaycan Türkü her fırsatta kendi kaderlerini belirleme, kültürel ve ekonomik özerklik isteklerini ortaya koymuşlardır. Merkezi yönetim de bu sorunu çözmek için asimilasyon yoluna başvurarak çözüm yolunu bu halkın kimliğini değiştirmekte görmüştür. İran merkezi yönetimine göre Güney Azerbaycan Türkleri Farslaşılırsa sorun kökünden çözülecektir. Sorunu bu yöntem ile çözmek için de tüm vasıtaları ortaya koyabilmektedir. Bu yönde merkezin kullandığı araçlardan en önemli ve en etkinlerinden biri şüphesiz ekonomik araçlar olarak düşünülür.¹⁶¹

Azerbaycan örneğinin incelenmesi, yeni devletler ve bitişik topraklarda sınırları aşan etnik azınlıklar arasındaki benzer ilişkilere ışık tutabilecektir. Bu tür devletler, uluslararası sistemde yeni zuhur eden ülkeler arasında hızla bir örnek haline dönüşebilirler. İran içerisindeki Azeri

¹⁶⁰ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", loc. cit.

¹⁶¹ Ahmad Mahdian, *İran'ın Bölgesel Politikaları Çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, s. 110.

etnik faktörü, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasındaki devletten devlete ilişkiler üzerinde muazzam bir etkiye sahiptir ve Tahran'ın Kafkasya'daki politikalarını direkt etkilemektedir. İran'ın, güçlü bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasının kendi içindeki Azeri azınlığın kimlik arayışının uyanmasına yol açabileceğinden duyduğu endişeler, Karabağ sorunu sebebiyle Azerbaycan'la olan çatışmasında Ermenistan'ı fiili destekleme politikasını benimsemesine yol açmıştır.¹⁶²

2.AZERİ AZINLIĞIN İRAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ ŞEKİLLENMESİNDEKİ ROLÜ

2.1. Şahlık Rejimi Döneminde İç ve Dış Politikalarda Azeri Azınlık Konusu

Azeriler İran'da ki en büyük azınlık olarak tarih boyu ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel yapısının şekillenmesi sürecinde oldukça aktif rol üstlenmişlerdir. Bu etki doğal olarak İran'ın iç politika eğilimlerinde Azeri azınlık faktörünü her daim göz önünde bulundurmasına neden olmuştur. Dış politikada ise bu faktörün temel yansıması olarak İran ve Azerbaycan ilişkilerinde İran'ın tutumunu baz alabiliriz. Tüm bu nedenlerden dolayı, iki ülke ilişkilerinin doğasını daha iyi anlamak ve bu ilişkilere yön veren temel motivasyonlar hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak için Azeri azınlığın İran'ın tarihsel ve politik gelişim sürecine katılımının incelenmesi gerekmektedir.

Rıza Şah dönemi Fars olmayan İranlılar için daha zor bir dönem olmuştur. Onların kendi dillerinde eğitimleri ve tüm sosyo-kültürel faaliyetleri yasaklanmış, ekonomik olarak Fars olan bölgelere daha çok yatırım yapılmıştır. Ders kitapları ve resmi tarihte ise, Farsların üstünlüğü ve İran'da herkesin Fars olduğu hususunda propaganda niteliğinde resmi ve dolaylı yayınlar yapılmıştır. Bu dönemde resmi bir devlet yazını oluşturularak, 'İran, Farsların ülkesi' ve Türkler ile Araplar 'öteki' olarak görülmüşlerdir.¹⁶³

1977'nin sonlarına doğru, İran'daki Şah karşıtı hareketler, özellikle Tebriz'de açık bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar bu davranışların çoğu genel İran devrimci

¹⁶² Shaffer, loc. cit.

¹⁶³ Mahdian, op. cit., s. 17.

hareketinin bir parçasını oluştursa da, Azerbaycan eyaletlerinde hareketin özellikle yoğun olduğu gerçeği, bu bölgelerdeki insanların rejimden dışlanmış olduklarını göstermekteydi.¹⁶⁴

Ayetullah Humeyni'nin lider konumuna yükselmesi ve İslam Cumhuriyeti'nin resmen ilan edilmesinin ardından Azerilerin faaliyetleri ve eylemleri kolektif kimliğin çeşitliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Azeri bölgesinin özerkliğinin destekçileri bile, içlerinde hem Azerbaycan hem de İran kimliğini barındırdılar ve demokratikleşmenin özerkliği getireceğine inandılar.¹⁶⁵

Dolayısıyla Güney Azerbaycanlılar, devrimde etkin rol oynamışlardır. İslami devrimin önemli isimlerinde bazıları Türk kökenlidir. Bunlardan bazıları arasında şimdiki dini lider Ayetullah Ali Hamaney, başbakanlık yapmış Musavi ve Mehdi Bazargan, Ayetullah Halhali, Hoi, Erdebili ve Şeriatmedari önemli isimler olarak öne çıkmaktadır. Bu durum Güney Azerbaycanlıların İslam ve İranlı kimliklerine bağlı olduklarına önemli bir işarettir.

Güney Azerbaycan Türklerinin yönetim aleyhine gerçekleştirilen protestolara katılması üç nedenden kaynaklanmaktadır: Öncelikle yıllardır Türk nüfus, İran'da farklı bölgelere yayılarak Rıza Şah yönetimi zamanında Tahran ve başka bölgelere yerleşmiştir. Bu göç süreci onlara ihtiyaç durumunda acil eyleme geçebilecek geniş bir manevra alanına dâhil olma fırsatı vermiştir. İkincisi ülkedeki diğer azınlıklar gibi Türklerin büyük kısmının da rejime yönelik şikâyetleri vardı. Son olarak pek çok Türk kanaat önderi, 1920 ve 1946 olaylarında merkezi yönetim tarafından öldürülmüş veya sürgün edilmişti.¹⁶⁶

İslam Devrimi'nin ardından Türklerin duyumsadığı göreceli özgürlük ortamında Türk dilindeki yayınlarda bir artış meydana gelmiştir. Ana akım yazılı basın kendi dillerinde yayın yapmanın sağladığı olanaklarla ilk senelerde ulusal bilinci güçlendirici yazılara ağırlık vermiştir. Devrimin ardından tesis edilmiş Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti 1980'lerin başında yayın organı "Ülker" dergisinde Türk dilinde Devrim taraftarı makaleler yayınlamıştır. Aynı dönemde Tebriz'de Genç Şair ve Yazarlar Cemiyeti, "Gençlik" isimli yayın organıyla benzer çizgide

¹⁶⁴ Shaffer, op. cit., s. 451.

¹⁶⁵ Ibid., s. 452.

¹⁶⁶ Hüseyin Öztürk, "İran'ın Bastırılmış Unsurları: Türk Azınlıklar", 11.01.2017, file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/IRANIN_BASTIRILMIS_UNSURLARI_TURK_AZINLI.pdf., s. 5, (30.06.2019).

ilerlemiştir. 1979 senesinde Tahran’da temeli atılan Azerbaycan Şairler ve Yazarlar Cemiyetinin “Güneş” mecmuası 1981 yılında faaliyete başlamıştır.¹⁶⁷

Devrimin ilk dönemlerinde, Azerbaycan vilayetlerinde sorunların ortaya çıkması üzerine, Azerbaycanlı önde gelen din adamları, rejim adına konuşmaları için nasihat amacıyla doğum yeri ile olan özel bağları ve Azerbaycan dilinde konuşabilmeleri nedeniyle, Azeri nüfusun yaşadığı bölgelere gönderilmiştir.

İranlı editörler ve Azerbaycanlı aktivistler Şah’ın İran’dan ayrılmasından bir gün sonra “Ulduz” gazetesini yayınlamışlardır. Ulduz’da etnik hakların tanınması için çağrıda bulunan yazarlar, en başta ve en önemlisi, Azerbaycan dilini kullanma hakkının tanınması için mücadele etmişlerdir. Bu eylem, etnik temelli taleplerin daha önce de var olduğunu ve birçok Azerinin devrimin kendileri için kültürel özgürlük sağlayacağını varsaydığını göstermektedir. İslami Rejim ilk kurulduğunda yayınlara yönelik denetleme politikası yoktu, ancak rejimin temeli sabitleştikten sonra, Ulduz gibi yerel dillerde yayın yapan birçok gazete ve dergi, faaliyetlerini durdurmaya zorlanmışlardır. Ayrıca diğer dillerde kitaplar yayınlamak da zamanla oldukça zor bir hale getirilmiştir.¹⁶⁸

2.2.İslam Devrimi'nin İtici Gücü Olarak Azınlıklar

1923’te Başbakan Rıza Han, Azerbaycan Eyalet Merkezi İdaresi’ne verdiği talimatta devlet kurumlarında resmi konuşma ve yazılı belge dili olarak sadece Farsçanın tercih edilmesini ve tüm eyaletlerdeki okullarda Farsçanın yaygın kullanılmasını istemiştir. Bu direktif doğrultusunda yerel dillerdeki çalışmaların basımı yasaklanmış, Farsça dışında bir dilde konuşanlar takibata maruz bırakılmıştır. Bahsedilen uygulamalar resmi yönetim tarafından toplumun Fars asıllı olmayan diğer azınlıklarının topluca “tek bir millet” olarak aynı potada eritilmesini amaçlayan şoven yaklaşımının kabul edilmesine yol açmıştır.¹⁶⁹

İslam Devrimi öncesinde etnopolitik mobilizasyonu besleyen temel faktörler 1963’te Rıza Şah Pehlevi’nin başlattığı Ak Devrim’le etkileşim halindeydi. 1978-1980 yılları arasında etnopolitik faaliyetlerin meydana gelmesine yol açan koşulların doğru değerlendirilmesi için öncesinde 1960-70’lerde yaşanan olayların incelenmesi gerekmektedir. Ak Devrim sayesinde toprak reformu gerçekleşmiş, böylece toprak ağalarının gücü kırılmış ve güçlü aşiret reisleri

¹⁶⁷ Gökdağ, op. cit., s. 58.

¹⁶⁸ Shaffer, op. cit., s. 453.

¹⁶⁹ Gülara Yenisey, *İran’da Etnopolitik Hareketler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 76.

Tahran'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. İktisadi reformlar ile de ekonomik güç, merkezde toplanmıştır. Bu da merkez ile çevre arasında ekonomik rekabeti hızlandırmıştır. Merkez ile çevre arasında meydana gelen rekabet, kültürel alanda da varlık göstermiştir. 1960'lardan başlayarak çevre eyaletlerde etnopolitik mobilizasyon belirtileri söz konusu olmuş, gizli olarak çalışan parti ve örgütler ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰

İran'daki İslam devrimi döneminde birçok politik örgüt etnik gruplar temelinde somutlaşmıştı. Humeyni destekçilerinin İslami Cumhuriyet Partisi'ni kurmasından bir hafta sonra, Ayetullah Şeriatmadari'nin taraftarları 25 Şubat 1979'da Müslüman Halk Cumhuriyetçi Partisi'ni kurdular (ÇKP veya Khalq-e Musulman olarak bilinen MPRP). Bu parti, tüm etnik grupların üyeliğe kabulünü teşvik etmesine rağmen, esas kitlesi Tahranlı Azerilerden oluşmaktaydı. MPRP'nin parti programı, birleşik bir İran çerçevesinde etnik azınlıklara özerklik hakkı verilmesini talep ediyordu. Bu, İran'daki farklı eyaletlerin (büyük iller) kendi parlamentolarına sahip olması ve sadece Azerbaycanlılara değil, İran'daki tüm azınlıklara hak verilmesi fikrini destekliyordu.¹⁷¹

1979'da yeni rejimin ortaya çıkmasından sonra kurulan en önemli örgütlerden biri, Encümen-i Azerbaycan'dır (Azerbaycan Konseyi). Yayınlanan manifestosunda Encümen, "Azerbaycan'ın ulusal dili ve kültürünün" tanınmasını, o yıldan itibaren okullarda ve medyada Türk dilinin kullanılmasını ve Azerbaycanlıların mahkemelerde ve diğer hükümet kuruluşlarında ana dillerini kullanma haklarının tanınmasını talep etmiştir. Encümen-i Azerbaycan, Tahran'la konfederasyon ilişkisi talep edecek kadar yüksek beklentiler içerisinde olan bir konseydi. Resmi olarak sadece bölgesel özerklik için çağrıda bulunurken, "Encümen-i Azerbaycan, tüm idari, kültürel, yargısal, ekonomik ve hatta güvenlik meselelerinin, doğrudan Azerbaycan halkı tarafından seçilecek yerel temsilciler ve konseylerin ellerinde olmasını talep etmekteydi. İslam Devrimi'nden sonraki ilk dönemde, pek çok Azeri siyasetçi ve aydın, İslam Cumhuriyeti'nin yeni Anayasasında etnik azınlıkların dil haklarının garanti altına alınması için, Yazarlar Birliği gibi birçok STK kuruluşunda ve İran siyasi hareketleri içinde aktif olarak yer almışlardır.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 15. maddesi, "yerel ve azınlık dilleri"nin basın ve kitle iletişim araçlarında kullanılmasına ve okullarda "edebiyatının" öğretilmesine resmi olarak izin vermiştir. Rejim, bu hükümlerin uygulanması için birçok engel çıkarsa da, bu madde daha

¹⁷⁰ Özüm S.Uzun, "İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)", *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2 (Ocak 2011), s. 212.

¹⁷¹ Shaffer, op. cit., s. 454.

sonraları, kendi dillerini kullanma hakkı için İran'da mücadele eden Azerbaycanlı aktivistlerin iddialarının önemli bir temeli olarak kabul edilmiştir. Anayasaya bu hakların dâhil edilmesi, devrim döneminde dil hakları taleplerinin dile getirildiğini göstermektedir.

2.3.Ana Dil İçin Politik Mücadele

20. yüzyılın başında Azerbaycan Türkçesi, konuşma dili olarak Azerbaycan'da ve ülkedeki öteki halklar arasında yaygınlaşmış ve insanlar arasındaki iletişimi sağlayan bir dil olmuştur. İran'ın en zengin ve gelişmiş eyaleti olan Azerbaycan'da kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan aydınlar, siyasi ve kültürel topluluklar kurmaya, çağdaş uygarlık seviyesinde okullar çalışmışlardır.¹⁷²

1945-1946 yıllarında Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Özerk Hükümeti, özellikle kültür ve eğitim alanında önemli reformlar yapmıştır. Bu kısa dönemde Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan'ın resmî olarak ilan edilmiş, okullarda ve devlet kurumlarında kullanılmaya başlanmış ve ilkokul öğrencileri için Ana Dili adlı 6 ciltlik ders kitabı yayımlanmıştır. Tebriz Üniversitesi kurularak Türkçe eğitim ve öğretim verilmeye başlanmış ve Tebriz Radyosu tesis edilerek Türkçe yayınlar yapılmıştır. Azerbaycan Gazetesi, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (Fırkası'nın) resmî yayın organı olarak siyasi, yazınsal ve toplumsal konularda yazılar neşretmiştir. Onlarca Türkçe kitap, dergi ve gazete yayımlanmıştır.¹⁷³

İslam Cumhuriyeti döneminde ana dilin kamusal kullanımının genişlemesine rağmen, resmi medyadaki yayınların içeriği hâlâ sıkı bir şekilde kontrol edilmekteydi ve medyada Azerice yayınlar esasen Azerbaycanlı olmayanlar ve asimile edilerek Farslaştırılmış Azeriler tarafından yapıyordu. Varlık (Varlıq) dergisi yazarı Husein-Guli Salimi, Radyo Tebriz yayınlarında kullanılan dili “basitleştirilmiş Azerice” olarak nitelendirerek eleştirmişti. Yazar, Azeri dilinde yapılan yayınlarda, Azericeyle Farsça kelime dağarcığının karışımı olan ve Farsça cümle yapısına sahip bir dil kullandığını iddia etmekteydi.

İran Hükümeti 1992 yılında Doğu Azerbaycan vilayetinin ismini değiştirerek Azerbaycan ismini çıkartmayı kararlaştırmıştır. Hükümet bu hedefe ulaşmak için sürekli olarak gayret ederken, çeşitli bölgelerden Azeri nüfus bu eyleme karşı çıkmaya devam etmiştir. Sonunda hükümet karar vermiş ve 11 Nisan 1993'te onaylanan mevzuatın son haliyle, yeni eyaletin ismi

¹⁷² Öztürk, loc. cit.

¹⁷³ Ibid., s. 6.

Erdebil Eyaleti olarak ilan edilmiştir. Bu durum, Doğu Azerbaycan vilayetini bölme kararının ve hükümetin Azerbaycan'la olan bütün onomastik bağlantıların kaldırılması konusundaki çabalarının, kısmen İran vilayetleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki potansiyel bağları önleme arzusundan kaynaklandığını göstermektedir.¹⁷⁴

2.4. İran'daki Azınlıkların Gözünden Karabağ Savaşı

Bağımsızlıktan sonra dış politikada en önemli husus olan Karabağ probleminin çözülmesi, değişen liderlere karşı Azerbaycan dış siyasetinin temel hedefi olarak belirlenmiştir. Dağlık Karabağ'ın işgalini sona erdirerek sığınmacıların kendi topraklarına dönmesini sağlamak güvenlik politikasının başat amacı olarak uygulanmıştır. Zaman geçtikçe bu amaç, iç politik atmosferin de etkisi ile dış politika davranışlarının değişmesine neden olmuştur.¹⁷⁵

İran'daki pek çok Azerbaycanlı, Tahran'ın Karabağ sorununa karşı tutumunu değiştirmesi ve daha Azerbaycan yanlısı bir duruşu benimsemesi için baskı uygulamış ve bu iç faaliyetler, 1993'te İran'da hükümet retoriğinin ve Tahran'ın duruşunun kısmen değişmesine neden olmuştur. Güçlü ve cazip bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasının kendi Azeri azınlığının kimlik mücadelesinin yükselmesine yol açabileceğinden duyduğu endişe, İran'ın Ermenistan'ı fiili destekleme politikasını benimsemesine neden olmuştur. Azeri eyaletlerinden olan İranlı milletvekilleri, Tahran'ın Ermenistan ile ilişkilerini en aza indirmesini amaçlayan kampanyalar başlatmışlar ve Erivan'a karşı protestolar düzenlemişlerdir.¹⁷⁶

Ayrıca, yerel halk içinden de, İran'daki birçok Azeri, Ermenistan ile Karabağ'ın kontrolü konusundaki mücadelesinde Azerbaycan Cumhuriyeti ile dayanışmalarını ifade etmişlerdir ve Tahran'ın Ermenistan'a olan desteğini bu bağlamda protesto etmişlerdir. İran'daki Azerice yayınlar ve Azeri medyası da, Karabağ sorununa özel bir ilgi göstermiş ve Azerbaycanlılara karşı yapılan zulme karşı dayanışma içinde olduklarını pek çok kez ifade etmişlerdir. Ayetullah Musavi-Ardabeli sık sık Karabağ sorunundan Cuma hutbelerinde bahsetmiş ve Azerbaycan

¹⁷⁴ Shaffer, op. cit., s. 464.

¹⁷⁵ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", s. 69.

¹⁷⁶ Shaffer, op. cit., s. 467.

Cumhuriyeti'ni destekleme konusunda diğer Azerbaycanlı olmayan din adamlarından daha istekli olmuştur.¹⁷⁷

3.İKİ FARKLI ÜLKE TEK BİR ETNİSİTE: BENZERLİKLER, FARKLILIKLAR, BİRLEŞME İHTİMALİ VE OLASI SORUNLAR

3.1.Bağımsız Azerbaycan'ın Kurulmasının İran'a Etkileri

Azerbaycan halkının %98'i İslam dinini kabul etmiştir. Azerbaycanlı Müslümanların %90'nını da Şiilik mezhebini kabul edenler oluşturmaktadır. Şiilerin özgün bir dini tedrisat sistemleri mevcuttur. Azerbaycan Şiilerini İran'daki Şii nüfusla kıyasladığımız zaman ikisi arasında belirli farklılıklar gözlemlenmektedir. Azerbaycan'da Şiiler arasında Türk etnik kimliği daha fazla öne çıktığı için İran'a kıyasla Türkiye'ye daha fazla yakınlık duyulmaktadır. Halk, geçmiş SSCB'nin etkisinden kaynaklanan laik yönelimlerle dini kendi inancını özgürce yaşama hakkına ve kendini ifade etme imkânlarına sahiptir.¹⁷⁸

Kuzey Azerbaycan'ın Rus İmparatorluğuna dâhil edilmesinden sonra Ruslar ile Türkler arasındaki kültürel farklılıklar, Azeri Türkleri'nin öz bilincinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu farklılıklar dil, din, zihniyet, gelenekler ve tarihsel kökenlerde ortaya çıkmıştır. Öte yandan Azerbaycan, mali sistemler, petrol ve diğer doğal kaynaklar açısından Rusya'nın gerçek bir kolonisine dönüştürülmüştür. Osmanlı Türkleri ile din ve etnik köken temelinde gelişebilecek bağları önlemek için Rusya, bölgede ulusal bir hareketin herhangi bir işaretini bastırarak Kuzey Azerbaycan üzerinde özel bir baskıcı yönetim kurmuştur.

Bu baskıya rağmen, Kuzey Azerbaycan'daki ulusal hareketler Güney Azerbaycan'dan daha önce başlamıştır. Kuzey Azerbaycan'daki ulusal hareketlenme süreci üç aşamadan geçmiştir:

1. Kültürel özerklik talepleri (1905-1917)
2. Ulusal-bölgesel özerklik talepleri (1917-1918)

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 28.

3. Ulusal bağımsızlık mücadelesi (1918'den beri).

1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, hem Güney'de, hem de Kuzey'de yaşayan Azeriler için müstakil bir ulus olarak kendi varlıklarını sembolize etmiştir.¹⁷⁹

Bu dönemde Güney Azerbaycan'daki süreçler farklı bir şekilde ilerlemekteydi. Azeri Türkleri ile Farslar arasındaki ortak tarihsel geçmiş, Şiilik bağlamında dini birlik ve kültürel bakımdan Fars dili ve edebiyatının tarihsel geleneklerini paylaşımlarından doğan yakınlık gibi birtakım faktörler İran'da herhangi bir ulusal hareketin gelişmesini engellemiştir. Aynı zamanda, Rusya'dan (Çarlık ve Sovyet) algılanan kalıcı tehdit, Azeri Türkleri'ni kendi ulusal hedeflerini bir kenara bırakmaya iten önemli bir faktör olmuştur. Bu nedenle 19. ve 20. yüzyılın sonu itibarıyla Rusya tarafından İran'a yönelik saldırılar arttıkça Pan-İranizm'in ana teorisyenleri ortaya çıkmış olup, bu teorisyenler içinde Kasravi, Kazemzade ve Rezazade gibi Türk kökenli İranlılar ağırlıkta bulunmaktaydı. Kaçar ve Pehlevi monarşileri sırasında ve şimdiki İslam rejiminde bile elitler arasında uzun süredir çok sayıda Azeri kökenli yönetici bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ardından, İran'da Azeriler arasında etnik ve ulusal kimliğin araştırılması konulu faaliyetler de yükselmeye başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu, İran'daki pek çok Azerbaycanlı için yeni devletin kendisi ile olmasa da, Azeri etnik grubuyla özdeşleşmesi için bir uyarıcı olarak hizmet etmiştir. Ancak zaman içerisinde Azerbaycan devletinin daha çok ABD, Türkiye ve batı eksenine yönelmesi iki ülke arasında bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu duruşta bir diğer etken ise doğalgaz boru hattı stratejisi olmuştur. Bu siyasetin gerekçeleri Azerbaycan'ın Tahran politikasının parametrelerinden birisini oluşturmaktadır. İran bu strateji nedeniyle dışlanarak doğal kaynakları ve Basra Körfezi'nde jeostratejik konumu hasebiyle sahip olduğu ayrıcalıklı konumunu kaybetmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın enerji stratejisi sayesinde İran, Batı'nın enerji alanında bağımlı pozisyonuna karşın Hazar enerjisinin transferi için yegâne alternatif olma üstünlüğünü kaybetmiştir. Ayrıca bu yeni hattın güzergâhı vasıtasıyla coğrafyası adeta by-pass edilen İran'ın Şii nüfuslu Azerbaycan'da etkinliğinin oluşması önlenmeye çalışılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", loc. cit.

¹⁸⁰ İyikan, op. cit., s. 258.

3.2. Güney Azerbaycan Meselesine Yönelik Bağımsız Azerbaycan'daki Yaklaşımlar

Azerbaycan'ın bağımsızlığında önemli bir role sahip olmuş Azerbaycan Müsavat Partisi(AMP) 1990'lı yıllarda Azerbaycan'da kurulan siyasi partiler arasına tekrar katılmıştır. Nitekim AMP, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi ile birlikte 1 Temmuz 1989 tarihinde partiler üstü bir yapı olarak kurulan Azerbaycan Halk Cephesi içindeki oluşumlardan biridir. AMP, XX. asrın başlarından itibaren parti programındaki “Türkçülük, İslam Birliği, Modernlik ve Müsavatçılık” sloganına bağlı olduğunu belirterek bunun Türk kültürüne bağlılık anlamına geldiğini vurgulamıştır. Parti programında Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney olarak bölünmüş olmasına vurgu yapılarak er geç bu birleşmenin olması gerekliliği savunulmaktadır. Güney Azerbaycan'ın kaderinin İranlı Azerilerce belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. AMP'nin programında ayrıca Azerbaycan'ın Türk ve İslam dünyasına özel bir önem vermesi ve bu ülkeler ile daha yakın ilişkiler kurması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸¹

Türkçülük vurgusu bir taraftan hem iç hem de dış tehditlere karşı bir önlem olarak görülebilmektedir. Ancak yerli akademisyenlerin birçoğunun görüşüne göre, Azerbaycan'da Türkçülük vurgusu diğer taraftan da etnik gerilimlerin meydana gelmesini ve bu gerilimlerin devam etmesini körükleyebilirdi. Bazıları, Azerbaycan'ın geçmişte Ruslarla olduğu gibi Türkiye ile yan yana ilerlemesinin de yarar sağlamayacağını ileri sürmektedir. Bu iddiayı savunanlara göre, Azerbaycan kültürü daha geniş bir Türk kültürünün bir parçası olarak kabul edilmektedir. “Ağabey” rolünü yıllardır oynayan Rusya ile olan tecrübelerine dayanarak, Azerbaycan'ın, Türkiye'ye artık başka bir ağabey olarak değil, sadece bir kardeş olarak ihtiyacı olduğunun altı çizilmektedir.¹⁸²

Elçibey “Vahid Azerbaycan” ülküsünü Kuzey Azerbaycan ile İran'ın yönetimi altında olan Güney Azerbaycan'ı tek ülke olarak birleştirmeye yönelik ideolojik söylemlerle savunarak bu tutumunu dış politikada da sürdürmüştür. Elçibey'in “Vahid Azerbaycan” düşüncesi giderek daha fazla siyasi anlam ve gerekliliğe sahip olmuştur. Elçibey sayesinde detaylı şekilde ileri sürülen bu yaklaşım ulusal birlik, ulusal özgürlük ve ulus devlet anlayışı ile beraber değerlendirmektedir. Azerbaycan siyasi tarihinde büyük öneme ve popülerliğe sahip bir akım

¹⁸¹ Türk, op. cit., s. 214.

¹⁸² Tokluoglu, op. cit, s. 737.

olan Müsavatçılığın “Türklük”, “Modernlik”, “İslam” unsurlarına “Ulusal Bütünlük” unsuru Elçibey döneminde eklenmiştir.¹⁸³

Bu dönemde iki ana muhalefet partisi olan Müsavat ve Halk Cephesi de, Azerbaycan ulusal kimliğini Türk kimliği olarak nitelendirmekteydiler. Halk Cephesi'nin lideri olan Elçibey yaklaşımını aşağıdaki şekilde dile getiriyordu:

"Biz Türküz. Hem vatanımızın hem de milletimizin kökeni Türk'tür. Türk toplumunun bir parçası olduğumuz fikrini ön plana çıkarmayı başardık. Bu gerçek yıllarca unutulmuştu."

Elçibey'in ardından, hükümetin ideolojisi ise tam tersine, “Türkçülük” değil “Azerbaycancılık” olmuştur. Zira Azerbaycan birkaç farklı ulustan oluşan bir toplumdur. Cumhurbaşkanı Aliyev'in danışmanları ve hükümetin milletvekilleri şu şekilde beyanlarda bulunmaktaydılar:

*"Türklerin, Rusların veya diğer grupların karakteristik unsurları, Azerbaycan ulusal kimliğinin tanımına hâkim olmamalıdır. Lezgiler ve Talışlar daima burada yaşamışlardır. Halk Cephesinin iktidarı döneminde resmi ideoloji, Atatürk'ün Türk'ün bir Türk'ten başka bir dostu yoktur söylemi üzerinden yürütülüyordu. Bu söylem o zamanlar doğrudu ama şimdi değil. Eğer biz Türkler bizim dostumuzdur ama Talışlar değildir dersek, o zaman Azerbaycan'da ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıya kalabiliriz. Azerbaycan dili ifadesini değiştirerek doğrusunun Türk dili olduğunu iddia ettikleri dönemde Azerbaycan parçalanma riski altına girmişti. Haydar Aliyev iktidara geldiğinde ülkenin resmi dilini Azerbaycan dili şeklinde değiştirdi. Bizim millî ideolojimiz Azerbaycancılıktır. Azerbaycan'da yaşayan Türkler, Lezgiler, Talışlar, Ruslar ve hatta Ermenilerin hepsi Azerbaycanlılar olarak görülüyor."*¹⁸⁴

Hükümet temsilcileri, Aliyev tarafından formüle edilen Azerbaycancılık ideolojisinin çeşitli azınlıklar arasındaki etnik gerilimi engellediğini, buna karşın muhalefetin Türkçülük vurgusunun onları izole ederek bu gerilimi daha da ileri götürmek için zemin hazırladığını iddia etmektedirler. Etnik ayrılıkçı hareketler esas itibarıyla Dağlık Karabağ sorununun zirvede olduğu dönemlerde daha da yükselmeye başlamıştır. Bilim insanları bu sorunu o dönemde ordunun ve

¹⁸³ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", s. 34.

¹⁸⁴ Tokluoglu, op. cit., s. 743.

hükümetin zayıflığına bağlayarak güçlü bir ordunun etnik ayrılıkçı hareketleri engellemek için önemli olduğunu vurgulamaktaydılar.¹⁸⁵

Yeni hükümette Azerbaycanlıların İran'daki Azeri kültürüne ilgisi Bakü'deki müzelerde, Azerbaycan halkının ortak tarih ve kültürünün, iki halkın genel tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak sunulmasıyla açıklanabilir. Örneğin, Azerbaycan Ulusal Edebiyatı ve Nizami Müzesi'nde, İran'ın Azeri bölgelerinin yazarları, tarihi ve edebiyat eserleri, Azerbaycan'ın ulusal edebi mirasının bir parçası olarak sunulmaktadır. Azeri etnik kökenli olan, ancak eserlerinin çoğunu Farsça yazmış Nizami gibi yazarlar, Azerbaycanlı yazar olarak sunulmakta ve eserleri Azerbaycan milli edebiyatının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kuzeyde yaşayan ve İran'ın Azeri bölgelerinden olan yazarlar arasında hiçbir ayırım gözetilmemiştir.¹⁸⁶

3.3.İki Ülke Arasında İlişkilerin Kurulması ve İşbirliği Süreci

Aliyev döneminden itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti dengeli bir dış politika çizgisini sürdürerek bölgede farklı çıkarları temsil eden İran ile iyi komşuluk, dostluk ve işbirliğine dayanan ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır.¹⁸⁷

İran'ın Azerbaycan vilayetleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki sözleşmeler ve işbirliği, İran'ın Pehlevi dönemi boyunca ve İslam Cumhuriyeti döneminde İran'ın diğer bölgelerine nazaran ekonomik durumu kötüleşen bu illerin gelişmesine katkı bulunmuştur. Bu illerin yurtdışı ticaret hacmi büyük ölçüde artmış ve bölge İran ile eski Sovyetler Birliği'nin yeni bağımsız cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler açısından da önemli bir geçiş noktası haline gelmiştir. İran'da Azeri asıllı Meclis temsilcileri sık sık Azerbaycan'ın İran ile olan ilişkilerini vurgulamak için üç Azeri vilayetinin rolünden söz ederek Tahran'dan altyapı için kaynak talep etmişlerdir. Bununla birlikte, Sovyet sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki ilk “balayı” döneminden ve ilişkilerin yenilenmesinden sonra, sınırın her iki tarafındaki Azeriler karşı taraftaki hâkim kültürel normlar sebebiyle ortak bir hayal kırıklığı hissetmişlerdir.¹⁸⁸

Azerbaycan'ın Bakü'den İran'a, Tahran'dan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne TV programlarının yeniden yayınlanması konulu ve ikili kültürel etkinlikler yapılmasına yönelik tüm ısrarlı önerileri İran tarafından yanıtı bırakılmıştır. Bugün Pehlevi geleneğini sürdüren Tahran,

¹⁸⁵ Ibid., s. 741.

¹⁸⁶ Shaffer, op. cit., s. 468.

¹⁸⁷ Askerzade, op. cit., s. 14.

¹⁸⁸ Shaffer, op. cit., s. 469.

Azerbaycan'ın ulusal ve bağımsız varlığının teşvikine pek destek olmamıştır. İran hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti elçiliğinin faaliyetlerini de kısıtlamaya çalışmış ve yakın tarihe kadar Tebriz'de bir konsolosluk açılmasını engellemiştir. Hâlbuki İran'ın konsolosluğu uzun süredir Nahçıvan'da açıktır. İki ülke arasındaki ilişkilerin dengesi ve eşitliği İran'a yeni imtiyazlar verilmesiyle tekrar bozulmaya başlamıştır. Özellikle Tahran'da hazırlanan İslam'ı ve İran'ın değerlerini destekleyen doksan dakikalık TV programları, Azerbaycan devlet televizyonu ağı aracılığıyla her gün yayınlanıyordu. İran'daki her Ostan'a (vilayet) gönderilen Velayeti-fakih'in (İran devriminin manevi lideri) bir temsilcisi de Bakü'ye atanmıştır.¹⁸⁹

3.4.Aras Nehrinin İki Kıyısı: Farklılıklar ve Ayrı Kimlikler

1990'ların başlarında siyasi haritalardan silinen Sovyetler Birliği, Güney ve Kuzey Azerilerinin ulusal farkındalığı üzerinde de büyük boşluklar yaratmıştır. İran, Kuzey komşularını emperyalist güçlerin baskısı yüzünden psikolojik ve ahlaki olarak asimile edilmiş ve tekrar yükselebilmek için yeni bir kaosa ihtiyaç duyan bir devlet olarak görmektedir. Güneydeki Azeriler, kuzey topraklarının bir kısmının kaybına, kuzeydekilerin yetersizliğiyle ve yaptığı hatalarla bir açıklama getirmektedirler. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, her iki ülkenin tarihi açısından yeni bir çağın başlangıcını sağlamıştır.

İranlılar ve Azeriler aynı söylemleri paylaşıırken ve her iki ülkedeki Azeriler ortak etnik köklere sahipken bu iki ülkenin seçkinleri devlet ve ulusal öncelikler konusunda hemfikir olamamaktadırlar.¹⁹⁰

Hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nden hem de İran'dan çok sayıda insan ayrışmanın neden olduğu iki taraf arasındaki farklılıklara atfen Doğu ve Batı Almanya metaforunu kullanmışlardır. Ancak, büyük farklılıkları algılayanlar bile, tüm Azerbaycanlıların aynı milletin parçası olduğu görüşünü dile getirmektedirler. Azerbaycan Cumhuriyetinde birçok gruplar ve kişiler “Güney Azerbaycan” ile birleşme isteklerini açıkça ilan etmektedirler. Bu nedenle, kuzeyde bu aşamada sınırlı bir ayrılıkçı hareket olmasına rağmen, güneyde aktif bir karşılık bulamamıştır. Bunun

¹⁸⁹ Nasib Nassibli, "Azerbaijan-Iranian Relations: Past and Present", *Journal of Azerbaijani Studies*, (1999), s. 19.

¹⁹⁰ Vladimir Sazhin, "On Relations Between Iran And Azerbaijan", *Central Asia And The Caucasus*, C. 4, S. 28 (2004), s. 91.

temel sebebi ise, Güneydekilerin bu tip aktivitelerin Tahran tarafından ciddi bir şekilde kısıtlanacağını biliyor olmalarıdır.¹⁹¹

Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının birçoğu İran'daki Azerbaycanlıların çok dindar ve muhafazakâr olduğunu belirtirken, İranlı pek çok Azeri ise bu kişilerin “Ruslaştığını”, Azeri ve Müslüman kültürünü yitirdiklerini belirtmektedirler. Azerbaycanlıların birçoğu diğer taraftaki soydaşlarına karşı bir “üstünlük” duygusu hissetmektedir; kuzeyliler kendilerini güneylilerden daha kozmopolit olarak görmeye eğilimliyken, güneyliler kendilerini kültürel açıdan daha zengin ve daha “medeni” görmektedirler.¹⁹²

3.5. İran'da Etnik Hareketleri Kontrol Altına Alma Mekanizması Olarak Farklı Bir Kimlik İnşası

Yukarıda bahsedilenlere dayanarak, İran devletinin etnik ve coğrafi bütünlüğünün ileride daha fazla sorgulanacağı söylenebilir. İran elitlerinin bir kısmı, özellikle Azerbaycan kökenli üst düzey politikacılar, "eski İran toprakları" ile birleşme fikrini, yani Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'a katılmasını savunmaktadırlar. Ancak elitlerin çoğunluğu bu fikri gerçekçi bulmayıp reddetmektedirler. Onların görüşüne göre, İran'daki Türk unsurlarının artması ve Azerbaycan nüfusunun siyasallaştırılması Farslar için endişe yaratacaktır. Bütün ciddi analistler, Kuzey'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasının İran liderleri için birçok soruna neden olduğunu vurgulamaktadırlar. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı, her şeyden önce Güney Azerbaycan'daki ulusal hareketler üzerinde özellikle birleşik Azerbaycan fikri açısından önemli etkiler yaratmaktadır.¹⁹³

Bu nedenle, mevcut İran rejimi Azerbaycan Cumhuriyeti'ni siyasi yörüngesine çekmeye ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'ın Türk nüfusu üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Azerbaycan meselesine dair İran'da yoğunlaştırılmış ideolojik faaliyetler sürekli olarak devam etmektedir. Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın etnik birliğinin "yokluğu" üzerine aktif propaganda, resmi anlamda Türkçülüğe ve Türk dünyası fikrine karşı artan ideolojik mücadele ve halkın bağımsız Azerbaycan'ın varlığı hakkında bilgisiz bırakılması Tahran'ın günümüz resmi politikasının genel karakteristik özellikleri arasında sayılabilir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Shaffer, op. cit., s. 470.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Nassibli, “Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects”, (event summary).

¹⁹⁴ Ibid.

Kuzey Azerbaycan (yani Azerbaycan Cumhuriyeti) daha küçük olan yüzölçümü ve nüfusuna rağmen, bu ulusun politik, ideolojik ve kültürel merkezidir. Ancak kritik jeopolitik konumu Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bölge içinde ve dışında müttefikler aramaya zorlamaktadır. Pek çok politikacı ise, Güney Azerbaycan'ın da Bakü için yakın gelecekte en sadık ve güçlü müttefik olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle, birleşik Azerbaycan fikri Azerbaycan Cumhuriyeti'nde oldukça popüler bir düşüncedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞBİRLİĞİ Mİ, REKABET Mİ? KARŞILIKLI İLİŞKİLER VE GÜVENLİK ÇIKMAZI

1.Dünden Bugüne Azerbaycan ile İran Arasındaki İlişkilere Bir Bakış

SSCB yıkılana kadar belirgin bir Orta Asya (ve Azerbaycan) politikasının esaslarını Moskova ile ilişkiler üzerinden yürütmekte olan İran, SSCB'nin dağılmasından sonra bir taraftan bölge ülkeleriyle yapıcı ilişkiler kurmaya çalışmış, diğer taraftan da bölgede Rusya'nın başatlığını kabullenir gözükmüştür. Bölge ülkelerinin içişlerine karışmamaya özen gösterse de, İran'ın bölgeyle ilişkileri istediği düzeye ulaşamamıştır. Bu görüntü üzerinde ABD'nin bölge ülkelerine aksi yöndeki telkinleri, bölge ülkelerinin siyasal İslam'ı içsel tehdit olarak görmeleri ve bu tehdidin dış odağı olarak İran'ı algılamaları ile İran'ın kendi ekonomik-teknolojik sınırlamaları da etkili olmuştur.¹⁹⁵

İran, 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Tahran 22 Mart 1992'de Bakü ile diplomatik ilişkilerini kurmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana İran ile Azerbaycan arasındaki istikrarsız ilişkiler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız ve laik statüsünün Tahran'ı rahatsız ettiğini ve güvensiz hissettirdiğini göstermektedir. Her şeyden önce, İran ve Azerbaycan Şii Müslüman ülkelerdir ve ortak bir tarihi, kültürel mirasa sahip oldukları için İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı kuşkulu bir tavır sergilemektedir. Bu tavır Tahran'daki iktidarın doğasından kaynaklanmakta ve tarihi, siyasi bir geçmişe dayanmaktadır. Özetle, bu faktörler İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikasını belirlemektedir. Tahran, Bakü'nün İran'ın düşmanları olan ABD ve İsrail ile stratejik ilişkilerinden dolayı da oldukça tepkilidir.¹⁹⁶

Tüm bunlara rağmen, Tahran hükümeti temel olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kendi güvenliği ve siyasi geleceğine karşı doğrudan bir meydan okuma ve tehdit kaynağı olarak değerlendirmektedir. Tahran'ın Azerbaycan'a yönelik tutumundaki bu kilit nokta muhtemelen aşağıdaki hususlardan kaynaklanmaktadır:

¹⁹⁵ Akdevelioğlu, op. cit., s. 129.

¹⁹⁶ Mahir Khalifa-Zadeh, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", *Global Research in International Affairs Center*, C. 18 (2013), s. 70.

Azerbaycan demokratik ve seküler gelişim yolunu 1918'in başlarında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) zamanında ilan etmiştir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da ADC'nin siyasi mirasını sürdürmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti'nden farklı olarak çoğunlukla Şii nüfusa sahip bir ülke olmasına rağmen, tamamen farklı bir gelişim yolu izlemektedir. Bakü, Rusya'nın ve İran'ın güçlü muhalefetine karşın, Birleşik Devletler, Avrupa Birliği, NATO ve İsrail ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır.¹⁹⁷

Mehdiyeva'ya göre İran, yeni jeopolitik düzenin tesis edilmesinden sonra kısmen abartılı bazı beklentiler içerisine girmiştir; çünkü kuzey komşusu ile iktidar ilişkilerinin 18. yüzyıldan beri ilk kez kendi lehine değiştiğini hissetmektedir. Daha önceleri Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği İran üzerinde sürekli bir güvensizlik kaynağı ve hatta bazen açık bir tehdit oluşturmaktaydılar. 1979 İslam Devrimi, bölgedeki güç asimetrisini değiştirmemiş, sadece soruna ideolojik bir boyut eklemiştir. 1990'lı yılların başlarında yaşanan değişikliklerle iktidar ilişkileri tersine dönmüş ve özellikle yeni devletin jeopolitik önemi ve doğal kaynakları zenginliği İran'ın yeni Azerbaycan'daki rolünü yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Azerbaycan üzerindeki nispi üstünlüğüne rağmen İran, yeni devletle ilişkiler kurma konusunda yavaş ve ihtiyatlı davranmayı tercih etmiştir.¹⁹⁸

Etnik köken olarak Azerbaycan Türkleri olan ve İran'da yaşayan büyük bir azınlığın varlığı (toplam nüfusun en az %16'sına tekabül etmektedir), Azerbaycan'ı potansiyel bir soydaş ülke olarak gören İran rejimi tarafından Azerbaycan'a yakın olan Kuzey illerindeki olası ayrılıkçı hareketlerden büyük bir endişe duyulmaktadır. Azerbaycan'ın bu gibi olası ayrılıkçı hareketlerden uzak durmaya çalışması bile İran üzerinde tamamen güven verici bir etki oluşturamamıştır. Öte yandan laik Azerbaycan, Şii Müslüman gruplar arasındaki dini öğretilerin yaygınlaştırılması yoluyla İran'ın Azerbaycan nüfusunun dini kesimleri üzerindeki etkisini kullanmaya çalışması konusunda endişe hissetmektedir. İran'ın bu tür faaliyetlerde bulunması Azerbaycan'da şüpheyle karşılanmış ve "örtülü" bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. İran ve Ermenistan arasındaki çok yakın ve stratejik açıdan sıcak ilişkiler ise Azerbaycan-İran ilişkilerinde gerilimi artıran diğer bir noktadır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Nick O'Malley, " 'Great Satan' Backs 'Small Satan': Obama Reaffirms Stance against Iran", *The Sydney Morning Herald*, 06.03.2012, <http://www.smh.com.au/world/great-satan-backs-small-satan-obama-reaffirms-stanceagainst-iran-20120306-1uf46.html>, (03.04.2018).

¹⁹⁸ Mehdiyeva, op. cit., s. 4.

¹⁹⁹ Makili-Aliyev, op. cit., s. 6.

Azerbaycan, İran'la ikili ilişkilerdeki gerginliklere rağmen, iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan tarafından Hazar Denizi'ndeki sektörlerin ve sınırların belirlenmesini konu alan görüşmelerde genelde yapıcı bir yaklaşım benimsenmiş, İran'ın nükleer çalışmaları konusunda nötr kalınmış ve 2005 yılında imzalanan karşılıklı saldırı karşısı pakt uyarınca Azerbaycan topraklarının asla İran'a karşı kullanılamayacağı konusunda çok sayıda güvence sağlanmıştır.²⁰⁰ Tüm bu çabalara rağmen, İran son zamanlarda Azerbaycan karşısı söylemlerini arttırmış, Azerbaycan topraklarında ki İsraillilere suikast düzenlemek üzere özel eğitim almış silahlı grupları devreye sokmuş ve medyada Azerbaycan'a karşı enformasyon savaşına devam etmiştir. Sonuç olarak ikili ilişkiler soğuk görüntüsünden kurtulamamıştır.²⁰¹

2.İRAN'IN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TUTUMU, STRATEJİLERİ VE PLANLARI

2.1.Azerbaycan'dan Algılanan Güvenlik Tehdidi: Batı ile İyi İlişkiler

Bölgesel bir aktör olarak İran; Batı'nın, geleneksel nüfuz alanları oluşturma yönlü agresif "ilerlemesine" çok keskin bir tepki göstermiştir. İran'ın Birleşik Devletler ve İsrail'e olan düşmanlığı, Tahran'ı Batının bölgeye nüfuz etmesini durdurma ya da sınırlamaya ve İsrail'in Azerbaycan ve Gürcistan ile olan işbirliğini engellemeye itmiştir. İran 2008 yılında olan Rus-Gürcistan savaşını memnuniyetle karşılamış ve bu savaşı bölgede Batının yararına olan stratejik atmosferi Rus yanlısı ve böylelikle de İran'ın yararına yönlendirmek için mükemmel bir fırsat olarak görmüştür. Bildiğimiz gibi İran İslam Cumhuriyeti, Rusya'yı Amerika Birleşik Devletlerine karşı direnişte kilit bir müttefik olarak görmektedir. Tahran, Rusya'nın stratejik çatısı altında olmayı yeğleyip Moskova ile küresel ve bölgesel düzeyde işbirliği yapmaktadır. Tahran, Rusya'nın stratejik nedenlerle Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzunun güçlenmesini desteklemektedir.²⁰²

İran'ın Şii Azerbaycan ile Hristiyan Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkta Ermenistan'ı desteklediği de unutulmamalıdır. Azerbaycan, İran'daki Azerilere yönelik kışkırtıcı, ırkçı, yayılcı politikalar izlemediği, dahası İran'a karşı böyle politikalar izleyecek güçte olmadığı

²⁰⁰ Stephen Blank, "New Military Trends in the Caspian", *Central Asia-Caucasus Analyst*, C. 6, S. 11 (2005), s. 10-11.

²⁰¹ Reshad Karimov, Kamal Makili-Aliyev and Hüsrev Tabak, *Caucasus International*, C. 2, S. 1 (2012), s. 116.

²⁰² Mahir Khalifa-zadeh, "Iran and the Southern Caucasus: A Struggle for Influence," *Central Asia and the Caucasus*, C. 12, S. 1 (2011), <http://www.ca-c.org/journal/2011-01-eng/05.shtml>, s. 56, (04.04.2018).

halde, İran – Azerbaycan ilişkileri umulan sıcaklıkta değildir. İran ayrıca, Azerbaycan’la Hazar’ın statüsü nedeniyle yaşadığı anlaşmazlığı, Azerbaycan’ın İsrail’le gelişen ilişkilerini ve özellikle son dönemde ithal ettiği 1,6 milyar dolarlık askeri malzemeyi her zaman gündeminde tutmaktadır.²⁰³

Nükleer programını durdurma yönünde muhtemel Amerikan ve İsrail askeri girişimleri karşısında İran, Rusya'nın Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki hâkimiyeti sayesinde ABD ve NATO askeri üslerinin İran sınırına yakın bir yerde konuşlandırılmasını önlemeye çalışmaktadır. Bu arada, Rusya da hem Güney Kafkasya, hem de Orta Asya'da Moskova'nın egemenliğinin güvence altına alınması için güçlü bir İran'a ihtiyaç duymaktadır.

Tahran'ın Güney Kafkasya'daki geleneksel stratejik öncelikleri şu şekilde sıralanabilir;

- ABD'nin bölgedeki etkisine karşı koymak ve bu etkiyi azaltmak;
- ABD, NATO ve AB girişimlerine ve onların uzun vadeli hedeflerine karşı çıkmak;
- ABD ve NATO birliklerinin bölgeye yerleşmesini önlemek;
- Hem Gürcistan hem de Azerbaycan'ın NATO / AB üyeliğine engel olmak;
- İsrail'in Güney Kafkasya ülkeleriyle olan işbirliğini ve etkisini en aza indirmek;
- Bölgede İran'ın stratejik çıkarlarına uygun bir güvenlik sistemi oluşturmak;
- Hazar enerji kaynaklarını ve ulaşım yollarını kontrol altında tutmak;
- Türkiye'nin ve Türkiye-Azerbaycan ittifakının artan nüfuzunu kısıtlamak;
- Türk-Ermeni düşmanlığını körüklemek;
- Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçgeninde kuvvetli bir stratejik işbirliğine engel olmak;
- Rusya'nın egemenliğini ve şu anki statükosunu desteklemek;
- Rusya'nın Hazar-Kafkasya bölgesindeki lider rolünü desteklemek.

Anlaşılabacağı üzere, İran için bölgede mevcut statükonun koruması ve Rusya'nın hâkimiyeti faydalı görülmektedir. Bu durum, İran'ın, ABD'nin bölgesel etkisini sınırlama ve

²⁰³ Barış Doster, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 44 (2012), s. 47.

azaltma konusunda ve ABD'nin bölgesel siyasi manzarayı yeniden tasarlama yönündeki girişimlerini engelleme hususundaki en önemli stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır.²⁰⁴

2.2. İran Dış Politikasında Azerbaycan

İran, yıllar boyunca büyük güçlerin işgaline uğramanın, onların rekabet ettiği bir coğrafyada bulunmanın ve onlar arasında tampon bir devlet olmasının, kendi siyasi, iktisadi, toplumsal gelişmesini geciktirdiğini düşünmektedir. Bu süreçte milli bütünlüğünü sağlayamadığı için çok ağır bedeller ödediğine, merkezi hükümetin, bürokrasinin, ordunun zayıf kaldığına inanmaktadır. O nedenle şah rejimi döneminde, bürokraside, ekonomide ve orduda önemli atılımlar yapmıştır. Bunun sonuçlarını da 1970'lerden itibaren almaya başlamıştır. Petrol gelirleri artmış, buna koşut olarak ülkenin gelişme hızı yükselmiş, ordusu güçlenmiştir. ABD'nin Ortadoğu politikalarında o dönemde İran "güvenilir müttefik" olduğundan, İran Şahı'nın Ortadoğu'daki, Körfez'deki üstünlük arayışları ve 1970'lerde başlattığı nükleer çalışmaları, Washington'dan büyük destek görmüştür.²⁰⁵

Soğuk savaşın sonlarında İran, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan cumhuriyetlerin bağımsızlık mücadelelerine ihtiyatlı bakmış, hatta SSCB'nin dağılma sürecinde nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etme konusunda "aceleci davranmama" konusunda uyarmıştır.²⁰⁶

İran uzun bir tereddütten sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımıştır. Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde kendi bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, Tahran bu devleti ancak 4 Ocak 1992'de tanımaya mecbur kalmıştır. Bu tereddüt "Azerbaycan" isminin yeniden uluslararası politikanın bir öznesi olarak meydana çıkmasının İran tarafından kendisine bir ulusal tehdit olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁷

İran'daki Şii ideolojisinin aksine, milliyetçilik ve Türk kimliği Azerbaycan'ın siyasi yapısının yanı sıra dış politika ve güvenlik politikasını formüle etmede kilit faktörler olmuştur.

²⁰⁴ Khalifa-Zadeh, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", loc. cit.

²⁰⁵ Doster, op. cit., s. 48.

²⁰⁶ Araz Aslanlı, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Ankara: Eko Avrasya Yayınları, 2013, s. 31.

²⁰⁷ "İranın Azərbycanda maraqları və xarici siyasət prioritetləri", GÜNAZ TV, 15.06.2016,

<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iranin-azerbaycanda-maraqlari-ve-xarici-siyaset-prioritetleri-m1029>, (25.03.2018).

Azerbaycan, Kemalist mirasından dolayı İslam dünyasında rakip olarak algılanan Türkiye ile yakın bağlar kurmayı tercih etmiştir. Hem Bakü hem de Ankara, küresel ve bölgesel seviyelerde işbirliği yapmakta ve bu durum bölgesel güç olan İran'ı çoğu zaman endişelendirmektedir.

İran'ın devlet kurumlarının ve onlara bağlı olan yapıların Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik faaliyetleri analiz edildiğinde İran'ın aşağıdaki çıkarları için bazı adımlar attığını söyleyebiliriz.

1 - İran, Azerbaycan'ın devlet politikası tercihlerini Batı değerlerine ve güvenlik sistemine entegrasyonunun dışında tutmaya çalışmaktadır;

2 – İran, Azerbaycan'ın ekonomik ve tam siyasi bağımsızlığına engel olmaya gayret etmektedir;

3 - İran, bölgede Batılı güçlerin aktif olmasını engellemeye çalıştığından, uluslararası güçler ile işbirliği içinde Azerbaycan tarafından yürütülen ortak projelere karşı bazı sabotaj hareketleri yapabilmektedir;

4 - İran'ın Azerbaycan konusunda ilk ve en temel endişesi, İran'daki Azerilerin haklarının korunmasına ilişkin faaliyetlerin siyasi bir gündem oluşturması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Güney Azerbaycan'daki insan hakları ve ulusal haklar savunucularına ilişkin böyle bir desteğin tezahürü, İran resmi kurumları tarafından İslam Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne başlıca bir tehdit olarak telakki edilmektedir.

5 – Azerbaycan'da hem bazı Şii dini kurumlar, hem de siyasi partiler (Azerbaycan İslam Partisi ve Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi gibi) İran tarafından kendi rejiminin Azerbaycan'ın siyasetinde etkili olması açısından kullanılmaktadır.²⁰⁸

Bununla birlikte, İran'ın Azerbaycan'a karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyen bir diğer temel faktör de, “ikiye bölünmüş tek Azerbaycan” tezidir. Tahran'ın Bakü'ye karşı tutumundaki en temel ve en etkili faktör budur. İran, İran'daki Azerilerin 20. yüzyılın başlarında olduğu gibi kendi Azerbaycan devletini kurabileceklerinden veya Azerbaycan Cumhuriyeti'yle birleşebilme ihtimallerinden çok endişe duymaktadır.²⁰⁹ Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı,

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", (event summary).

İran'ın uzun vadeli planlarının yanı sıra, bu ülkedeki Azeri ulusal kurtuluş hareketi için de stratejik bir faktördür.

Khalifa-Zadeh'e göre, Tahran'daki molla rejimi, Azerbaycan'ın laik sisteminin başarılı performansının İranlı Azerilere ilham vermesi ve bunun sonucunda Mollaların iktidarına son verebilme olasılığı konusunda da aşırı rahatsızlık duymaktadır. Dahası, Batı'nın İran Azerilerini veya diğer stratejik seçenekleri kullanabileceği tehlikesi (öngörülemeyen bir şekilde İran'ı bölmek ve Birleşik Azerbaycan'ı laik ve Batı yanlısı bir devlet olarak kurmak), İran'ı Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı daha agresif olmaya itmektedir.²¹⁰ Kısacası, Azerbaycan'ın başarılı bağımsızlığı İran yönetimi için güçlü bir negatif faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle İran'ın Azerbaycan'a yönelik bazı öncelikleri şu şekilde tanımlanabilir:

- Azerbaycan'ın İran Azerileri üzerindeki nüfuzunu sınırlamak ve en aza indirmek;
- İran İslam devriminin fikirlerini Azerbaycan'da yaymak;
- Şii propagandasını yoğunlaştırmak ve ülke içindeki İslami ağları genişletmek;
- Bakü'deki siyasi durumun istikrarını bozmak ve İslam yanlısı bir rejim kurmaya çalışmak;
- Yerel etnik gruplardaki ayrımcılığını desteklemek (Talışlar, Lezgiler ve diğerleri);
- İsrail'in Azerbaycan ve Gürcistan'la olan işbirliğine engel olmak;
- Amerika'nın bölgesel nüfuzunu en aza indirmek ve Azerbaycan'ın AB / NATO üyelik hedefine engel olmak;
- Azerbaycan'ın bölgesel güç olarak yükselmesine mani olmak;
- Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki dengeyi kurmak;
- Azerbaycan'ın Ermenistan'la savaş durumunu sürekli gündemde tutmak;
- Dağlık Karabağ Sorununun çözümünde Rusya'nın yaklaşımını desteklemek;

²¹⁰ Khalifa-Zadeh, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran." s. 60-61.

- Azerbaycan'ın Rusya'nın nüfuzu altında olmasını sağlamaktır.²¹¹

İran ile Amerika Birleşik Devletleri / İsrail arasındaki gerginlik hızla arttıkça, Tahran da Azerbaycan'a yönelik baskısını arttırarak onu askeri güç kullanmakla tehdit etmektedir.²¹²

3. İRAN TARAFINDAN AZERBAYCAN'DAN ALGILANAN GÜVENLİK TEHDİTLERİ

3.1.Bir İç ve Dış Güvenlik Tehdidi Olarak Azerbaycan

Azerbaycan'ın yeni bir devlet ve ekonomi inşa etme konusunda gözle görülür başarılarına rağmen, birçok yeni devlet gibi güvenlik konusunda bazı iç ve dış tehditlerle karşı karşıyadır. Bu tehditlerin ve zorlukların birçoğunun birbirine bağlı olduğu açıktır. İran'ın Azerbaycan'la ilgili politikasının ana çizgisi Türk milli varlığının doğrudan ve açık şekilde inkârına dayalı Pehlevi politikalarının sürdürülmesine dayanmaktadır. Pehleviler dönemindeki efsanevi "Arianizm" düşüncesi, devlet tarafından hala Azeri anadilin engellenmesi eşliğinde, yapmacık ve politize bir sahte kimlik inşası çerçevesinde yürütülmektedir. Bu inkârcı siyaset İslam rejimi adı altında Ümmet kavramı ile birlikte sürdürülmektedir.

İran'ın Azerbaycan'la ilgili siyasetinin esası Tahran'ın bu ülkedeki çıkarlarının en temel belirleyici unsuru olduğudur. Bu belirleyici esas, Tahran'ın resmi dış politikasını ve ulusal eğilimlerinin içeriğini de belirlemektedir. İran'ın resmi kurumları ve şimdiki İran'ın sınırları dışında faaliyet gösteren pan-İranist çevreler, İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ile sınır bölgelerinde, başka bir deyişle, Güney Azerbaycan'da bir etnik unsur olarak Azerilerin yaşamasını İran'ın dış politikasının bir zafiyeti olarak değerlendirmektedirler. Bu tarz bir yaklaşım tarihi-mitolojik esaslarla beslenen Fars-Türk düşmanlığının ve rekabetinin İran'ın devlet felsefesiyle birleştirilmesine ve bunun sistematik bir biçimde ulusal politikaya oturtulmasına dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım, hem Azerbaycan Cumhuriyeti, hem de İran vatandaşı olan Azeri Türklerine karşı seri şekilde gerçekleştirilen siyasetin içeriğinin birbirini karşılıklı olarak

²¹¹ Khalifa-Zadeh, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran.", s. 61.

²¹² "Commander Urges Azerbaijan to Respect Islamic Rules," *Arab Today* (UK), 10.08.2011, http://www.arabtoday.net/en/index.php?option=com_content&view=article&id=21867:commander-urgues-azerbaijan-torespect-islamic-rules-&catid=43:arab-world, (06.04.2018).

tamamlamasında ve ilişkilendirilmesinde kendini göstermektedir. Söz konusu çıkarlar İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik kültürel, ekonomik ve politik katılımını sağlayan stratejinin de temelini oluşturmaktadır.

3.2.İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Temel Hedefleri Ve Çıkarları

İran, Azerbaycan'ın, gelişme perspektifleri için önem taşıyan birçok projede bazı engeller yaratmakla birlikte, zaman zaman Azerbaycan'a karşı kimi şiddet araçlarına da el atarak resmi olarak Bakü'yü stratejik politikalarından vazgeçirmeye yönelik girişimler içine girmektedir. 2001 yılının Haziran ayında İran askeri uçaklarının Azerbaycan'ın hava sahasını ihlal etmesi ve Hazar'da istihbarat çalışmaları yapan gemilere saldırılar düzenlemesi bu siyasetin bir göstergesiydi. Hazar'ın hukuki statüsü ile her türlü anlaşmadan uzak duran İran'ın, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermenilerle işbirliği yapması da Tahran'ın Azerbaycan'ı zayıflatabilecek adımlara dayanan siyasi çizgisinin tezahürüdür. İşgal altındaki Cebraail ilçesinde “Xudafərin” su barajının inşaatının Ermenilerle sürdürülmesinin Hazar'ın hukuki statüsünde tutulan pozisyon ile mantıksal açıdan ne derece bağlı olduğu sadece bu tez çerçevesinde açıklanabilir. Bu açıdan İran'ın Ermenistan ile askeri işbirliği de dâhil olmak üzere ilişkileri, Tahran'ın Azerbaycan'daki çıkarları bağlamında değerlendirildiği zaman İran'ın attığı bu adımlar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, iç güvenliği ve ekonomik istikrarı için tehdit oluşturabilecek niteliktedir.

İran, son dönemlerde ABD'nin kendisini çevreleme ve müdahale etme politikaları doğrultusunda Azerbaycan'ın üs olarak kullanılabileceği endişesini taşımaktadır. İsrail'in de İran'a karşı askeri ve istihbarat faaliyetleri için Azerbaycan'dan yararlandığı konusu ise sürekli olarak Azerbaycan-İran ilişkilerinde derin krizlere neden olabilmektedir.²¹³

Azerbaycan'da hükümetin dinsel azınlıklara daha toleranslı olması, mevcut İslamcı radikal gruplaşmalardan herhangi birine bağlı olmaması, İslami meselelere geleneksel ılımlı yaklaşımı ve bunun yanında modernleşme ve reform çabaları halkın dinci muhafazakâr kesimi tarafından çok keskin muhalif tepkilerle karşılaşmaktadır.²¹⁴ İslamcı kartı çok başarıyla oynayan İran, bu muhafazakar topluluğu Aliyev hükümetine karşı ajitasyon ve propaganda malzemesi olarak kışkırtarak, organize olmalarını sağlamıştır. Bu nedenle İran medyası sık sık Azerbaycan'ı

²¹³ Aslanlı, op. cit., s. 31.

²¹⁴ Stephen Blank, *Azerbaijan's Security And US Interests: Time For A Reassessment*, Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, 2013, s. 41.

yetersiz İslamcı bir devlet olarak empoze etmekte ve bazen İslam karşıtı bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycanlı yetkililer günlük olarak İran medyası tarafından "İslam karşıtı politikalar" izledikleri iddiasıyla saldırıya uğramaktadırlar.

Tahran, Azerbaycan'ın, İran'ın nükleer silah programını tehdit etmek ve hedef almak için kullanılacak bir ABD ya da İsrail askeri üssü olarak hizmet vermesi ihtimalinden son derece endişelidir. Azerbaycan ise düzenli olarak bu ihtimali reddederek topraklarında herhangi bir saldırıya izin vermeyeceğini yinelediği halde, İran'ın kaygısı ve öfkesi sona ermemektedir. Nitekim İran, Azerbaycan tarafından böyle bir tehlike oluşacağı anda derhal geri karşılık vereceklerini açıkça beyan etmekten de çekinmemektedir.²¹⁵ İran'ın bu potansiyel sonuçlarla ilgili endişesi, güvenlik politikasını Azerbaycan'a ve Hazar Denizi'nin nihai statüsüne ilişkin tartışmalar gibi meselelere yönlendirmektedir.

3.3.İran'ın Azerbaycan İç İşlerine Müdahale Çabaları

İran bağımsızlıktan itibaren Azerbaycan'daki politik gelişmeleri her zaman kendi kontrolü altında tutmaya çalışmış, bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktan da geri durmamıştır. Elçibey'in müsavat ilkesi çerçevesinde ilişkileri genişletme politikasından fazlasıyla rahatsız olan İran hükümeti, o dönem Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki muhalefeti desteklemiş ve hükümet karşıtı güçleri açıkça yasadışı eylemler yapmaya teşvik etmiştir. Bu açıdan önemli olaylardan biri, o dönem Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Meclis Başkanı olan Haydar Aliyev'in İran'a (Ağustos 1992, Mart 1993) yaptığı iki ziyaret ve daha sonraki müzakereleridir. Bu dönemde İranlıların Azerbaycan'da kimi casusluk faaliyetlerine karıştıkları da kanıtlanmıştır. İran, Haziran 1993'te Elçibey hükümetine karşı düzenlenen askeri darbeden fazlasıyla memnun kalmıştır. Tahran yönetimi, darbecilerle olan kuvvetli bağlantılarını ise gizlememekteydi.²¹⁶

Bir kural olarak, İran'ın devlete bağlı ideolojik kurumları diğer ülkelerde propaganda faaliyetleri için çeşitli kanallar kullanmaktadırlar. Bu çerçevede Kuran'ı ve dini kitapları, broşürleri ve yurt dışındaki diğer propaganda materyallerini yaymak; camiler inşa etmek ve dini merkezler (medreseler, kültür merkezleri, kütüphaneler vb.) tesis etmek; Şii topluluklar da dâhil olmak üzere yurt dışındaki birçok Müslüman topluluğa destek vermek ve onların propaganda faaliyetlerine kullanması gibi birçok örnekler mevcuttur. Resmi İran temsilcileri de aynı fikirleri

²¹⁵ Ibid., s. 43.

²¹⁶ "Azərbaycan-İran münasibətləri", *Heydər Əliyev İrsi*, 24.06.2008, <http://lib.aliyevheritage.org/print.php?lang=az&page=7586806>, (21.10.2019).

yaymak için diplomatik statüleri dâhilinde faaliyetler yürütmektedirler. Çok sayıda Şii misyoner yurtdışında çalışmak üzere eğitilmişlerdir. İran'daki kutsal Şii mabetlerine (Qum, Kerbela şehirleri) dini geziler düzenlenmektedir. İran'da kurulan bazı uluslararası İslami vakıflar mevcuttur ve buralarda da yurtdışında eğitim gören İranlı öğrenciler de dâhil olmak üzere İranlı gençler, geniş çaplı bu propaganda ağına dâhil olmaktadır. İran'da eğitim gören yabancı öğrencileri ülkelerinde İran devrimi fikirlerinin araçlarına dönüştürmek için beyin yıkanması faaliyetleri de yürütülmektedir. İran diasporası da yurt dışında Şii propagandasının geliştirilmesi için kullanılmaktadır. Yerel etnik ve dini özellikleri ve halkın İslami devrim fikrini benimseme isteğini göz önüne alarak, özellikle de Orta Asya ve Kafkasya'da İslami yönelimleri yükseltmeye yönelik yoğun çabalar gösterilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan, sözü edilen çabaların belli başlı ve temel hedefi durumundadır.²¹⁷

Bu gerçekler bağlamında, Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran arasındaki ilişkilerde İran tarafından devletlerin iç işlerine karışmama ilkesinin ihlal edildiği ve Azerbaycan'daki ekonomik gelişme ve politik istikrara karşın bazı olumsuz faaliyetlerin zaman zaman tehlikeli boyuta ulaştığı gözlemlenmektedir.²¹⁸

Hazar'ın 2001'den bu yana genel olarak silahlandırılması, temel olarak bu durumdan ve Rusya'nın kendisini bölgedeki tek "güvenlik sağlayıcısı" olarak tanımlama çabalarından kaynaklanmaktadır. Böylece, gerginlikler sadece bu çok taraflı deniz donanmalarının kurulması yüzünden değil, aynı zamanda daha geniş bir çatışmayı tetikleyebilecek olaylar yüzünden de sürekli olarak artmaktadır.

İran, aynı zamanda, Hazar Denizi'nin hukuki sınırlarının/statüsünün belirlenmesi konusundaki çıkmazdan sorumlu başlıca aktördür. İran'ın bu tutumu Azerbaycan'ın Hazar kaynaklarını keşfetme çabalarına ve limanlar ve boru hatları vasıtasıyla doğalgaz nakliyesini sağlayacak Trans-Hazar petrol boru hattının ve bir Hazar tedarikçileri ağının kurulmasına açıkça engel teşkil etmektedir.²¹⁹

Öte yandan İran, İsrail veya ABD tarafından açıkça bir üs olarak kullanılabileceğinden de korkarak, Azerbaycan'a karşı düşük seviyeli ancak aralıksız ve sürekli bir yıkım ve tehdit

²¹⁷ Sazhin, op. cit., s. 90.

²¹⁸ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", (event summary).

²¹⁹ Blank, *Azerbaijan's security and US interests: Time for a reassessment*, s. 45.

kampanyası yürütmektedir. Genel itibariyle Azerbaycan da, ABD ya da İsrail'e kendi sınırları dâhilinde bir askeri üs temin etmesi halinde açıkça saldırıya geçeceğini söyleyen İran'dan kendisine yönelik bir tehdit algılamaktadır.²²⁰ Bu tür faaliyetlerle İran hükümeti devamlı olarak Azerbaycan'ın iç güvenliği ve istikrarı açısından tehdit oluşturmaktadır.

4.İRAN'IN ELİNDEKİ BİR KOZ OLARAK AZERBAYCANDAKİ ETNİK AZINLIKLAR

4.1.Pantürkizm Politikasının Azerbaycan'daki Azınlıklara Etkisi

Azerbaycan Halk Cephesi Partisi iktidara gelmeden önce dönemin iktidarına karşı Türkçülük ve Turancılık ideolojisini savunan muhalefet çoğunluğunun siyasi desteğini kazanmak amacıyla bu ideolojiyi rehber edinmiştir. Bunun yanı sıra, Halk Cephesi'nin Elçibey önderliğinde iktidara gelmesiyle Türkiye'nin de desteğini kazanmak için bu ideolojik merkezli görüşler hükümetin resmi ideolojisine dönüştürülmüştür. Bu kapsamda, Talışlar ve Lezgiler gibi azınlık grupları bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu noktada, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev “Azerbaycanlı” terimini geliştirmiştir. Azerbaycancılık (Azərbaycançılıq) ideolojisi mevcut koşullara daha iyi uymaktaydı ve bu ideolojiden dolayı Azerbaycan'ın etnik kargaşalardan sıyrılıp kendisini geliştirme imkânları daha da artabilecekti.²²¹

1989'da Azerbaycan'da Lezgi, Avar, Kürt, Talış ve Tatar başta olmak üzere doksan etnik unsurdan gelen toplam 262.000 kişi yaşamaktaydı.²²² Bunların arasında Azerbaycan'da başka önemli bir etnik grup olan Talışlar, Hint-İran dil ailesine mensup Talışça konuşan, Azerbaycan'ın güneyinde ve İran'ın bitişik bölgelerinde yaşayan bir etnik gruptur. Lezgiler gibi, Talışlar da Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra daha fazla hak taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. 1992'de Cumhurbaşkanı Elçibey tarafından, bu azınlıkların taleplerini karşılamak için tüm azınlıkların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve özgürlüklerini savunmayı öngören bir yasal düzenleme yapılmıştır.

²²⁰ Ibid., s. 43.

²²¹ Tokluoglu, op. cit., s. 737.

²²² Ibid., s. 738.

Azerbaycan'daki azınlıkların nüfusu resmi sayımlara göre 21.000, kendi tahminlerine göreyse 200.000 ila 300.000 arasında değişmektedir.²²³

4.2.Talış Etnik Azınlığı ve İran'ın Provokasyon Çabaları

Ülke içerisinde İran'ın Elçibey karşıtı faaliyetleri çoğunlukla İslam yanlısı güçlerin ve muhalefet figürlerinin güçlendirilmesi üzerinde odaklanmış ve Azerbaycan'ın güneyindeki Farsça konuşan Talış azınlığı arasındaki ayrılıkçılığı teşvik etmiştir. İran yanlısı dini hareketleri güçlendirme amacıyla Bakü'deki İran Büyükelçiliği, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine iş insanları ve din adamlarını, planlanmış bir halkla ilişkiler kampanyasının parçası olarak göndermekteydi. İran aynı zamanda merkezi hükümeti görmezden gelerek muhalif liderlerle doğrudan ilişkiler kurmaktaydı. Bu ilişkilerin açık bir örneği, Tahran'ın Azerbaycan'ın bir sonraki cumhurbaşkanı olarak Elçibey'in yerine geçen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti parlamentosu başkanı Haydar Aliyev ile olan ilişkileriydi. Aliyev, İranlı yetkililerle görüşmeler yapmak için İran'a iki kez ziyarette bulunmuştur. Aliyev, bir röportajında İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin onunla görüşmek için kendi uçağını bizzat Nahçıvan'a gönderdiğini söylemiştir.²²⁴

Geçtiğimiz yıllarda da Azerbaycan yayın kuruluşlarında Talışlar ve onların yaşadığı bölgelerde ayrılıkçı hareketler ihtimali üzerine birtakım yazılar yayınlanmıştır. Bu yazılarda sadece İran'ın değil, Rusya'nın da ülkenin iç huzurunu bozmak ve etnik hareketleri alevlendirmek için birçok resmi yayın kuruluşu aracılığıyla Azerbaycan'daki azınlıkların haklarının tamamen ihlal edildiğini, durumun oldukça vahim olduğunu, hatta Talış bölgelerinde itirazlar ve başkaldırıları yaşandığını, bölgede Talışların idareyi ellerine aldığını ve merkezi hükümetin sadece formalite icabı varolduğuna dair yazılar yazdıkları ifade edilmiştir. Rusya'nın Pravda gazetesinde ve diğer yayım kuruluşlarında yayınlanan bu haberler ve Talış azınlığa yönelik “dikkat çekme” çabaları bölgede sadece İran'ın değil, diğer emperyalist güçlerin de etnisite meselesini koz olarak kullanmaya çalıştığının bir kanıtı olarak görülmektedir.²²⁵ Kısacası bu meseleler dikkate alındığında azınlıkların ayrılıkçı hareketlerine ideolojik ve maddi destek

²²³ Ibid., s. 739.

²²⁴ Etibar Guliyev, *The Issue Of The Azeri Minority In Relations Between The Republic Of Azerbaijan And The Islamic Republic Of Iran*, (Yüksek Lisans Tezi), Eastern Mediterranean University (EMU) / Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ), 2013, s. 62.

²²⁵ ALİOĞLU Elçin, “Əyyaş casus və Talış-Muğan Respublikası Müqəvvəsi: yeni oyun aparılır”, *Müsavat Gazetesi*, 05.02.2016, http://musavat.com/news/eyyas-casus-ve-talis-mugan-respublikasi-muqevvasi-yeni-oyun-aparilir_323815.html, (11.03.2018).

sağlamaya gayret gösteren güçlerin varlığı Azerbaycan için etnik unsurların kullanılmasının potansiyel güvenlik tehdidi olarak görülmesine neden olmuştur.

Bazı kaynaklarsa, Bakü'deki İran Büyükelçiliği ile ülkenin ikinci en büyük şehri olan Gence'de 4 Haziran 1993 tarihinde Elçibey'e karşı darbe yaparak onu iktidarı terk etmeye zorlayan Albay Suret Hüseyinov arasında yakın ilişkiler kurulduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca İran'ın, sınır bölgelerinde ayrılıkçı eğilimleri körüklemek amacıyla Talış azınlığı için verdiği mali ve ideolojik desteğe de dikkat çekilmiştir. İran, Elçibey'in yürüttüğü Türkleştirme politikaları üzerine Talış azınlığın şikâyetlerini koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Elçibey'in iktidardan gitmesine rağmen, Alikram Hümbetov liderliğindeki grupların Haziran 1993'te İran sınırındaki Talış nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerde Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti'ni ilan etmeleri Azerbaycan'daki İran etkisinin açık bir kanıtı olarak görülmektedir.²²⁶

5.AZERBAYCAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ ENDİŞESİ: HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ MESELESİ

5.1.Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Yönelik Tartışmalar

İran-Azerbaycan ilişkilerinin güvenlik boyutuna değinildiğinde, ortaya çıkan önemli meselelerden biri de enerji güvenliği konusudur. Hazar Denizi vasıtasıyla kıyıdaş ülke olan İran ve Azerbaycan, bağımsızlığın ilanından beri Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu üzerinde görüş ayrılığı yaşamaktadırlar. Uzun müzakereler yapılmasına rağmen sonuçsuz kalan bu sorun, iki ülke ilişkileri açısından enerji güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görülmektedir. Hazar'ın Hukuki statüsünün belirsizliği, iki ülke arasında güvenlik sorunu olarak ele alındığında, sorunun çözümüne engel olan birtakım iç ve dış etkenler ortaya çıkmaktadır.

Rusya Hazar Denizi yüzeyinin ortak kullanıma açılmasını daha çok askeri açıdan istemektedir. Bu sayede Rusya Hazar'ın kontrolünü ele geçirecek ve bu sayede Hazar kaynaklarının geliştirilmesine etki edecek ve özellikle Batılı yatırımcıların endişe duymasına neden olacak bir duruş sergilemektedir.²²⁷ Putin'in 2000 senesinde devlet başkanı olmasından sonra Rusya'nın Hazar'ın kıyıdaş devletlerine yönelik politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Putin özellikle Azerbaycan'a karşı daha pragmatik davranışlar göstermeye

²²⁶ Guliyev, op. cit., s. 64.

²²⁷ İşyar, Sovyet-Rus Dış politikaları ve Karabağ Sorunu, s. 650.

başlamıştır. Ayrıca ekonomik etkisini kullanmak suretiyle İran'ın Hazar'a yönelik alacağı kararlara etkide bulunmaya çalışmaktadır.²²⁸

Hazar Denizi'nin yasal statüsü ve rejimi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar 1921 ve 1940 yıllarındaki Sovyet-İran Antlaşmaları tarafından belirlenmiştir. Geçmişte yapılan bu antlaşmalar tüm Hazar devletleri için (yeni bağımsız devletler de dâhil) hala bağlayıcı olsa bile, yasal bir belirsizliğe ve sorunlara neden olmuştur. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü söz konusu olduğunda, geçmiş antlaşmalar herhangi bir özellikli meseleye cevap vermemektedir. Bu antlaşmalarda Hazar'ın sadece bir kapalı Sovyet-İran denizi olduğu belirtilmiştir.²²⁹

Genel olarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tanımıyla alakalı ana sorun Hazar'ın göl veya deniz olup olmamasıdır. Zira bu tanım kıyıdaş ülkelerin Hazar petrol ve doğalgaz kaynaklarını ne şekilde paylaşacağını belirleyecektir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 122'ci maddesinde bu konuya aşağıdaki gibi açıklık getirilmiştir:

“Kapalı veya yarı kapalı denizden, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümüyle iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır.”

Bu maddeye göre Don ve Volga kanallarının Hazar'ı Karadeniz ve Azak Denizi'ne bağlaması nedeniyle Hazar “deniz” olarak sayılır ve kıyıdaş devletler arasındaki paylaşımın bu kurallara göre yapılmasını gerekmektedir. Fakat bu durumda kıyıdaş devletler Don ve Volga kanallarından transit geçiş hakkı elde edecektir. Bu nedenle Rusya, Hazar'ın deniz olmasına itiraz etmiştir.

Hazar'ın statüsünün göl olarak belirlenmesi yaklaşımı da kendi içerisinde iki farklı yönetime ayrılmıştır. Hazar'ın göl olarak kabul edileceği takdirde kıyıdaş devletler arasında kendilerinin vardığı uzlaşma zemininde gölün ortak bir şekilde kullanılması birinci seçenektir. İkinci seçenek ise Hazar'ın göl statüsünü kabul ederek milli sektörlere bölünmesidir. Göl olarak

²²⁸ Ibid., s. 649.

²²⁹ Sohbet Karbuz, "The Caspian's Unsettled Legal Framework: Energy Security Implications", *Journal of Energy Security*, 18.05.2010, http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=244:thecaspian's-unsettled-legal-framework-energysecurityimplications&catid=106:energysecuritycontent0510&Itemid=361, (15.06.2019).

değerlendirileceği takdirde Hazar'ın bölünmesi sınır suları ile ilgili mahkeme içtihatları tarafından düzenlenmelidir. Hazar'ın kıyıdaş devletler arasında ortak kullanımı halinde olası sorunlar hukuki belirsizliklere neden olabileceği gibi, milli sektörlerin bölünmesi hususunda da kıyıdaş ülkeler bölünme yöntemleri üzerine anlaşmazlık yaşamaktadırlar.

Hazar'ın kendine özgü olarak değerlendirilmesi gerektiğine inanan yaklaşıma göre ise Hazar ne deniz, ne de göldür. İran ve Rusya tarafından savunulan bu yaklaşıma göre, Hazar'daki hukuki rejim bu sebeple ne deniz hukuku, ne de sınır gölleri için uygulanan mahkeme içtihatları aracılığı ile tam anlamıyla bertaraf edilemez. Taraflar kendi aralarında anlaşmaya vararak belirtilen altyapı çerçevesinde Hazar'daki hukuki rejimi düzenlemek hakkına sahiptirler. Hazar çevresindeki kıyıdaş ülkelerinin sayısı ve tutumları ortak karar almayı oldukça zor hale getirdiğinden, bu yöntemin uygulanması da güçlük yaşanması olasıdır.

Aslında, Hazar Denizi birçok eşsiz özelliğinden dolayı yasal statüsünü ve rejimini tanımlamak için özel bir çerçeveye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu süreç, tüm kıyıdaş devletlerin anlaşmasına bağlı olacaktır. Kıyıdaş ülkelerin Hazar Denizi'nin sınırlanması konusunda kendi yorumları ve görüşleri vardır. Kazakistan ve Azerbaycan, 1982 tarihli Deniz Hukuku Konvansiyonu'nun Hazar Denizi'ne uygulanmasıyla tam bölünme (deniz tabanı ya da toprak altı, su tabakası ve hava sahası) lehine olmasını savunmakta iken, Rusya ve İran ise, Hazar Denizi'nin, tüm kıyıdaş devletlerin hem sularını hem de deniz tabanını kullanmak için eşit şekilde yetkilendirileceği ortak bir deniz (10 millik kıyı bölgeleri hariç) olmasını istemektedir.

5.2.Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde İran Engeli

Uzmanlara göre, İran'ın Hazar Denizi'nin bölünmesi konusunda uyguladığı politikalar iki ana amaca dayanmaktadır. Bunlardan biri, Batı ülkelerinin Hazar Denizi'nde; askeri, jeostratejik ve jeoekonomik katılımına fırsat vermemek, diğeri ise, yeni oluşan şartlardan yararlanarak, Hazar Denizi'nde kendi jeopolitik konumlarını güçlendirmek, bölgedeki Müslüman ülkelerin de hâkimiyeti kazanmak ve bu mekanda Rusya'yı mümkün olduğunca sıkıştırarak nüfuzunu azaltmaktan ibarettir. Kısaca, İran kendi ekonomik çıkarlarından daha fazla jeopolitik çıkarlarla ilgilenmektedir. Çünkü Tahran'ı bu konuda ilgilendiren önemli nokta Hazar'ın "deniz" veya "göl" olarak kabul edilmesi değil, İran'ın jeostratejik güvenliğinin sağlanması ve bölgede aktifleşmiş Batı ülkelerinden kaynaklanan "potansiyel tehlikelerin" önlenmesidir. İran Körfezi ve diğer kara

bölgeleri daha gelişmiş ve zengin enerji kaynakları ve hazır üretim altyapısının zaten mevcut olması sebebinden Hazar'da ekonomik çıkarlar Tahran için ikinci planda yer almaktadır.²³⁰

Uluslararası petrol şirketleri 1990'ların başlarında Hazar bölgesine girdiğinde, ana endişeleri ticari olduğu kadar politik riskler ve karşı karşıya kalacakları zorluklardı. On yıldan kısa bir sürede, bu riskleri yönetmek, Hazar Denizi'nin belirsiz yasal çerçevesine bağlı olan bir risk zincirinin sadece küçük bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Trans-Hazar boru hatlarının inşa edilip edilmeyeceği henüz belli değildir. En az bir tane bile inşa edileceği takdirde, ABD ve AB, Batı etkisini artıracak ve bu nedenle bölgedeki güç dengesini değiştireceği için bu projeyi destekleyecektir. Bu nedenle Batılı güçler, Hazar hidrokarbon kaynakları için Rusya ve İran'ın olmadığı bir ihracat pazarı lehine konum almaktadır. ABD, AB, Rusya ve Çin gibi büyük güçler bölgenin jeopolitik geleceğini şekillendirirken, Türkiye ve İran dâhil olmak üzere bölgesel aktörlerse kendi çıkarlarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Bölgedeki oyuncular çelişen çıkarlar ve önceliklere sahip oldukları için, Trans-Hazar boru hatlarının çıkar çatışmalarını ve farklı oyuncular arasındaki jeopolitik rekabeti alevlendirmesi muhtemeldir.²³¹

Birçok analistin fikir birliği ettiği bir görüşe göre Rusya ve İran arasında Hazar denizinin paylaşılması ve statüsü üzerindeki anlaşmazlığın temelinde Bakü-Ceyhan boru hattını sabote etme düşüncesi vardır.²³² Hazar Denizi kıyıdaş devletlerinin bakanlarının oturumlarında İran temsilcileri, genel olarak her seferinde İran'ın Hazar Denizi'nin yasal statüsü konusundaki tutumlarını bir kez daha tekrarlamaktadır. Bu tutum, son yıllarda İranlı yetkililerin çeşitli düzeylerde (Hazar devlet başkanlarının zirve konferansları dâhil) savundukları bir pozisyonudur ama yine de diğer kıyıdaş ülkelerin bunu kabul etme eğiliminde olduğuna dair hiçbir yaklaşım görülmemektedir. Aynı zamanda, İran tarafının değişken tutumlar sergilediklerine dair birtakım belirtiler de gözlemlenmektedir. Tüm bu tutumlar genel olarak özetlendiğinde, İran'ın iddialarına göre, Hazar Denizi'nde bir kıyı devleti olarak varlığının uzun tarihine rağmen, SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu da dâhil olmak üzere bölgenin yeni kurulmuş ülkeleri İran ile eşit haklara sahip olmaya hazır değildir.

İran temsilcilerinin Hazar Denizinin hukuki statüsüne dair tutumu aşağıdaki gibi özetlenebilir:

²³⁰ Anar Əliyev, "Sahilyanı Dövlətlərin Xarici Siyasəti", *Tarix Və Onun Problemləri*, C. 1, S. 2 (2009), s. 198.

²³¹ Karbuz, loc. cit.

²³² İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, s. 200.

-Hazar Denizi'nin kıyıdaş devletleri Hazar Denizi için yeni bir yasal sistem konusunda ortak paydaya gelene kadar, Hazar Denizi'nin İran ve Rusya'nın 1921 ve 1940 anlaşmalarına dayanan eski yasal statüsü geçerli olacaktır.

- Hazar Denizi'nin yeni yasal statüsü, kıyıdaş devletlerin uzun vadeli, detaylı ve her şeyi kapsayan çıkarlarını gözetmelidir.

-Kıyıdaş devletler kendi politikalarını uygulamak için silahlanma ve askeri güçlerin kullanılmasından kaçınmalıdır.

- Bölge dışı devletler Hazar Denizi'nde herhangi bir rol oynamamalıdır (kıyıdaş olmayan ülkelerin askeri güçleri burada bulunmamalıdır).

- Sınırların belirlenmesi, yasal bir ilke olarak eşitliğe dayanmalıdır.

- Kararlar oybirliğiyle alınmalıdır.²³³

Hazar Denizi'nde kıyısı olan beş devlet 20 yılı aşkın süredir yürütülen müzakereler sonrasında 2018 yılında Kazakistan'ın Aktav şehrinde imzaladıkları anlaşmayla Hazar Denizi ve altındaki rezervlerin kıyısı olan ülkelere kullanılabileceği bilinmesi sağlanmıştır. Bu çerçevede 2016 yılında Astana'da belirledikleri taslak sözleşmesi ve 2017 yılında Moskova'da hazırlanan protokol çerçevesinde belirlenen ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü şekillendiren kararlar bu anlaşmayla resmîyet kazanmıştır. Anlaşmaya göre Hazar Denizi'nin dibi ve toprak altı bölgeleri farklı alanlara bölünürken deniz yüzeyi de deniz sahası, deniz hududu ve kaynakların kullanımı gibi esaslara göre paylaştırılacaktır.

5.3.Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği Açısından Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinin Önemi

Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki hidrokarbon kaynaklarının paylaşılmasına yönelik Batı sermayesinin katılımıyla gerçekleşen uluslararası konsorsiyum haberinin hemen ardından İran, konsorsiyuma büyük bir ilgi duymaya başlamış ve hatta buradan pay almayı denemiştir. İlk zamanlar İran, Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere ayrılmasını savunmuştur. Bununla birlikte, ABD şirketlerinin bölgede güçlendikten sonra Tahran Hazar petrolünde bir paya sahip olamamış ve Hazar'ın statüsü konusundaki bilinen yaklaşımını değiştirmiştir. İran, resmi olarak Hazar

²³³ Barbara Janusz, "The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems", *Royal Institute of International Affairs*, C. 5, S. 2 (2005), s. 7.

kaynaklarının Hazar Denizi'ndeki tüm devletler tarafından ortak kullanımını savunmuştur. Hatta Tahran 1998'de, Kazakistan ile bir anlaşma yaparak Hazar'ın ulusal kesimlere bölünmesini onayladığı için yakın ortağı Rusya'yı sertçe eleştirmiş ve BM'ye şikâyet etmiştir.²³⁴

Bu hususların ışığında, bölgedeki "barış, dostluk ve istikrar dengesine" doğru ilerlemek, gerçek durum göz önüne alındığında pek mümkün gözükmemektedir. Kıyı ülkelerinin sayısız toplantısına konu olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin konvansiyon taslağında üzerinde anlaşmaya varılamayan hususlarla ilgili maddeler hâlâ eksiktir.

Bu koşullar altında, Hazar çevresinde yer alan İran dışındaki diğer devletlerin, İran'ın pozisyonlarında, belki de Rusya'nın telkinleriyle köklü bir değişim bekledikleri görülmektedir. İran Hazar Denizi'ndeki tutumu sonucu kıyıdaş devletler arasında müttefik bulamamıştır Ancak, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü meselesinde, Rusya'nın pozisyonları İran'ın çıkarları ile çatışmaktadır.²³⁵

Azerbaycan, deniz sınırlarını İran'ın eski Sovyetler Birliği ile İran İslam Cumhuriyeti'ni ayıran sınır çizgisi olarak kabul edilen Astara-Hasangulu hattında oluştururken, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından İran tarafı durumu değiştirmeye karar vermiştir. Bunun temel sebebiyse Hazar Denizi kaynaklarının keşfi ve araştırılması ile ilgilidir. Mevcut çalışma dağılımı ile İran, deniz yatağının yaklaşık %14'ünü kontrol etmesine rağmen, beş kıyıdaş devletin ortaklaşa kararıyla yapılması gerektiği fikrini savunan çok sayıda öneri sunmuştur. Bu önerilerin çoğu muhataplar tarafından kabul edilmemiştir. Dolayısıyla İran, Hazar Denizi'nden ve kaynaklarından daha büyük bir pay talep etmek için oldukça yoğun bir kampanya yürütmektedir.²³⁶

Tahran'ın Batı'nın Azerbaycan'ın alanında araştırma yapan şirketlerini tehdit etmek için hava ve deniz kuvvetleri kullanması, enerji üretimi ve enerji güvenliğini tehdit etmekle birlikte, yatırımları ve bu bölgenin ekonomik kalkınmasının da tehlikeye girmesine neden olmuştur.

Bu konu üzerine yapılan analizler, Hazar Denizi havzasının, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra İran'ın gündeminde yeniden ortaya çıktığını ve İran'ın bölgede çok daha aktif

²³⁴ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", Harvard Kennedy School, (event summary).

²³⁵ DİBA Bahman Aghai, "Iran And The Legal Status Of The Caspian Sea: Repeating Positions That No Other Country Accepts", *Payvand gazetesi*, 11.10.2016, <http://www.payvand.com/news/16/nov/1056.html>, (19.03.2018).

²³⁶ Carlo Frappi and Azad Garibov, *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, EGEA s.p.a, 2014, s. 134.

bir rol oynaması nedeniyle Tahran ve kıyıdaş devletler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığını göstermektedir. İran'ın bölgeye karşı tutumu iki unsura dayanmaktadır: genel dış politika vizyonu ve yeni oluşan siyasi harita sonucu sahip olduğu komşuları ile tarihsel ilişkileridir.²³⁷

5.4.Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde İran'ın Savunduğu Tutumun Temel Nedenleri

İran'ın Hazar'ın statüsü ve yeni esaslarla onun bölünmesine dair sergilediği tutum sadece bu ülkenin jeopolitik çıkarlarına yönelik olup diğer kıyı devletlerin menfaatlerine kesinlikle cevap vermemektedir. İran'ın soruna yönelik ileri sürdüğü teklifler temelde bölgede belirsiz jeopolitik koşullar yaratmak için tasarlandığından esas itibarıyla diğer ülkeler tarafından da kabul görmemektedir. İran'ın bu tutumu Hazar denizinin sadece yeraltı kaynaklarının kullanılmasına yönelik bir engel değildir. İran, bu tutumla denizde gemiciliğin ve balıkçılığın gelişmesi, kıyı ülkeleri arasında sınırların belirlenmesi gibi diğer ciddi sorunlara da neden olduğu için hiçbir kıyıdaş ülke tarafından desteklenmemiştir.²³⁸

İran'ın bu tutumunun için en önemli nedenlerinden biri de petrol boru hattı meselesidir. İran, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı alanındaki son gelişmeleri bir tehdit olarak görmüş ve projenin gerçekleşmesini engellemek için elinde bulunan tüm araçları kullanmıştır. İran Hükümeti, Bakü-Ceyhan projesinin kabul edilemeyecek kadar pahalı olduğunu ve sıklıkla toplam 3,7 milyar doları bulan maliyetini vurgulamıştır. Tahran'ın Moskova ile birlikte bu projeye karşı yürüttüğü kampanyanın özü, Bakü-Ceyhan projesi kapsamında kurulacak petrol ve gaz boru hattının (Tengiz petrolü ile Türkmen gazının da Bakü'ye bağlanması için) yapılmasının, istenmeyen ekolojik sonuçlar doğuracağını iddia etmesi olmuştur. İran propagandasının başlıca araçlarından biri de, dünyayı Hazar'da, özellikle Azerbaycan sektöründe, gerçekte olduğundan daha az petrol rezervinin bulunduğu fikrine ikna etmek olmuştur.²³⁹ Özellikle ABD'nin boru hatları konusunda gösterdiği katı tutum, Rusya'nın da arka bahçesi olarak gördüğü Hazar bölgesini güvenlik altına almak için daha kararlı bir tutum göstermesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın İran'la silah satışını kabul etmesi de, bu politkanın bir parçası olarak görülmektedir. Bundan dolayı ABD'nin Hazar'da takındığı katı tutum, Hazar kaynaklarının

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Mədinə Həmidova, *Azərbaycanın Xəzər və Mərkəzi Asiya region dövlətləri ilə əməkdaşlıq Münasibətlərinin inkişafı*, (Yüksek Lisans Tezi), Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Magistratura Mərkəzi, 2016, s. 25.

²³⁹ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", (event summary).

geçişinden pay alma beklentisinde olan diğer ülkeler için de bazı gerginliklerin oluşmasına neden olmaktadır.²⁴⁰

6.KARABAĞ SORUNU'NUN İRAN VE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN BİR OKUMASI

6.1.Dağlık Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı

Tarihi Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmaklarıyla şimdi Ermenistan içerisindeki Gökçe Gölü arasında bulunan dağlık bölgeyle bu bölgeye bağlı ovalardan oluşur. Aynı zamanda, XVII. asrın ortalarında bu topraklar üstünde kurulan bir Azerbaycan Türk Hanlığının da ismini taşımaktadır. Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile birlikte Ermenistan ve İran'ı da kontrol altında tutabilecek bir noktada bulunmasından dolayı bölge açısından jeopolitik önemi bulunmaktadır. Karabağ bölgesiyle eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'ni birbiriyle karıştırmamak lazımdır. Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, tarihi Karabağ bölgesinin (yüzölçümü 18000 km²) yalnızca 4392 km²'lik kısmını oluşturmaktaydı.²⁴¹

Azeri ve Ermeniler arasındaki kökeni 19.y.y'a dayanan Dağlık Karabağ sorunu 1988 yılında bunalıma ve uyuşmazlığa dönüşmüştür. 1992 yılında silahlı çatışmaya dönüşen bunalım 1994 yılında ateşkes ilanından itibaren günümüze kadar barışçıl yollarla çözülememiştir. Özellikle ermeni tarafının uyuşmazlığa dönük tutumlarının temelinde Rusya'nın bu ülkeye dönük kuşatıcı politikaları gelmektedir. Ayrıca içsel anlamda Ermenilerin tarihsel anlamda idareleri altına yaşadığı uluslarla olan sorunları da etkin bir faktördür.²⁴²

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın dış politika gündeminde bir numaralı gündem maddesidir. 1991-94 savaşıdan beri eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi toprakları ve Azerbaycan'ın diğer yedi bölgesi (rayonu) Ermenistan işgali altındadır. Ermenistan, işgal altındaki bölgelerde mali ve idari açıdan Ermenistan'a bağımlı olan ve tanınmayan "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni destekleyerek bu rejimin uluslararası seviyede tanınmasını teşvik etmesine rağmen, kendisi de bu rejimi tanımamaktadır. Dünyada tek bir devlet bu devleti

²⁴⁰ İşyar, *Sovyet-Rus Dış politikaları ve Karabağ Sorunu*, s. 651.

²⁴¹ Aslanlı, op. cit., s. 35.

²⁴² İşyar, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", s. 2.

tanımazken, Azerbaycan toprak bütünlüğü uluslararası arenada tüm ülkeler tarafından tanınmaktadır.²⁴³

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Azerbaycan'ı büsbütün savunmasız bırakmıştır. Temmuz 1992 seçimleriyle başa geçen Elçibey iktidara gelir gelmez Karabağ problemini tekrar AGİT'in gündemine taşımıştır. Azerbaycan'a karşı oluşan ılımlı yaklaşım, etkisini Helsinki toplantısında göstermiş ve söz konusu toplantıda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ilişkin karar alınmıştır.²⁴⁴

1993 yılında BM Güvenlik Konseyi işgalci güçlerin Azerbaycan'dan koşulsuz olarak geri çekilmesini talep eden dört kararı (822, 853, 874, 884) onaylamıştır. Fakat bu kararların hiçbirine uygulanmış ne de uygulanmaya zorlanmıştır. Dahası, hem Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi hem de Avrupa Parlamentosu, Azerbaycan topraklarının işgalini kınayan kararlar kabul etmişlerdir, ancak ilgili kararlar herhangi bir yaptırıma yol açmamıştır. Çatışmayla ilgili barış süreci ve müzakereleri, 1994 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkes anlaşması sonrasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı tarafından kurulan Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmektedir. 1997'de, Minsk Grubu'nun formatına Rusya, Fransa ve ABD'den oluşan "üçlü" ortak eş başkanlık sistemi getirilmiştir.

Elçibey zamanında Azerbaycan, AGİT bünyesinde yapılan toplantılarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği görüşünü sıklıkla vurgulamıştır. Karabağ probleminin çözülmesi için AGİT'le görüşmeler sürmüştür. Elçibey'e karşı yapılan darbe teşebbüsünün ardından Azerbaycan'da iktidar olmaya yaklaşan Haydar Aliyev döneminde, 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ile Karabağ'daki ayrılıkçı Ermenilerin meclis başkanları ateşkes anlaşması imzalamışlardır. Bu ateşkes, 12 Mayıs'ta yürürlüğe girmiştir.²⁴⁵ Ateşkes, fiili olarak Ermeni işgalini durdursa da, Azerbaycan, bu zamana kadar geçen sürede topraklarının %20'sini kaybetmiştir.

Ermenilerin Haziran-Temmuz 1993 tarihleri arasındaki saldırıları sonucu 500 binden fazla Azeri göçmen (kaçgın) durumuna düşmüştür. Sovyetler Birliği'nin son döneminde başlayan

²⁴³ Makili-Aliyev, op. cit., s. 6.

²⁴⁴ Emine Vildan Özyılmaz, Emine Vildan, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S. 2 (2014), s. 201.

²⁴⁵ Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu Ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Nations*, C. 6, S. 1 (2011), s. 1145.

çatışmalar ve Azerbaycan-Ermenistan savaşları sırasında Azerbaycan'ın nüfus yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Azerbaycan yaşanan uyuşmazlığı başından itibaren Ermeni ulusçularını Dağlık Karabağ bölgesini Azerbaycan'dan kopartarak sorunun büyümesine neden olmakla suçlamaktadır. Azeriler Ermenilerin bu tavır ve tutumlarını asla kabul etmeyerek, bu bölgenin bağımsız bir birim olduğunu ve Dağlık Karabağ Ermenilerini 'Azerbaycan vatandaşları' olarak görmektedir.²⁴⁶ 1989 yılında yapılan sayımda Ruslar ve Ermeniler etnik gruplar arasında büyüklük bakımından Azerbaycan Türklerinden sonra gelmekteyken 1999 nüfus sayımında bunların oranı ise, Lezgilerden daha az olmuştur. Nüfus içerisinde 4. büyük çoğunluğu oluşturan Ermeniler ise, Azerbaycan'da %1.5 oranı ve 120.700 nüfusuyla sadece Karabağ Bölgesinde yaşamaktadır. Ancak az miktarda Bakü ve çevresinde de Ermeni nüfus bulunmaktadır.²⁴⁷

6.2.İran ve Azerbaycan İlişkilerinde Kilit Bir Anlaşmazlık Faktörü Olarak Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika çizgisinde İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkiler her zaman ana konulardan biri olmuştur. Fakat Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerde farklı zamanlarda, anlaşmazlıklar ve zıtlıklar yaratan bir konu da İran'ın Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tutumudur.

İran, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve diplomatik ilişkiler 12 Mart 1992'de kurulmuştur. Resmi ilişkiler kurulmadan önce de taraflar birbirleriyle karşılıklı ilişkileri geliştirme konusuna oldukça ilgili durmaktaydılar. 1990 yılında İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani, Aralık 1991'de Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaretler esas olarak Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasında İran'ın arabuluculuğu kapsamında yapılmıştır. Bu arabuluculuk faaliyeti ise, Ermenistan'ın işgalinin sona ermesinde etkili olmamıştır. İran'ın arabuluculuk faaliyetleri Azerbaycan için trajedi ile sonuçlanmıştır. 1992 Şubat ayının sonunda, İran liderinin de katılımıyla Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır.²⁴⁸

7 Mayıs 1992'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kullanan Yakup Memmedov İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber

²⁴⁶ İşyar, "Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri", s. 4.

²⁴⁷ Gökçe, loc. cit.

²⁴⁸ "Azerbaycan-İran münasibetleri", *Heydər Əliyev İrsi*, 24.06.2008,

<http://lib.aliyevheritage.org/print.php?lang=az&page=7586806>, (21.10.2019).

Rafsanjani'nin arabuluculuğunda Tahran'da görüşme yaparak anlaşmaya varmışlardır. Yapılan görüşmelerden sonra ateşkes rejiminin yürürlüğe girmesi, tüm iletişimin açılması ve tüm tarafların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmekte iken, bu anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra 8 Mayıs'ta Karabağ'daki Ermeni güçleri Şuşa'yı ele geçirmişlerdir. Bu durumu Tahran'dan ayrılırken havalimanında öğrenen Yakub Memmedov bu olayı şu cümlelerle duyurmuştur:

*“Havaalanında olduğumda, Şuşa'nın işgaliyle ilgili Rafsanjani'ye bilgi verdim ve bunun nasıl gerçekleştiğine dair Ter-Petrosyan'dan bilgi istedim. Rafsanjani benim yanımda telefonla Ter-Petrosyan'ı aradı ve ondan Farsça neler olduğunu sordu. Petrosyan Şuşa saldırılarından habersiz olduğunu ve şehrin kuşatmasını kaldırmak için elinden geleni yapacağını söyledi. Ne yazık ki, sonraki olaylar Şuşa'nın geri alınmasını engelledi.”*²⁴⁹

Şuşa'nın işgalinden on gün sonra Ermenistan'da İran büyükelçiliğinin açılması ise şüphesiz İran'ın Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan'ı desteklediğini açıkça göstermiştir. Dahası, Aras Nehri'nin sağ kıyısındaki bölgeler Ermenistan silahlı kuvvetlerinin kontrolü altında olduğu için, İran'ın, özellikle Azerilerin yaşadığı bölgelerinin Azerbaycan'la sınırlarının kısıtlanması da İran'ın bir bakıma işine gelmekteydi.²⁵⁰

1993 yılının Nisan ayında, Dağlık Karabağ sınırları dışındaki Kelbecer bölgesi de Ermeni askerleri tarafından işgal edilmiştir. Birleşmiş Milletler, ABD ve Rusya, bölgeyi geri almak için yapılan girişimlere katılmış, bazı önlemler alınmış, ancak sonuç değişmemiştir. Bu olaylar yaşandıktan sonra, Türkiye, Azerbaycan'la dayanışma içinde hareket ederek, Ermenistan'la sınırlarını ve ülke üzerinden Ermenistan'a giden tüm yolları kapatmıştır. Hatta o dönemde devam eden bu çatışmalar, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye, çatışmalara Ermenilere baskı oluşturarak müdahalede bulunma izlenimi verdiğinde Rusya'dan “üçüncü dünya savaşı çıkar” tehdidi gelmiş ve bunun üstüne Türkiye geri adım atmıştır.²⁵¹ Öte yandan İran ise, Ermenistan'a yardım için tüm yolları açmıştır. Eğer İran bu şekilde hareket etmeseydi, Ermenistan'ı agresif işgal politikasından vazgeçirmek belki çok daha kolay olabilirdi. Bu süreçte Rusya Ermenistan'ı Azerbaycan'a baskı uygulamak için kullanmıştır. Rusya'nın bu

²⁴⁹ İSMAYILOV Vüqar, “İranın Qarabağ vasitəçiliyi - Tehran Bakı ilə Yerevanı barişdırı biləcəkmı”, 09.02.2018, <http://modern.az/az/news/156662#gsc.tab=0>, (22.03.2018).

²⁵⁰ Kəmalə Ruintan, “Dağlıq Qarabağ Problemi və İran İslam Respublikası”, *Tarix Və Onun Problemləri*, S. 2 (2010), s. 142.

²⁵¹ Ömer Göksel İşyar, "Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekler", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C.3, S. 6 (2008), s. 126.

bağlamda Azerbaycan'la problemlili ilişkilere sahip olması; Dağlık Karabağ krizinde daha çok Ermeniler lehine tutum sergilemesini kolaylaştıran bir etken olmaktadır.²⁵²

2001 yılında gerçekleşen Key West görüşmeleri sırasında ABD tarafından Ermenistan'ı, işgal altında olan Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ toprakları ile birleştiren ve Azerbaycan'ın topraklarından geçen "Laçin koridorunun" kurulması, bunun karşılığında ise Ermenistan arazisi olan ve Ermenistan'ı İran'a bağlayan Mehri bölgesi Azerbaycan'ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile birleştirecek alternatif koridor olarak önerilmiştir. İran, bunu kuzey sınırlarına bir tehdit olarak gördüğü için bu öneriye şiddetle karşı çıkmıştır. Bir yandan, İran ve Ermenistan arasındaki ilişkiler kesintiye uğrayacak, diğer taraftan, bu yaratılan koşullarla iki Türk devletinin ve Orta Asya'nın birbirleriyle direkt bağlantı kurmasına olanak sağlanacaktı.²⁵³

Key West görüşmeleri sürecinde Fransa ve Rusya arabuluculuk çalışmalarında İran'ın da aktif rol alması gerektiğini savunmuş, fakat ABD bu fikri soğuk karşılamıştır. Buna rağmen ABD, İran'ın arabuluculuk faaliyetini dengeleme amacı ile Türkiye'nin de sürece katılımını destekleyen bir teklif vermediği için Azerbaycan ve Türkiye'yi Key West görüşmelerinde hayal kırıklığına uğramıştır.²⁵⁴

Dağlık Karabağ sorununun çözümünde tartışılan konulardan biri de, bir siyasi anlaşmanın imzalanmasından sonra Batı'nın veya üçüncü bir ülkenin bölgeye bir barış gücü ordusunun konuşlandırılması olmuştur. ABD'nin bölgedeki varlığından, özellikle de barışı koruma misyonlarındaki görevlilerinden rahatsız olan İran, bu fikrin çeşitli şekillerde gerçekleştirilmesine karşı çıkmış ve bu durumu ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır.²⁵⁵

6.3. İran'ın Arabuluculuk Çabaları Ve Sonuçları

1993 yılında iktidara gelen Aliyev, öncelikle Azerbaycan'ı tekrar Bağımsız Devletler Topluluğu'na sokmanın yanı sıra acil olarak savaşı durdurma yolunu tercih etmiştir. Ancak Azerbaycan'ın düzenli bir ordusunun olmaması, çeşitli milis kuvvetleriyle kendisini savunması sorununa, siyasi istikrarsızlık probleminin de eklenmesi sonucunda, 1993 yılı itibariyle topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesini engelleyememiştir. 12 Mayıs

²⁵² İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, s. 198.

²⁵³ Ruintan, op.cit., s. 140.

²⁵⁴ İşyar, *Bölgesel Ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları Ve Karabağ Sorunu*, s. 657.

²⁵⁵ Vüsal Qasımlı, Zaur Şiriyev, Zülfiyyə Vəliyeva, "İran Ermənistan Münasibətləri: Geosiyasi Reallıq Versus Siyasi İddialar", *Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı, (2011), s. 28.

1994'te ateşkes imzalanmasından sonra Haydar Aliyev, kısa sürede iç siyasette de istikrarı sağlamıştır. Arkasından Karabağ sorununun çözümüne yönelmiştir. Bu çerçevede AGİT ve diğer uluslararası güçler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede AGİT aracılığıyla sorunun çözümüne ilişkin öneriler sunulmuş, ancak Birleşmiş Milletlere bağlı Minsk grubunda sürdürülen barış görüşmeleri, Ermenistan'ın sürekli karar değiştirmesi ve BM'ye üye ülkelerin durumu ciddiye almaması yüzünden bu durum herhangi bir neticeye ulaşamamıştır.²⁵⁶

29 Haziran - 2 Temmuz 1994 tarihleri arasında İran'ı ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Haşimi Rafsancani ile ikili işbirliğini derinleştirmeye yönelik görüşmelerde bulunmuştur. Bu ziyaret sonucunda, Azerbaycan ve İran tarafları çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır. Haydar Aliyev Haşimi Rafsancani ile görüşmesinde İran İslam Cumhuriyeti'nin Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunda konumunu ve tutumunu netleştirmesini, bunun taraflar arasında kabul edilen bir bildiri ile gösterilmesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Vilayeti ile yapılan görüşmelerden sonra, Ermenistan'ın saldırgan ve işgalci politikalarını kınayan bir bildiri yayınlanmıştır. Diğer yandan Haşimi Rafsancani Bakü'yü ziyaret etmiş ve eş zamanlı olarak, Ermeni birlikleri İran sınırındaki Azerbaycan'ın Zengilan bölgesini işgal etmiştir. Saldırı ve işgal sonucunda bölgeyi İran tarafının yardımıyla terk eden nüfus Aras nehrini geçerek bu ülkeden Azerbaycan'a gelmiştir.²⁵⁷

Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden sonra rahatlayan İran tarafı Haydar Aliyev'in hâkimiyetini güçlendirmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Yinelenen Ermeni saldırıları binlerce mülteciyi Aras nehri üzerinden sınırı geçerek İran'a girmek zorunda bırakmıştır. Bu olaylar Güney Azerbaycan'ın yerel nüfusunu öfkelendirmiş ve Kuzeydeki Azeri kardeşleri için duydukları sempati ve dayanışmayı arttırmıştır. Kendi topraklarında yaşanabilecek iç karışıklığı önlemek ve savaş mağdurlarına yardım etmek için İran, Azerbaycan'da başka insani yardım biçimleriyle birlikte bir mülteci kampını finanse ederek inşa etmiştir.

Her durumda, özellikle de Ermeni silahlı birliklerinin Karabağ çevresindeki bölgeleri işgal ettiği dönemde İran'ın yardımları Azerbaycan açısından ciddi öneme sahip olmuştur. 6 Eylül 1993 tarihinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne insani yardımları konusunda bir protokol imzalanmıştır. İran tarafı Ermenistan'ın saldırısı sonucunda mülteci ve

²⁵⁶ Özyılmaz, op. cit., s. 202.

²⁵⁷ "Azərbaycan-İran münasibətləri", *Heydər Əliyev İrsi*, 24.06.2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=7586806>, (21.10.2019).

zorunlu göçmen olan Azerilere yaptığı insani yardımı artırmıştır. Ermenistan'ın işgalci politikasının ilk günlerinden İran'ın "Hilal-ı Ahmar" ("Kızılay") örgütü İmişli, Saatlı ve Bilesuvar bölgelerinde çadır kamplar kurmuştur. Kızılay teşkilatı bu çadırlarda yaşayanlara yiyecek ve temel ihtiyaç yardımları sağlamış ve aynı zamanda Ayetullah Humeyni'nin "İmdad" örgütü de Azerbaycanlı zorunlu göçmenlere yardım etmek için bazı faaliyetlerde bulunmuştur.

6.4. İki Ülke Arasında İşbirliği Ve Ortaklık

İran özellikle, bölge ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmasının ilk senelerinde yayılmacılık alanı oluşturmak için özellikle ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin kendisine yönelik projelerini engelleme gayreti içerisine girmiştir. Bağımsız Azerbaycan'ın güçlenmesi durumundaysa bunun kendi sınırları içerisindeki Azerbaycan Türkleri üzerinde yapabileceği etkiyi belirli bir sınırdan tutmak istemiştir. Bölgedeki tabiat rezervlerinin yabancı şirketlerce çalıştırılmasını ve bu kaynakların uluslararası pazarlara sunulmasını önlemek de İran'ın bölge için planlarından biri olmuştur. 2000'li yıllarda İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorun şiddetlendikçe ve İran Batılı güçlerin askeri ve siyasal açıdan hedefi olma konumu güçlendikçe İran açısından Güney Kafkasya "milli güvenlik riski" taşıyan bölgeler olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁸

Son beş yılda Azerbaycan-İran ilişkileri tarihinin en hızlı gelişme evresini yaşamaktadır, iki ülke arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve insani ilişkiler tüm yönlerde gittikçe güçlenmektedir. Her iki devlet başkanının da çabası, karşılıklı olarak faydalı işbirliğinin daha da derinleştirilmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin daha da güçlenmesi yönündedir. İran ve Azerbaycan sadece iki taraflı olarak değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası öneme sahip olan projelerde de başarılı bir şekilde işbirliği yapmaktadır. Bu projeler alt yapı, demiryolu başta olmak üzere ekonomik olmakla birlikte, kültür ve sanatsal alanlarda da görülmektedir.

İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler işgal politikasının sonucu olarak bölgedeki büyük projelerin dışında kalan Ermenistan'ı oldukça rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığın sonucu olarak, Ermenistan yönetimi son dönemde bir yandan İran'la ilişkileri yoğunlaştırmak için çaba göstermekte, diğer yandan da Azerbaycan-İran ilişkilerine zarar vermek için çeşitli araçlardan yararlanmaya çalışmaktadır. Son yıllarda Azerbaycan ve İran arasındaki turizm ilişkileri de hızla gelişmektedir. Hükümet verilerine göre, 2017 yılından sonra uygulamaya konulan elektronik vize sistemi olan, ASAN Vize sistemi ile vize alan yabancılar arasında ilk sırada İranlılar yer almaktadır. Turizm alanındaki bu karşılıklı gelişmeler Ermenistan rejimini ciddi bir şekilde

²⁵⁸ Aslanlı, op. cit., s. 19.

rahatsız etmektedir. Ermenistan, İranlı turistleri Karabağ ve işgal edilmiş bölgelere çekmek için tüm yolları denemekte; hatta bu amaç için İran medyasının imkânlarından yararlanmaya çalışmaktadır.²⁵⁹

6.5. Ermenistan'ın İran'da Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Faaliyetleri

Ermenistan, enerji kaynakları açısından fakir bir ülkedir. Bu açıdan Rusya dışı bağımlı olan bu ülkenin en önemli destekçisi durumundadır. Hazar'da bulunan enerji kaynaklarına çok yakın bir konumda bulunan Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı uyguladığı politikalarından dolayı bu kaynaklardan yeterince yararlanamamaktadır.²⁶⁰ İran ise, Ermenistan ile ilişkilerini bu açıdan sadece Azerbaycan'a karşı verdiği savaşta Ermenistan tarafına yönelik destekle sınırlı tutmamaktadır. Aynı zamanda bu iki ülke arasında elektrik ve doğalgaz merkezli enerji işbirliği de sağlanmaktadır. İran'ın bu yöndeki ilişkileri geliştirmek için istekli olmasına rağmen, zaman zaman Rusya'nın ve Batı'nın engeline takıldığı için İran-Ermenistan ilişkileri istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir.²⁶¹

Ermenistan tarafı, İran'la ilişkilerini genişletmek girişimlerinde sadece ikili ilişkilerin gelişimi için çalışmakla birlikte, geniş çaplı bir anti-Azerbaycan faaliyeti de gerçekleştirmektedir. Bunun için resmi kanalların yeterli olmadığını iyi anlayan Ermenistan yönetimi "kamu halk diplomasisi"nden, sivil toplum kuruluşlarından, medya araçlarından, İran'da yaşayan Ermenilerin imkânlarından istifade etmektedir.²⁶²

Tabii ki, bu tür örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Fakat bir şey muhakkaktır ki, Ermenistan'la ilişkiler ve Dağlık Karabağ meselesine yaklaşım Azerbaycan-İran ilişkilerinde önemli bir etki faktörüdür ve İran tarafı bunu dikkate almalıdır. İran tarafı karşılıklı ilişkilerde 'üçüncü ülke'lerin etkisi hakkında konuşmayı ve bu konunun açıldığı her seferinde İsrail'in Azerbaycan'la ilişkilerini örnek olarak göstermektedir.²⁶³

²⁵⁹ ÖLİYEV Həsən, "İran adlanan dövlətin xarici siyasət kursunda Azərbaycan Respublikasına münasibəti və israil-Azərbaycan əlaqələrinə yalan mövqeyi", *GÜNAZ TV*, 05.04.2017, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-adlanan-dovletin-xarici-siyaset-kursunda-azerbaycan-respublikasına-munasibeti-va-israil-azerbaycan-elaqelerine-yanlan-movqeyi-m93177>, (22.03.2018).

²⁶⁰ Gökçe, op. cit., s. 1150.

²⁶¹ Aslanlı, op. cit., s. 31.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Ibid.

Azerbaycan Cumhuriyeti, İran'ın Kafkasya'daki artan emellerini Türkiye ile işbirliği faaliyetleri yoluyla karşılayabilirse, Rusya'nın baskısını dengeleyebilecek ve onu etkisiz hale getirebilecektir. Rus dış siyaseti, çevredeki (özellikle Türkiye'yle arasında bulunan Güney Kafkasya'daki) bölgesel sorunlarda içedönüklükten uzaklaşarak dışa dönme sinyalleri vermeye başlamıştır. Bu çerçevede, Moskova, yıllardır, yakın çevresindeki ülkeler ile yoğun ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'yi kendisi için büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Buna karşın, Ankara ise, Ermenistan'da hâkim durumda olmaya çalışan Rusya'yı kendisi için ve bölge için büyük bir tehdit olarak görmektedir.²⁶⁴ Buna ek olarak, Batının varlığı ve özellikle ABD'nin nüfuzunun güçlendirilmesi bu amaca ulaşmada önemli bir etkidir. Tahran-Moskova-Erivan (ve Tahran-Moskova-Erivan-Atina) koalisyonuna karşı olarak, Bakü-Tiflis-Ankara-Washington arasında bir ittifak kurulmaya başlamıştır (Tel-Aviv de bu gruba katılabilir). Böylece, Azerbaycan ve İran, bölgede ortaya çıkan rakip koalisyon üyelerine dönüşmektedir. Bu rekabet, bölgesel jeopolitik gelişmelerde, özellikle de Hazar petrolü için mücadelede kendini daha açık bir şekilde göstermektedir.²⁶⁵

²⁶⁴ İşyar, Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri, s. 127.

²⁶⁵ Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects", (event summary).

SONUÇ

Soğuk savaş dönemi sonrasında değişen ve dönüşen uluslararası sistemde uluslararası ilişkiler bağlamında hakim realist paradigma çerçevesinde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Yeni ortaya çıkan çok kutuplu sistemde daha fazla çatışma oluşturup oluşturmayacağı ya da uluslararası iş birliklerinin boyutu gibi sorunlar teorisyenlerin temel tartışma konuları haline gelmiştir. Bu çerçevede realist teori de kendi bünyesinde dönüşüm geçirerek daha dinamik bir bakış açısını kazanmıştır.

Neoklasik realizm devletlerin uluslararası eylemlerinin doğurduğu sonuçları açıklamaya çalıştığı için soğuk savaş sonrası uluslararası siyaset teorisinde etkin bir hal almıştır. Neoklasik realizm, uluslararası sistemin devletleri benzer dengeleyici stratejiler geliştirmeye veya bağımsız varlıklar olarak riskten kurtulma gibi uyarlama stratejilerini kabul etmeye zorlayan bir teori olmuştur. Bu teoriye göre, ulusal çıkarları bireysel çıkarların toplamından farklıdır. Aksine, ulusal çıkarlarda farklılıkların çoğunluğu; nihai bir uluslararası otoritenin olmayışından, ulusların ele geçirilmemesi ve yağmalanmayacağına dair hiçbir teminatın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre güvenlik bir kamu yararıdır. Devlet güvenlik sağlanmasından sorumlu bir aygıttır ve uygulanan dış politikada karar alıcılar, bir yandan uluslararası ortama reaksiyon gösteren, diğer taraftan da ülkenin iç kaynaklarını mobilize eden bir kombinasyonda hareket etmektedir. Çalışmada neoklasiklerin savunduğu bu güvenlik anlayışı üzerinden iki ülke ilişkileri analiz edilerek daha bütünsel bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Neoklasik realizm, bir dış politika teorisi olarak kabul edildiğinden, seçilen araştırma konusu için elverişli bir teorik çerçeve sağlamaktadır. Neoklasik realistlerin amacı, bir ülkenin dış politika davranışını herhangi bir zamanda ve herhangi bir durumda açıklayan değişkenlerin ne olduğudur. Bu teorinin temel ilkesi ise, dış politikanın uluslararası yapı ve iç değişkenler arasındaki karmaşık ilişkilerin boyutunun ölçülmesidir. Bu teoriye göre ulusal güç ve devletin uluslararası yapıdaki konumu, ülkenin dış politika seçimlerinde belirleyici faktörler olsa da, önemli ölçüde iç değişkenler de ülkenin dış politikasını şekillendirebilir. Bu bağlamda, neoklasik realistler uluslararası ilişkiler alanında uluslararası sistemle devlet arasında bir köprü kurma yolunu seçerek sorunlara çözüm aramaktadırlar. Ülkelerin dış politika davranışlarının şekillendirilmesinde göreceli gücünün önemini savunan neoklasik realistlere göre, bir devletin dış politikasındaki net davranışsal görünümü, nedensel zincirin yerel düzeydeki değişkenleri hangi ölçüde etkileyeceği belirlemektedir. Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkiler incelendiğinde hangi

iç değişkenlerin belirleyici olduğu araştırma sonucunda saptanmış, öne çıkarılan bu iç değişkenlerin rolüne karşılıklı ilişkilerin tarihsel anlatımı dâhilinde değinilmiştir.

Neoklasik realizm düşüncesine göre uzun vadede devletlerin göreceli güç kapasitesi dış politika davranışlarının sonuçlarını belirlese de, bu kısa vadede oluşacak sistemik baskılarla şekillenen dış politika davranışlarını tam olarak yansıtmayacaktır. Dolayısıyla devletin göreceli gücü, genel olarak kısa zamanda odaklanma ve tepki verme gerektiren uluslararası krizler sırasında ülkenin dış politika davranışının temel bir etkeni olmamaktadır. Çalışmada kısa vadede iki ülke ilişkilerinin okuması dolayısıyla ülke yöneticilerinin düşünce tarzı ve dış politika davranışlarına etki eden politik grupların da dâhil edildiği bir analiz üzerinden yapılmıştır.

Soğuk savaş sonrasında zayıflayan ve sonrasında dağılan Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bu dönemde özellikle dış politika bağlamında yeni bir döneme adım atmıştır. Bu dönemde bağımsızlık sonrası kurulan hükümetin yaşadığı politik istikrarsızlık ve arkasından oluşan Karabağ sorunuyla birlikte belirsizliğe dönüşen dış politika davranışı zorlu birtakım diplomatik sıkıntılarla karşılaşmıştır. Özellikle eşzamanlı olarak Ermenistan'ın saldırılarının artması ve milliyetçi ayrılıkçılık hareketlerinde görülen artıştan dolayı Azerbaycan zorlu bir dış politika çıkmazının içinde kalmıştır. Sonrasına Aliyev hükümetinin kurulmasıyla nispeten bu zorluklar giderilmeye çalışılarak devlet bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak ve uluslararası toplumla siyasi ve ekonomik entegrasyonun sağlanması için belirli stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır. Yaşanan iç sıkıntıların dış politikaya yansımaları bağlamında iki ülke ilişkilerinin arka planının anlaşılması amacıyla Azerbaycan'ın geçirdiği bu zorlu süreç ve kalkınma dönemine de çalışmada etraflıca yer verilmektedir. Bu dönemde Azerbaycan hükümetinin, uluslararası toplumu karşılıklı olarak işbirliği kurma ihtiyacı içinde olduğuna inandırmaya, kendi ulusal çıkarlarını, dünya güçlerinin kesişen ve çarpışan çıkarlarıyla uzlaştırmaya ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve güvenliği için uluslararası güvenlik teminatı kazanmak için önemli sayılacak adımlar atmaya çalıştığı gözlemlenmiştir.

Çalışma sonucunda Azerbaycan hükümetinin dış politika davranışını belirleyen en önemli unsurlardan birinin mevcut enerji kaynakları olduğu ve devletin bu kaynakları karşılaşılan sorunların çözümünde etkili bir şekilde kullanmaya çalıştığı kanaatine varılmıştır. Neoklasik realist teoride bağımlı değişken olan dış politikayı şekillendiren bağımsız değişkenleri filtreleyen ara değişkenlere İran Azerbaycan örneği üzerinden bakıldığında enerji kaynakları belirleyici bir ara değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan hükümeti öncelikle Batılı

enerji şirketlerini ülkeye çekerek, petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesinde bu unsurları kullanmıştır. Sonrasında ise üretilen enerji kaynaklarının küresel dünyada etkili bir şekilde pazarlanmasının sağlanması için gerekli olana altyapı çalışmalarının tamamlanması için gayret göstermiştir. Bunun sağlanmasında önemli unsur ise, alternatif ulaşım koridorlarının oluşturulması hedeflenmiştir.

Azerbaycan'ın izlediği enerji politikaları ile oluşturulan üretim ve dağıtım faaliyetleri, hem bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip devletleri, hem bölgesel güçler, hem de küresel güçler tarafından, rekabet ve işbirlikleri çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Burada belirleyici unsur dış politikanın artık sadece barış ve güvenliğin korunmasıyla değil, refahın sağlanmasıyla da ilgili olduğu düşüncesi olmuştur. Azerbaycan'ın bu tutumu bölgede bir güç unsuru olarak kendi egemenliğini tesis etmeye çalışan İran'ın çıkarları ile çatıştığı için İran, komşusunun Batı ile olan iyi ilişkilerini kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren bölgesel aktörler olan; Rusya, İran ve Türkiye gibi ülkelerin direkt etkilerine maruz kalmıştır. Oluşan baskı durumu Azerbaycan dış politikasına önemli ölçüde etki etmektedir. Özellikle Karabağ sorunu, bölgesel tehdit unsurları, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji güvenliği gibi konular bu etkinin oluşmasında başlıca faktörler olarak göze çarpmaktadır. Bu süreçte Azerbaycan dış politikasının temel hedefini ise başta bölge ülkeleri olmak üzere Dünyanın tüm devletleri ile eşit ve hukuka dayalı ilişkiler kurmak oluşturmuştur. Özellikle küresel dış politika eğilimlerini dengeleme ihtiyacı Azerbaycan dış politikasına yön vermektedir. Batı ve Rusya için nüfuz mücadelesinin yoğunlaştığı bölgede İran da etkili politikalar üretmeye çalışan bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda konjonktür ve bölgesel dengeler açısından İran Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. İki ülke arasında kurulan politik ilişkiler bu ülkelerin yaşamsal mevcudiyetleri, çıkarları ve güvenlikleri açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada iki ülke ilişkilerine etki eden önemli faktörler belirlenmiş, bölgedeki enerji ve güvenlik sorunları, Karabağ sorunu, Güney Azerbaycan meselesi gibi özellikle bölgesel istikrarın sağlanmasına etki eden faktörler incelenmiştir.

Laik bir yaşam tarzı ve Batı yönlü bir ilerleme yolunu seçen Azerbaycan'ın, İran'ın zaman zaman müdahaleci politikaları nedeniyle iç güvenliği, enerji güvenliği ve hatta toprak bütünlüğüne karşı bir takım tehditler algılamaktadır. Dolayısıyla bu durumun Azerbaycan'ın dış

politikası ve İran'la olan ilişkilerine yansımaları olmaktadır. İki ülke arasında uzun süredir devam eden tarihi bağlara ve mezhepsel aidiyetlere karşın, devletlerin yapısal özelliklerinde iç politik yönelimler ve ideolojik bakış açısında keskin farklar bulunmaktadır. Bu durum neoklasik realist teori çerçevesinde açıklanması bu çalışmanın bir diğer temel argümanını oluşturmaktadır.

Neoklasik teori bağlamında değerlendirildiğinde, AB, ABD Rusya ve Türkiye açısından bölgenin büyük bir önem taşıması Azerbaycan'la İran ilişkilerini de etkilemektedir. Bu güçler arasındaki ilişkiler tek bir unsura bağlanmadan çok yönlü olarak değerlendirildiğinde uluslararası sistemde bu göreceli güç dağılımı dengesinin özellikle Karabağ sorunu ve enerji konularında oldukça baskın bir rol oynadığı ve iki ülkenin de dış politika çerçevesini şekillendirdiği görülmektedir.

Uluslararası ilişkilerde güç kavramına önem veren klasik realistlere göre, devletler daima kendi mevcut kapasitelerini genişletmek ve güçlerini arttırmak istemektedirler. Onlara göre; dış politikanın doğası ve liderlerin karakteristik özellikleri devletler arası ilişkilerin temel bakış açısını belirlemektedir. Ayrıca bu durumu merkeze koyarak savaşların ve devletlerin politik yönelimlerinin nedeni olarak bu unsurları ele almaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında klasik realizmin sadece devletin rolünü ön plana çıkaran yaklaşımının Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkileri analiz etmek için kapsayıcı bir paradigma olma konusunda başarısız olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın ilk dönemlerinde yürüttüğü dış politika davranışları ve liderlerin, Devrim sonrası İran'ın İslamcı yaklaşımlarının, kamuoyu, etnik azınlıklar gibi faktörlerin iki ülke ilişkilerine yansımaları klasik realist teori bakış açısından önemsenmemiştir. Bu bağlamda klasik realizmin devletlerin dâhili politikaları ile dış politik çizgileri arasında keskin ayrım gözetken yaklaşımı İran ve Azerbaycan örneği açısından geçersiz kalmaktadır. Her iki ülkede de dış politikanın şekillenmesinde iç politik davranışlar önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler göz ardı edildiği zaman tarihsel süreç içerisinde iki ülkenin bazen gerginleşen, bazen de normal devam eden ilişkilerini açıklamak imkânsızdır.

Güney Azerbaycan meselesi de göz önüne alındığında, farklı dönemlerde değişiklik gösteren ideoloji ve söylemlerin zaman zaman ilişkilerde gerginlik çıkmasına ya da istikrar sağlanmasına nasıl etki ettiği görülmektedir. Neoklasik analizde bir ara değişken olarak kabul edilen iç yapısal faktörler bu çalışma bağlamında etnisite meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu faktör dış politikayı etkileyen bir ara değişken olmakla birlikte çalışmada iki ülke arasında bir güvenlik tehdidi olarak da ele alınmaktadır. Zira İran'da yaşayan büyük bir

Azerbaycan Türkü nüfusunun varlığı iki ülke arasındaki ilişkilerde sürdürülebilir ve devamlı bir güven sağlanması yolunda yadsınamaz bir engel olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Azerbaycan'da yaşayan Talış etnik azınlığı da İran için zaman zaman Azerbaycan'ın iç işlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte birbirinden farklı özelliklere sahip üç dönem yaşadığı görülmektedir. Azerbaycan dış politikasında ilk dönem; tek yönlü dış politika ve Rusya'ya bağlılığın sürdürülmesiyle açıklanmaktadır. Sonrasında ise; dış politikada marjinalliğin ön plana çıktığı ikinci dönem yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle, Türkiye'ye dönük bir politikanın yürütüldüğü, Rusya ve İran'la ilişkilerin gerildiği ve Batılı ülkeler ile ilişkilerde strateji eksikliğinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Son olarak, dış politikanın yeniden yapılandırıldığı ve Neoklasik realist bakış açısıyla dengeleyici bir duruşun egemen olduğu ve çok yönlü politika davranışlarının sergilendiği üçüncü dönem yaşanmıştır. Bu dönemde uluslararası politikada aktif bir devlete dönüşme çabaları görülmektedir. Azerbaycan'ın yaşadığı bu süreç, kendi özelliklerini dış politikaya da yansıttığı dönemlerden oluşmaktadır. Yaşanan her üç dönemde de tarihi, ekonomik, jeostratejik, demografik ve politik unsurlar da dış politikaya direkt olarak etkiye bulunmuştur. Bu unsurların etkisi ile global güçlerin dikkati bölgeye dönmüş ve Azerbaycan'la ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu durumun dış politika davranışlarına etkisi ile Azerbaycan; kimi zaman ideolojiyi, kimi zamanda enerjiyi dış politikanın ana ögesi yapmıştır.

Azerbaycan'ın günümüzde de uyguladığı dış politika stratejisinin temelini oluşturan, bölgesel ve uluslararası meselelere bakış açısını belirleyecek bazı ilkeler mevcuttur. Bu ilklerden bir tanesi stratejik enerji konularına olan bakış açısıdır. Azerbaycan'da dış politikada uzun vadede enerji kaynakları ve Avrupa-Atlantik entegrasyonu stratejik düşünce alanına egemen olmuştur; Azerbaycan'ın dış politika stratejisinde Batı ile çok yönlü ilişkisi ve enerji kaynaklarının varlığı bu stratejik düşünceyi mümkün kılan önemli sebeplerdendir. Zaman içerisinde enerji kaynaklarının ülkenin dış politika gündemini etkileyen somut kullanım yolları ve mekânsal sınırları hızlı bir şekilde gelişmiştir. Azerbaycan'ın dış politikasının şekillenmesinde enerji kaynaklarının önemli bir rol üstlenmesi enerji güvenliği meselesini ülkenin ulusal çıkarları sıralamasında üst sıralara taşımıştır. Bu bağlamda, İran'ın Hazar Denizi'nin statüsü meselesinde sergilediği uzlaşma karşıtı tutum bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir.

Devletlerin milli çıkarları ve güvenlik kaygıları çerçevesinde diğer devletlerle işbirliği yaparak bir denge hedeflemesi gerektiğini ifade eden klasik realistlerin aksine, neoklasik realistler, bu bakışa sahip devletlerin başarısız olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre bu denge politikasının geliştirilmesinde ki temel engel çıkar grubu elitlerle toplumsal gruplar arasındaki farklı düşünce algılarıdır. Neoklasik realist teori iç politikanın analize dâhil edilmesi ile birlikte daha uygulanabilir, açıklayıcı ve süreç odaklı bir dış politika yaklaşımı sağlanacağını belirtmektedir. Bu teoriye göre devletler aynı zaman zarfında uluslararası sistemden kaynaklanan baskılara farklı reaksiyonlar gösterebilmektedir. Bu bakış açısı İran ve Azerbaycan'ın dış politikasında farklı yönelimlerin ve seçimlerin nedenleri açıklayabilmektedir.

Devletlerin maddi güç kapasitelerinde farklılıklar olmasına rağmen, neoklasik realistlere göre, farklı maddi güç kapasitesi ile birlikte devletlerin dış politikalarında belirgin farklılıklar gözükmemektedir. İran'ın Azerbaycan'a dönük daha çok müdahaleci dış politika tutumları Azerbaycan'la ilişkilerini belirli dönemlerde sıkıntıya sokmuştur. Azerbaycan'ın son dönemlerdeki ekonomik imkanlarının gelişimi ve dolayısıyla artan maddi güç kapasitesine rağmen, İran'la ilişkilerde agresif bir tutum sergilemekten kaçınması, ayrıca ABD başta olmak üzere Batı ile ilişkilerini İran'ı rahatsız etmeyecek boyutta tuttuğunu sıklıkla dile getirmesi ve hatta Güney Azerbaycan meselesini bir politika unsuru olarak kullanmaktan geri durması yukarıda bahsedilen nedenlerle açıklanabilmektedir. Bu farklı politika davranışları, aynı zamanda bulundukları coğrafyada sistemik bir etki olarak Batı ve Rusya'nın baskılarına karşın farklı tepkiler geliştiren Azerbaycan ve İran'ın dış politika davranışlarında da gözlemlenmektedir.

İran'ın Karabağ sorununda Ermenistan'a destek vermesi, fakat Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeri azınlığın bu konudaki büyük tepkileri sonucunda oluşan olumsuz havayı dağıtmak için İran hükümetinin Ermenistan'a açık destek politikalarını nispeten yumuşatmasını ve Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk çabalarını pekiştirmesine sebep olmaktadır. Bu durum İran ve Azerbaycan açısından neoklasik realizmin dış politika davranışlarının şekillenmesinde içsel faktörler olarak çeşitli sosyal grupların karar aşamasındaki etkisi olarak değerlendirilmektedir. Bu teori içsel ve dışsal faktörlerin oluşturduğu baskıların sonucunda devletlerin dış politika davranışlarında denge kurma çabası gözettiğini ifade eder. Bu kapsamda; İran'ın, bölgesel güç olarak Rusya'nın baskıları, Türkiye'nin bölgede etkinlik kurma isteği ve iç sistemik faktör olarak Güney Azerbaycan meselesinden dolayı Karabağ sorunun çözümünde belirleyici bir rol alamadığı sonucuna varabiliriz.

Ülkelerin yapısal özelliklerindeki farklar Neoklasik realist düşünce için önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda teori devletlerin dış politika davranışlarında potansiyel güç ve kaynakların temel belirleyici unsur olmadığını vurgulamakta, bu davranışların temel motivasyonunun hâkim elit ve siyasal liderler tarafından bu gücün nasıl algılandığı üzerinde durmaktadır. Bu durum İran ve Azerbaycan özelinde, iki ülke arasındaki ilişkileri ve algılanan güvenlik tehditlerinin farklı liderler döneminde değişken tablosunu açıklamaktadır. Çalışmada iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiğini etkileyen bir unsur olarak her iki ülkede de liderlerin, onların algılarının, savundukları ideoloji ve söylemlerin rolü analiz edilmiş ve önemli bir içsel faktör olarak bu unsurlara da odaklanılmıştır. Bu yaklaşım sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin zaman zaman değişkenlik göstermesinde ülke liderlerinin önemli bir rol oynadığı saptanmıştır. Dolayısıyla liderlerin kararlarının iç ve dış sistemik baskılar sonucu şekillendiğini savunan neoklasik realistlere göre devletlerin içsel dengeleri farklı dış politika yönelimlerine sebep olmaktadır.

Neoklasik realist teori küresel sistemin uyumsuz ve çatışmacı dış politika yürüten devletleri bu nedenle cezalandırdığını savunmaktadır. Bu açıdan, ABD ve İsrail'le yakın ilişkiler kuran ve Batı yönelimli bir dış politika izleyen Azerbaycan'ın İran'la istikrarlı olmayan ilişkileri karşılıklı ilişkilerin uluslararası sistemin uyguladığı baskılar ve göreceli güç dengesi tarafından şekillenmesiyle açıklanabilmektedir.

İki ülke arasındaki devlet anlayışı ve yönetim türü bağlamındaki farklılıklar tarafların dış politik eylemlerine de sirayet etmiş ve bu durum arzulanan karşılıklı işbirliği ve ortaklığın sağlanmasına engel olmuştur. Neoklasiklerin de sıklıkla vurguladığı iç politik yapının dış politika çıktısına etkileri bu açıdan iki ülke arasındaki ilişkilerin analizinde açıkça gözlemlenmiştir. Bu açıdan, İran'ın kemikleşmiş muhafazakâr siyasal yapısına karşın yanı başında daha laik ve Batı yanlısı bir devlet modelini kendisi için potansiyel tehdit olarak algılaması sonucu devriminin ihracı yoluyla bu tehlikeyi bertaraf etme çabaları Azerbaycan açısından iç işlerine müdahale bağlamında bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak tüm bu değerlendirmelerle birlikte Azerbaycan açısından, dış politikanın en önemli unsuru politik nedenleri de içinde barındıran Karabağ sorununun çözülmesidir. Bu durum yönetimlerin değişmesine karşın Azerbaycan dış politikasının daima ana hedefi olmuştur. Karabağ'ın işgalini bitirmek ve sığınmacıların topraklarına dönmesi Azerbaycan dış politikasının temel görevi olarak görülmektedir. Zira Karabağ problemi Karadeniz ve Hazar havzasının

ekonomik gelişiminin ve bölgesel entegrasyonun en önemli engellerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bundan dolayı bu engeli yok etmek yalnızca Azerbaycan'a değil bölgenin diğer ülkelerine de katkıda bulunacaktır. Karabağ sorunu İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri de önemli ölçüde etkileyen bir mesele olduğundan, bu sorunun çözümü iki ülke ilişkilerinin gelişmesine de oldukça büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 6.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.

ARI Tayyar, (der.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2 Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Bursa: Dora Yayınları, 2014.

ASLANLI Araz, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Ankara: Eko Avrasya Yayınları, 2013.

BLANK Stephen, *Azerbaijan's Security And US Interests: Time For A Reassessment*, Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, 2013.

DEMİRTEPE Turgut M. ve ÖZKAN Güner, *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: USAK Yayınları, 2013.

FRAPPİ Carlo and GARİBOV Azad, *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*. EGEA s.p.a, 2014.

FREYBERG-İNAN Annette, HARRİSON Ewan, and JAMES Patrick, *Rethinking Realism In International Relations: Between Tradition and Innovation*, Baltimore, MD Johns Hopkins University Press, 2009.

GOODRİCH Lauren, ZEİHAN Peter, and FRIEDMAN George, *A Crucible of Nations: The Geopolitics of the Caucasus*, Austin, Texas: Stratfor Global Intelligence, 2011.

İŞYAR Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları Ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

İŞYAR Ömer Göksel, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, 2010.

LİNDEMANN Björn Alexander, *Cross-Strait Relations and International Organizations*, Springer VS, Wiesbaden Press, 2014.

LOBELL Steven E, RİPSMAN Norrin M, and TALİAFERRO Jeffrey W., *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*, Cambridge University Press, 2009.

MAKİLİ-ALİYEV Kamal, *Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West*, Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 2013.

RYNNİNG Sten and GUZZİNİ Stefano, *Realism and Foreign Policy Analysis*, Copenhagen Peace Research Institute, 2001.

STEINMO Sven, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge University Press, 1992.

STRASSLER Robert B., *The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*, New York: Free Press, 1996.

WALTZ Kenneth N., *Man, the State and War*, New York: Columbia University Press, 1959.

WALTZ Kenneth N., *Theory Of International Politics*, Waveland Press, 2010.

YENİSEY Gülara, *İran'da Etnopolitik Hareketler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.

Makaleler

ACAR Demet Şefika, “Kafdağı’nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 22 (2009), ss. 21-42.

AHMADİ Hamid, "Political Elites and the Question of Ethnicity and Democracy in Iran: A Critical View", *Iran and the Caucasus*, C. 17, S. 1 (2013), ss. 77-102.

AKDEVELİOĞLU Atay, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Konseyi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2003), ss. 129-160.

AKGÜL-AÇIKMEŞE Sinem, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 8, S. 30 (2011), ss.43-73.

ALMOND Gabriel and STEPHEN J. Genco, "Clouds, Clocks, And The Study Of Politics", *World Politics*, C. 29, S. 4 (1977), ss. 489-522.

ARAS Osman Nuri, “Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 4 (2003), ss. 13-32.

ASKERZADE Aygün, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20 (2009), ss. 1-17.

AYDIN Ülviyye, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 10, S. 40 (2014), ss. 35-66.

BAHREVSKY Yevgeniy V., “Russia-Azerbaijan Relations During 20 Years: History and Perspectives”, *Russian Institute for Strategic Studies (RISS) and Center for Strategic Studies*, Baku (2011), ss. 7-20.

BLANK Stephen, “New Military Trends in the Caspian”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, C. 6, S. 11 (2005), ss. 10-12.

BLANK Stephen, "US Policy, Azerbaijan, and the Nagorno- Karabakh Conflict", *Mediterranean Quarterly*, C. 26, S. 2 (2015), ss. 99-114.

BRAWLEY Mark R., "Analytical Liberalism Versus Neo-Classical Realism: Domestic Politics and British Foreign Policy, 1900-1914", *APSA Toronto Meeting Paper*, (2009), ss. 1-19.

BROOKS Stephen G., "Dueling Realisms", *International Organization*, C. 51, S. 3 (1997), ss. 445-477.

BROWN Chris, "Structural Realism, Classical Realism and Human Nature", *International Relations*, C. 23, S. 2 (2009), ss. 257-270.

COHEN Ariel, "Azerbaijan And U.S. Interests İn The South Caucasus Twenty Years After İndependence", *Caucasus International*, C. 2, S. 1 (2012), ss. 25-51.

ÇAĞRI Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası Ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 3 (Güz 2004), ss. 123-149.

ÇAYLAK Adem ve DİKKAYA Mehmet, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları/ Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, C. 3, S. 5 (2008), ss. 133-157.

DAĞCI Kenan ve ÇAMAN Efe, "Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası", *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, C. 8, S. 16 (2013), ss. 21-48.

DOSTER Barış, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 44 (2012), ss. 44-51.

EFEĞİL Ertan, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 48 (2012), ss. 53-68.

ƏLİYEV Anar, "Sahilyanı Dövlətlərin Xarici Siyasəti", *Tarix Və Onun Problemləri*, C. 1, S. 2 (2009), ss. 192-201.

FİROOZABADİ Jalal Dehghani and ASHKEZARI Mojtaba Zare, "Neo-classical Realism in International Relations", *Asian Social Science*, Publisher: Canadian Center of Science and Education, C. 12, S. 6 (2016), ss. 95-99.

GİLLS Eske Van, "Azerbaijan's Foreign Policy Strategies and the European Union: Successful Resistance and Pursued Influence", *Journal Europe-Asia Studies*, C. 70, S. 5 (2018), ss. 738-758.

GÖKÇE Mustafa, “Yukarı Karabağ Sorunu Ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Nations*, C. 6, S. 1 (2011), ss. 1139-1154.

GÖKDAĞ Bilgehan and HEYET M.Rıza, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig Dergisi*, S. 30 (2004), ss. 51-84.

GUZZİNİ Stefano, "Structural Power: The Limits Of Neorealist Power Analysis", *International Organization*, C. 47, S. 3 (1993), ss. 443-478.

ISMAYILOV Murad, “Power, Knowledge, And Pipelines: Understanding The Politics Of Azerbaijan’s Foreign Policy”, *Caucasus Survey*, C. 2, S. 1 (2014), ss. 79-129.

ISMAILZADE Fariz and Glen E. Howard, “The South Caucasus 2021. Oil, Democracy and Geopolitics”, *Washington, The Jamestown Foundation*, (2012), ss. 3-26.

İBRAHİMOV Rovshan, “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Ankara, C. 7, S. 14 (2012), ss. 125-148.

İPEK Pınar, “Azerbaijan's Foreign policy and Challenges for Energy Security”, *The Middle East Journal*, C. 63, S. 2 (2009), ss. 227-239.

İŞYAR Ömer Göksel, “Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri”, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi dergisi*, S. 29 (2003), ss. 1-43.

İŞYAR Ömer Göksel, "Avrasya’da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekler", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C.3, S. 6 (2008), ss. 87-114.

İYİKAN Necati, “ABD’nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21 (2009), s. 255-267.

JANUSZ Barbara, “The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems”, *Royal Institute of International Affairs*, C. 5, S. 2 (2005), ss. 1-8.

KALAYCI İrfan, “Kafdağı’nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan”, *Avrasya Etüdler*, S. 43, C. 2 (2013), ss. 26-57.

KARİMOV Reshad, MAKİLİ-ALİYEV Kamal and TABAK Hüsrev, “Is Time Running Out for Iran?”, *Caucasus International*, C. 2, S. 1 (2012), ss. 111-128.

KHALİFA-ZADEH Mahir, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", *Global Research in International Affairs Center*, C. 18 (2013), ss. 56-70.

KİRAZ Sami, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (2018), ss. 417-440.

KIRSHNER, Jonathan, "The Tragedy Of Offensive Realism: Classical Realism And The Rise Of China", *European Journal of International Relations*, C.18, S.1 (2012), ss. 53-75.

KITCHEN Nicholas, "Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model Of Grand Strategy Formation", *Review Of International Studies*, C. 36, S. 1 (2010), ss. 117-143.

MEHDİYEVA Nazrin, "Azerbaijan And Its Foreign Policy Dilemma", *Asian Affairs*, C. 34, S. 3 (2003), ss. 271-285.

NASSİBLİ Nasib, "Azerbaijan-Iranian Relations: Past and Present", *Journal of Azerbaijani Studies*, (1999), ss. 3-24.

ÖZYILMAZ Emine Vildan, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S. 2 (2014), ss. 191-208.

QASIMLI Vüsal, ŞİRİYEV Zaur, VƏLİYEVA Zülfiyyə, "İran Ermənistan Münasibətləri: Geosiyasi Reallıq Versus Siyasi İddialar", *Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı, (2011), ss. 42-45.

RADNİTZ Scott, "Oil In The Family: Managing Presidential Succession In Azerbaijan", *Journal Democratization*, C. 19, S. 1 (2012), ss. 68-85.

RATHBUN Brian, "A Rose By Any Other Name: Neoclassical Realism As The Logical And Necessary Extension Of Structural Realism", *Security Studies*, C. 17, S. 2 (2008), ss. 294-321.

RİPSMAN Norrin M., TALİAFERRO Jeffrey W., And LOBELL Steven E., "The State Of Neoclassical Realism", In S. Lobell, N. Ripsman, & J. Taliaferro (Eds.), *Introduction: Neoclassical Realism, The State, And Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, (2009), ss. 280-299.

ROSE Gideon, "Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy", *World Politics*, C. 51, S. 1 (1998), ss. 144-172.

RUİNTAN Kəmalə, "Dağlıq Qarabağ Problemi və İran İslam Respublikası", *Tarix Və Onun Problemləri*, S. 2 (2010), ss. 138-146.

RZAYEVA Gulmira, "Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 İldə: Uğurlar Və İmkanlar", (Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Son 20 Yılda: Başarılar Ve Fırsatlar), *Baku, Center For Strategic Studies (SAM) and Azerbaijan-Turkey Business Association (ATİB)*, (2011), ss. 83-97.

SAZHİN Vladimir, "On Relations Between Iran And Azerbaijan", *Central Asia And The Caucasus*, C. 4, S. 28 (2004), ss. 88-96.

SHAFFER Brenda, "The Formation Of Azerbaijani Collective Identity In Iran", *Nationalities Papers*, C. 28, S. 3 (2000), ss. 449-477.

STARR Frederick S., "The Caucasus: Freed from Illusions, Freed to Seize Opportunities" in Fariz Ismailzade and Glen E. Howard (eds.), *The South Caucasus 2012. Oil, Democracy and Geopolitics*, Washington, The Jamestown Foundation, (2012), ss. 2-12.

STRAKES Jason E., "Situating the 'Balanced Foreign Policy': The Role of System Structure in Azerbaijan's Multi-Vector Diplomacy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 15, S. 1 (2013), ss. 37-67.

STRIMBOVSKI Sabina, "Azerbaijan's Balanced Foreign Policy Trapped in a Volatile Geopolitical Context", *Europolity-Continuity and Change in European Governance*, C. 10, S. 1 (2016), ss. 121-134.

SÜLEYMANOV Elçin ve ZEYNALOV Ayaz, "Azerbaycan Ekonomisinin Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergelerinin Ekonomik İstikrar Açısından Genel Değerlendirilmesi", *Journal of Qafqaz University*, S. 26 (2009), ss. 137-143.

ŞİRİYEV Zaur, "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini Ve Dış Politika Yansımaları", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları / Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, S. 9 (2010), ss. 132-147.

TALIAFERRO Jeffrey W., "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, C. 25, S. 3 (2001), ss. 128-161.

TALIAFERRO Jeffrey W., "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, C. 15, S. 3 (2006), ss. 464-495.

TANG Shiping, "Taking Stock Of Neoclassical Realism", *International Studies Review*, C. 11, S. 4 (2009), ss. 799-803.

TOKLUOĞLU Ceylan, "Definitions Of National Identity, Nationalism And Ethnicity In Post-Soviet Azerbaijan In The 1990s", *Ethnic And Racial Studies*, C. 28, S. 4 (2005), ss. 722-758.

TURAN P.Aslıhan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, C. 2, S. 2 (Bahar 2010), ss. 43-72.

TÜRK Fahri, "Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)", *Bilig Dergisi*, S.51 (2009), ss. 205-230.

UZUN Özüm S, "İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)", *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2 (Ocak 2011), ss. 207-216.

WALKER Joshua W., "Eurasia's Hinge: Azerbaijan's Triangular Balancing Act", *Caucasus International*, C. 2, S. 2 (2012), ss. 27-35.

WIECLAWSKI Jacek, "Neoclassical Realism and the Crisis of the Realist Paradigm in Contemporary International Relations", *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, C. 2, S. 57 (2017), ss. 192-219.

YILMAZ Reha ve SAYIN Fatih Mehmet, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Journal of the Institute of Social Sciences Cankiri Karatekin University/ Cankiri Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2013), ss. 23-42.

YILMAZ Reha, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2010), ss. 69-93.

YILMAZ Samet, "Neoklasik Realizm: İlerletici Mi? Yozlaştırıcı Mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme", *Dumlupınar University Journal of Social Science/ Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 46 (2015), ss. 1-15.

ZENGİN Eyüp ve ESEDOV Aqıl, "Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9 (2009), ss. 97-108.

İnternet Kaynakları

"Azərbaycan-İran münasibətləri", *Heydər Əliyev İrsi*, 24.06.2008, <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=7586806>, (21.10.2019).

"Commander Urges Azerbaijan to Respect Islamic Rules," *Arab Today* (UK), 10.08.2011, http://www.arabstoday.net/en/index.php?option=com_content&view=article&id=21867:commander-urges-azerbaijan-torespect-islamic-rules-&catid=43:arab-world, (06.04.2018).

"İranın Azərbaycanda maraqları və xarici siyasət prioritetləri", GÜNAZ TV, 15.06.2016, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iranin-azerbaycanda-maraqlari-ve-xarici-siyaset-prioritetleri-m1029>, (25.03.2018).

ALİOĞLU Elçin, "Əyyaş casus və Talış-Muğan Respublikası Müqəvvası: yeni oyun aparılır", *Müsavat Gazetesi*, 05.02.2016, http://musavat.com/news/eyyas-casus-ve-talis-mugan-respublikasi-muqevvasi-yeni-oyun-aparilir_323815.html, (11.03.2018).

CAĞAPTAY Soner ve MURİNSON Alexander, “Good Relations Between Azerbaijan And Israel: A Model For Other Muslim States In Eurasia?”, *Policy Watch, Washington Institute for Near East Policy*, 30.03.2005, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state>, (30.05.2018).

DİBA Bahman Aghai, “Iran And The Legal Status Of The Caspian Sea: Repeating Positions That No Other Country Accepts”, *Payvand gazetesı*, 11.10.2016, <http://www.payvand.com/news/16/nov/1056.html>, (19.03.2018).

ƏLİYEV Həsən, “İran adlanan dövlətin xarici siyasət kursunda Azərbaycan Respublikasına münasibəti və israil-Azərbaycan əlaqələrinə yalan mövqeyi”, GÜNAZ TV, 05.04.2017, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-adlanan-dovletin-xarici-siyaset-kursunda-azerbaycan-respublikasina-munasibeti-va-israil-azerbaycan-elqelerine-yalan-movqeyi-m93177>, (22.03.2018).

GOBLE Paul, “Azerbaijan Joins the Non-Aligned Movement”, *Azerbaijan in the World, ADA Biweekly Newsletter*, 01.06.2011, <http://biweekly.ada.edu.az/issues/vol4no11/20110610060101177.html>, (05.04.2018).

HƏSƏNOV Əli, “Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti”, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, http://elibrary.bsu.az/books_aysel/N_236.pdf, (04.02.2018).

İSMAYILOV Vüqar, “İranın Qarabağ vasitəçiliyi - Tehran Bakı ilə Yerevanı barışdırma biləcəkmı”, 09.02.2018, <http://modern.az/az/news/156662#gsc.tab=0>, (22.03.2018).

KARBUSZ Sohbət, "The Caspian's Unsettled Legal Framework: Energy Security Implications", *Journal of Energy Security*, 18.05.2010, http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=244:thecaspianunsettledlegal-framework-energysecurityimplications&catid=106:energysecuritycontent0510&Itemid=361, (15.06.2019).

KHALİFA-ZADEH Mahir, “Iran and the Southern Caucasus: A Struggle for Influence,” *Central Asia and the Caucasus*, C. 12, S. 1 (2011), ss. 55-62, <http://www.ca-c.org/journal/2011-01-eng/05.shtml>, (04.04.2018).

MAMMADALIYEVA Leyla, “Azerbaycan Ve Bm: 27 Yıllık İşbirliğinin Gelişim Özellikleri”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 15.04.2019, <http://politikaakademisi.org/2019/04/15/azerbaycan-ve-bm-27-yillik-isbirliginin-gelisim-ozellikleri/>, (25.05.2019).

MƏMMƏDOV Fərhad, “Xarici Siyasətin 25 İllik Yolu. Tarixi Varislikdən Praqmatik Müasirliyə Və Etibarlı Gələcəyə Doğru”, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016) Məqalələr Toplusu*, Bakı: “Poliart” MMC, 2017, <http://sam.az/uploads/PDF/AXS-25%20il.pdf>, (04.02.2018).

NASSİBLİ Nasib, “Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects”, *Harvard Kennedy School*, 30.11.1999, <https://www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects-event-summary>, (23.02.2018).

National Security Concept of the Republic of Azerbaijan, 2007, <http://merln.ndu.edu/whitepapers/Azerbaijan2007.pdf>, (06.04.2018).

O’MALLEY Nick, “ ‘Great Satan’ Backs ‘Small Satan’: Obama Reaffirms Stance against Iran”, *The Sydney Morning Herald*, 06.03.2012, <http://www.smh.com.au/world/great-satan-backs-small-satan-obama-reaffirms-stanceagainst-iran-20120306-1uf46.html>, (03.04.2018).

ÖZTÜRK Hüseyin, “İran’ın Bastırılmış Unsurları: Türk Azınlıklar”, 11.01.2017, file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/IRANIN_BASTIRILMIS_UNSURLARI_TURK_AZINLI.pdf, (30.06.2019).

PAUL Amanda and RZAYEVA Gulmira, “Azerbaijan. The key to EU energy security”, *European Policy Centre*, 24.10.2011, http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=4&pub_id=1357&year=2011, (04.02.2018).

Diğer Kaynaklar

BABAYEVA Vefa, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

GULİYEV Etibar, *The Issue Of The Azeri Minority In Relations Between The Republic Of Azerbaijan And The Islamic Republic Of Iran*, (Yüksek Lisans Tezi), Eastern Mediterranean University (EMU) / Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ), 2013.

HƏMİDOVA Mədinə, *Azərbaycanın Xəzər və Mərkəzi Asiya region dövlətləri ilə əməkdaşlıq Münasibətlərinin inkişafı*, (Yüksek Lisans Tezi), Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Magistratura Mərkəzi, 2016.

İBADOV Adalet, *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

MAHDİAN Ahmad, *İran'ın Bölgesel Politikaları Çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı, 2010.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Elnure CELİLOVA
Tez Adı	Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 05.09.2019

İmza :